ਸੈਂਚੀ ੨ ਅੰਕ ੩

੧ਓ

ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਤ੍ਰ

ਕਤਿਕ, ਮੱਘਰ, ਪੋਹ

੪੮੨ ਗੁ: ਨਾ:=੨੦੦੭ ਬਿ:=੧੯੫੦ ਈ:

ਸਿਖ ਹਿਸਟਰੀ ਸੋਸਾਇਟੀ
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਦਾਸੀ ਭੇਖ ਤੇ ਰੀਤਿ

ਦੂਜਾ ਦਰਸ਼ਨ

(ਲੜੀ ਜੋੜਨ ਲਈ ਦੇਖੋ ਪਿਛਲਾ ਅੰਕ ਨੰ: ੨)

'ਪਹਿਲੇ ਦਰਸ਼ਨ' ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਦੇਸ਼-ਰਟਨ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਮੂਜਬ, ਫਕੀਰੀ (ਉਦਾਸੀ) ਭੇਖ ਧਾਰਿਆ ਸੀ। ਅਰੁ ਭੇਖ (ਵੇਸ ਯਾ ਪਹਿਰਾਵਾ) ਭੀ ਕੋਈ ਖਾਸ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਜੋ ਭੀ ਸੀ, ਚਹੁੰਕੂੰਟਾਂ ਦੀ ਯਾਤ੍ਰਾ ਕਰਕੇ, ਜਦੋਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਟਿਕੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਲਾਹ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਸੰਸਾਰੀ ਕਪੜੇ ਪਹਿਨਕੇ ਮੰਜੀ (ਗੱਦੀ) ਪਰ ਵਿਰਾਜ ਗਏ। ਵਾਹੀ ਦੀ ਕਿਰਤ-ਵਿਰਤ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਧਰਮਸਾਲਾ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ, ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਮਾਰਗ ਵਿੱਚ 'ਸੱਚ ਧਰਮ' ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਜ਼ਾਰੀ ਰੱਖਿਆ; ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਹਿਤ, ਆਪਣੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ 'ਗੁਰਮੁਖਾਂ' ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਚੁਣ ਕੇ, ਅਪਣੀ ਥਾਂ ਨੀਯਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ; ਅਰਥਾਤ 'ਅੰਗਦ' ਬਣਾ ਕੇ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਤੇ ਬੈਠਾ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਤਰਾਂ ਅਪਣੇ 'ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਧਰਮ' ਦੀ ਅਟੱਲ ਨੀਂਹ ਰੱਖ ਦਿਤੀ। ਅਰੁ ਇਸ ਧਰਮ ਦਾ ਨਾਮ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਰਮਲ[1] ਪੰਥ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਇਆ।

ਦੋ ਭਾਂਤਿ ਦੇ ਸਿੱਖ

ਪਿੱਛੇ ਇਹ ਭੀ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ, ਕਿ ਇਹ 'ਨਿਰਮਲ' ਯਾ 'ਨਿਰੰਕਾਰੀ' ਧਰਮ, ਸਤਿਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਰੁ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਵਿਰਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਾਖ, ਵਿਆਸ ਜੀ ਨੇ ਭਵਿਖਤ ਪੁਰਾਣ ਵਿੱਚ ਭੀ ਭਰੀ ਹੈ, ਤੇ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ 'ਨਾਮ ਅਵਰਤਾਰ' ਦੱਸ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਦੋ ਭਾਂਤਿ ਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਇਕ 'ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ' ਤੇ ਦੂਜੇ 'ਉਦਾਸੀ'।

੧–ਖਾਲਸ, ਭਾਵ 'ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ'।

ਉ: ਪ: ੧੯੧.

२०.

ਇਹ ਸਾਖੀ ਭਵਿਖਤ ਪੁਰਾਣ ਦੇ ਤੇਤੀਹਵੇਂ ਅਧਿਆ ਵਿੱਚ, ਰਾਜਾ ਜਨਕ ਦੇ ਪੁੱਛਣ ਪੁਰ, ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਸੁਣਾਈ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਭਾਖਾ-ਅਨੁਵਾਦ ਬੇਦੀ ਗਣੇਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੯੨੬ ਬਿੱ: ਵਿੱਚ ਰਚੇ ਗ੍ਰੰਥ–'ਨਾਨਕ ਸੂਰਜੋਦਜ–ਜਨਮ ਸਾਖੀ' ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਪਰ ਐਉਂ ਕੀਤਾ ਹੈ:–

ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਛੰਦ

ਏਕ ਸਮੈ ਬਿਧ[1] ਪੈ ਭਨਜੋ, ਨ੍ਰਿਪ ਜਨਕ ਸੁਜਾਨਾ:-
ਭਨੋ ਭਵਿਖਤ ਹਾਲ ਕੋ, ਮਮ ਸੰਸ ਮਹਾਨਾ!
ਦੁਰਾਚਾਰ ਅਘਮਤੀ[2] ਹ੍ਵੈ, ਕਲ ਮੈ ਨਰ ਨਾਰਾ।
ਪਰ ਹੈਂ ਨਰਕ ਮਝਾਰ ਸੋ, ਕਿਮ ਹੋਇ ਉਧਾਰਾ? ੧

ਬ੍ਰਹਮੋ ਬਾਚ

ਦਿਬ ਕਥਾ ਅਘ ਨਾਸਨੀ[3], ਸੁਨ ਨ੍ਰਿਪਤਿ ਸੁਜਾਨਾਂ!
ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਧਾਮ ਬਿਕੁੰਠ ਤੇ, ਆਯੋ ਸੁਨ ਕਾਨਾਂ।
ਅੰਬ੍ਰੀਖ ਨ੍ਰਿਪ ਬਿਸਨੁ ਕੀ, ਤਿਹ ਕੀਨ ਪ੍ਰਸੰਸਾ।
ਹ੍ਵੈ ਸਮੀਪ ਬਿਨਤੀ ਕਰੀ: ਨਾਸੋ ਮਮ ਸੰਸਾ!! ੨

ਅੰਬੀਖੋ ਬਾਚ

"ਹੇ ਪ੍ਰਭ! ਬਹੁ ਬਰਨੀ[4] ਧਰੇ, 'ਲੀਲਾ ਅਵਤਾਰਾ'।
ਸਨ ਸੁਨ ਗੁਨਗਨ ਤਿਨੋ ਕੇ, ਨਰ ਤਰੇ ਅਪਾਰਾ।
'ਨਾਮਵਤਾਰ' ਜੋ ਰਾਵਰੋ[5], ਨਹਿ ਸੁਨਜੋ ਕਦਾਈ!"
ਮੰਦ ਮੰਦ ਮੁਖ ਹਾਸ ਕਰ, ਬੋਲੇ ਜਗਰਾਈ। ੩

ਬਿਸਨੋ ਬਾਚ

"ਭਕਤਿ-ਪਰਾਯਨ ਹੌ ਤੁਮੈ, ਭਲ ਭਾਂਤਿ ਨਰੇਸਾ।
ਸੁਨੋ ਇਕਾਗਰ ਹ੍ਵੈ ਅਬੈ, ਮਮ ਕਥਾ ਅਸੇਸਾ[6]।

੧–ਬ੍ਰਹਮਾ। ੨–ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ। ੩–ਪਾਪ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰੀ (ਕਥਾ)। ੪–ਬਹੁਤ ਰੰਗਾਂ ਦੇ, ਭਾਂਤੋ ਭ੍ਰਾਂਤੀ। ੫–ਹਜ਼ੂਰ ਦਾ, ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ। ੬–ਅਮੁੱਕ, ਨਾ ਮੁੱਕਣ ਵਾਲੀ (ਕਥਾ)।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

*ਨਭ ਰਿਖ ਸਰ ਸ੍ਰੁਤਿ ਬੀਤ ਹੈ, ਜਬ ਹੀ ਕਲਿ-ਕਾਲਾ।
ਛਪ ਹੈ ਧਰਮ, ਅਧਰਮ ਕੋ, ਹ੍ਵੈ ਤੇਜ ਬਿਸਾਲਾ ॥ ੪
ਤਬ ਹ੍ਵੈ ਦੇਸ ਪੰਚਾਲ[੧] ਮੈ, ਅਵਤਾਰ ਜੁ ਨਾਮੰ।
ਕਲਿ ਦੁਖ ਦੋਖਨ ਕੋ ਹਰੈ, ਸੰਤਨ ਸੁਖ-ਧਾਮੰ।
ਸੁਭ ਛੱਤ੍ਰੀ ਕੁਲ ਮੈ ਉਦੈ, ਨਾਨਕ ਸੁਭ ਨਾਮਾ।
ਜਗ-ਗੁਰਿਆਈ ਕੋ ਲਹੈ, ਸੁਖਪਦ[੨] ਕੋ ਧਾਮਾ ॥ ੫
'ਸਿੱਖ ਸੰਪ੍ਰਦਾ' ਤਾਂਹ ਕੀ, ਮਮ ਧਜਾਨ ਅਰੂਢਾ।
ਹੋਇ ਨਾਮ ਅਵਤਾਰ ਮਮ, ਅਦਭੁਤ ਗੁਨ ਗੂਢਾ।
ਨਾਮ-ਮਹਾਤਮ ਕੋ ਭਨੈ, ਭੁਵਲੋਕ[੩] ਮਝਾਰਾ।
ਕਰਹਿ ਪਰਸਪਰ ਭਕਤਿ ਮਿਲਿ, ਉਤਰੈ ਭਵਪਾਰਾ ॥ ੬
ਮਮ ਧਜਾਵਤ ਮੋ ਮੈ ਮਿਲੈ, ਅਦ੍ਵੈਤ ਜੁ ਰੂਪਾ ॥
ਤਿਹ ਮਾਰਗ ਕੋ ਰੱਛ ਹੈਂ, ਸੁਰ ਧਰ ਨਰ ਰੂਪਾ† ।
ਜਹਿੰ ਤਹਿੰ ਮ੍ਰਿਤ ਮੰਡਲ ਵਿਖੇ, ਭਕਤੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵੈ।
ਪਢੈ ਸੁਨੈ ਗੁਰ-ਸਬਦ ਕੋ, ਮਨ ਬਾਂਛਤ ਪਾਵੈ। ੭
ਕਥਾ 'ਨਾਮ ਅਵਤਾਰ' ਕੀ ਨ੍ਰਿਪ ਤੋਹਿ ਸੁਨਾਈ।
ਅਪਰ ਇੱਛ ਕਛੁ ਸੁਨਨ ਕੀ, ਸੁਨਿਯੈ ਮਨ ਲਾਈ।
ਮਹਮਾ 'ਨਾਮ ਅਵਤਾਰ' ਕੀ; ਸੁਨ ਮੁਦਤ ਮਹੀਸਾ[੪]।
ਪ੍ਰੇਮ ਪੁਲਕ ਉਸਤਤਿ ਕਰੀ, ਪਗ ਨਾਯੋ ਸੀਸਾ ॥ ੮ ॥

---

*ਨਭ=੦, ਰਿਖ=੭, ਸਰ=ਸਾਗਰ ੫, ਸ੍ਰੁਤਿ=ਵੇਦ, ੪। ਇਹ ਅੰਕ ਇੱਕਠੇ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਬਣੇ ੦੭੫੪। ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਕਰਕੇ ਪੜ੍ਹੀਏ ਤਾਂ ਸੰਮਤਿ ਕਲਿਜੁਗੀ ਬਣਦਾ ਹੈ ੪੫੭੦; ਜੋ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸੰਮਤ ੧੫੨੬ ਦੇ ਬਰੋਬਰ ਹੈ।

੧–ਪੰਜਾਬ ਦੇਸ। ੨–ਸੁਖਦਾਈ ਦਰਜਾ, ਭਾਵ ਮੁਕਤੀ (ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਭੰਡਾਰ)। ੩–ਉਹ ਲੋਕ, ਜਿੱਥੇ ਗਰਭ ਜੋਨਿ ਰਾਹੀਂ ਜਨਮ ਧਾਰੀਦਾ ਹੈ; ਮਾਤਲੋਕ, ਸੰਸਾਰ, ਦੁਨੀਆਂ।

†ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਚਲਾਏ ਪੰਥ (ਮਾਰਗ) ਦੀ ਰਾਖੀ, ਦੇਵਤੇ ਮਨੁੱਖ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ (ਸਿੰਘ ਬਣਕੇ) ਕਰਨਗੇ।

੪–ਰਾਜਾ (ਅੰਬ੍ਰੀਖ)।

੨੨.
ਦੁਬਿਧ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਚਾਲ ਹੈ, ਕਲਿ ਘੋਰ ਮਝਾਰਾ।
ਏਕ 'ਉਦਾਸੀ' ਜਾਨਿਯੇ, 'ਗ੍ਰਿਸਤੀ' ਨਿਰਧਾਰਾ।
ਕਰਹ ਭਕਤਿ ਜੋ ਗ੍ਰਸਤ ਮੈ ਪੂਜੈ ਜਗ ਤਾਸੀ।
ਰਹੈ ਉਦਾਸ ਜੋ ਜਗਤ ਤੇ, ਤਿਹ ਭਨੈ ਉਦਾਸੀ।

ਸੋ ਗੱਲ ਈਵੇਂ ਹੀ ਹੋਈ। ਚੂੰਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਧਰਮ, ਪ੍ਰਾਨੀ ਮਾਤਰ ਲਈ ਗ੍ਰਿਸਥ ਹੀ ਹੈ; ਇਸ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਨੇ ਇਸੇ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਦਸਣ ਲਈ ਅਮਲੀ ਤੌਰ ਪੁਰ, ਗੁਰਯਾਈ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਗ੍ਰਿਸਥ ਮਾਰਗ ਵਿੱਚ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਇਸ ਧਰਮ ਦਾ ਸੰਦੇਸ, ਦੇਸ ਦੇਸਾਂਤਰ ਵਿੱਚ ਹਰ ਪ੍ਰਾਨੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਣ ਲਈ, 'ਉਦਾਸੀ ਦੀ ਰੀਤਿ' ਭੀ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਸਗੋਂ ਇਸ ਰੀਤ ਨੂੰ ਟੋਰੀ ਰੱਖਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ, ਆਪਣੇ ਵਡੇ ਸਪੂਤ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦਾ ਮਨ ਪ੍ਰੇਰ ਦਿਤਾ ਅਰੁ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਉ ਵਿੱਚ, ਜਮਾਂਦਰੂ ਹੀ ਜਤੀ ਰਹਿਣ ਦੀ ਭਾਵਨੀ ਉਤਪਨ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਤਾਂ ਜੋ ਘਰਿਸਤ ਦੇ ਵਲੇਵੇਂ ਗਲ੍ਹ ਪਾਕੇ, ਦੇਸ-ਰਟਨ ਦੀਆਂ ਖੇਚਲਾਂ ਤੋਂ ਕੰਨੀ ਨਾ ਕਤਰਾਉਣ ਲੱਗ ਪੈਣ।

ਨਉਨਿਧਿ–'ਨਾਮ' ਤੇ 'ਗਰੀਬੀ'

"ਬਾਬਾ ਪੈਧਾ ਸਚਿਖੰਡਿ
ਨਉਨਿਧਿ ਨਾਮ, ਗਰੀਬੀ ਪਾਈ।... ੨੪" (ਵਾਰ ੧)

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਬਾਬਾ ਭਾਰੀ ਤਪਸਿਆ ਕਰਕੇ, ਸਚਾਈ ਦੀ ਉੱਚੀ ਪਦਵੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ–'ਸੁਚਿਆਰੁ' ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰੋਂ ਆਪ ਨੇ 'ਗਰੀਬੀ (ਨਿਮ੍ਰਤਾ)' ਰੂਪੀ ਸਿਰੋਪਾਉ (ਜਾਮਾ-ਜੋੜਾ) ਪਹਿਨਿਆਂ (ਪੈਧਾ) ਤੇ 'ਨਾਮ' ਰੂਪੀ ਨਉਂਨਿਧਾਂ (ਭੰਡਾਰੇ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ।

ਇਹੋ ਦੋ ਉੱਤਮ ਦਾਤਾਂ ਹਨ, ਜੋ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਨੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਅਗੋ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਝੋਲੀਆਂ ਭਰ ਭਰ ਵੰਡੀਆਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਡ-ਭਾਗੀਆਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਦਾਤਾਂ ਪਾਈਆਂ ਉਹ ਗੁਰਮੁਖ ਬਣਕੇ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹੇ ਤੇ ਨਦਰੀ ਦੀ ਇੱਕੋ ਨਦਰ ਨਾਲ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਗਏ। ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਹਉਮੈਂ', ਦੀਰਘ

ਇ: ਪ: ੧੯੪.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰੋਗ ਬਣ ਕੇ ਚੰਦੜੀ ਰਹੀ, ਉਹ 'ਨਾਮ' ਦੇ ਗਾਫੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ, ਹਉਮੈ ਵਸਿ, ਵਰ-ਸਰਾਪ ਦੀ ਉਲਝਣ ਵਿਚ ਹੀ ਫਸੇ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ 'ਗੁਰਮੁਖ' ਸਰੇਣੀ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਪਾਸ ਹੋ ਕੇ, ਸਤਿਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਦਾ ਰੂਪ ਹੀ ਬਣ ਗਏ; ਯੱਾਨੀ 'ਅੰਗਦ' ਹੋ ਗਏ। ਅਰੁ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਬਿੰਦੀ ਪੁੱਤਰ-ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ, ਇਸ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਫਸੇ ਰਹੇ, ਕਿ ਅਸੀਂ ਵਡੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਹਾਂ; ਲੋਕ-ਰੀਤ ਅਨੁਸਾਰ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸਾਰਾ ਵਿਰਸਾ, ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ ਪਰ ਵਡੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲਣਾ ਹੈ। ਸੋ ਗੱਦੀ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਭੀ ਹਰ ਹੀਲੇ ਅਸੀਂ ਹੋਵਾਂਗੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਰਕੇ ਇਸੇ ਰਟਨ ਵਿੱਚ ਮਗਨ ਰਹੇ।

"ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ"

ਤੇ

"ਹੁਕਮਿ ਮੰਨਿਐ ਹੋਵੈ ਪਰਵਾਣ
ਤਾਂ ਖਸਮੈ ਕਾ ਮਹਲੁ ਪਾਇਸੀ..."॥੧੫॥

ਦੀ ਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਤੀ। ਇਸ ਲਈ 'ਗੁਰਮੁਖ ਸਰੇਣੀ' ਦੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਪਾਸ ਨਾਂ ਹੋ ਸਕੇ। ਗੁਰੂ-ਪੂਤ' ਹੋਣ ਦੇ ਅਭਿਮਾਨ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਨੈਣਾਂ ਤੇ ਇਜੇਹਾ ਪਰਦਾ ਪਾਇਆ, ਕਿ ਉਹ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖ ਹੀ ਨਾ ਸਕੇ। ਸਗੋਂ ਪਾਸ ਹੋਏ ਸਹਿ-ਪਾਠੀਆਂ ਨਾਲ ਅਣਹੋਈ ਈਰਖਾ ਵਿਖਾਧ ਕਰਨ ਡਹਿ ਪਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਰਵਈਏ ਨੂੰ ਸਭਨਾਂ ਸਿਆਣਿਆਂ ਨਾ-ਪਸਿੰਦ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਚਨ ਆਖੇ:-

"ਪੁਤ੍ਰੀ ਕਉਲੁ ਨ ਪਾਲਿਓ ਕਰਿ, ਪੀਰਹੁ ਕੰਨ੍ਹ ਮੁਰੱਟੀਐ
ਦਿਲਿ ਖੋਟੈ ਆਕੀ ਫਿਰਨ੍ਹਿ ਬੰਨ੍ਹਿ ਭਾਰੁ ਉਚਾਇਨ੍ਹਿ ਛੱਟੀਐ।"
(ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ)

"ਪੁਤ੍ਰੀਂ ਕਉਲ ਨਾ ਪਾਲਿਆ
ਮਨਿ ਖੋਟੇ ਆਕੀ ਨਸਿਆਰਾ।"...੩੯।ਵਾਰ ੧
(ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ)

'ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ' ਦਾ ਬਿਆਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗੁ ਵਿੱਚ ਆਵਣ ਕਰਕੇ ਪੰਚਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਦਾ ਤਸਦੀਕ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਅਰੁ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਉਸੇ ਦੇ ਆਧਾਰ ਪੁਰ

ਇ: ਪ: ੧੯੫.

ਇਹ ਬਚਨ ਲਿਖਿਆ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਨੇ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਕੇ, ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜਾ-ਨਸ਼ੀਨ ਚੁਣਿਆ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਪਰਸਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ; ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਤੇ ਲਖਮੀ ਦਾਸ ਨਾਬਰ ਹੋ ਗਏ । ਮਨ ਵਿਚ ਖੋਟ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਕੀ ਹੋ ਬੈਠੇ; ਅਰੁ ਭੁੱਲਾਂ ਤੇ ਭੁੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲ਼ਹਿ ਪਏ ਐਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਰੂਪ ਪਾਪ-ਛੱਟ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੁੱਕ ਲਈ। ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿਚ ਕੁਬਚਨ ਬੋਲੇ ।

ਦੁਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਰਵੱਈਏ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਮਿਹਰਵਾਨ ਨੇ ਅਪਣੀ ਲਿਖੀ ਜੁਨਮ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਬੜੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵਰਣਨ ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ 'ਛਿੱਬਰ' ਨੇ ਅਪਣੀ ਰਚੀ ਪੁਸਤਕ—ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮਾ ਦਸਾਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਾ*—ਵਿੱਚ ਐਉਂ ਕੀਤਾ ਹੈ:—

ਸੰਮਤ ਪੰਦ੍ਰਾਂ ਸੈ ਛਿੰਨਵੇਂ,

ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਿਆਈ ਅੰਗਦ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ।
ਅਪਣਾ ਗੋਦੜਾ[1] ਗੁਰੁ ਅੰਗਦ ਦੇ ਪਾਇਆ ।
ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਠਹਰਾਇਆ ।੧੨੩
ਪੁਤ੍ਰ ਦੋਨੋ ਬੈਠੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸੇਵਕ ਲੈ ਗਇਆ।
ਲਖਮੀਦਾਸ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜਾਇ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਭਇਆ ।

ਸਭਨਾਂ ਰਲ ਕੇ ਅਰਜ ਕੀਤੀ:—

ਜੀ ਸਾਡੇ ਹੋਂਦਿਆਂ ਗੁਰਿਆਈ ਚੇਲੇ ਨੂ ਦਿਤੀ ?
ਅਸਾਡਾ ਮਾਣ ਤਾਣ ਬਲ ਤੁਮਹੀ ਹੋ !
ਬਚਨ ਹੋਆ ! "ਇਹ ਪੰਡ ਭਾਰੀ ਥੀ।

---

*ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸੰਮਤ ੧੮੩੬ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ । ਹਾਲਾਂ ਤਕ ਛਪਿਆ ਨਹੀਂ ।

੧—ਜਿਨ੍ਹ ਪੱਟੁ ਅੰਦਰਿ ਬਾਹਰਿ 'ਗੁਦੜ'
ਤੇ ਭਲੇ ਸੰਸਾਰਿ । (ਆਸਾ ਮ: ੧, ਵਾਰ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੋ ਲਹਿਣੇ ਦੇ ਸਿਰਿ ਚੁਕਾਈ ਹੈ।
ਤੁਸਾਂ ਤੇ ਚੁਕੀ ਜਾਣੀ ਨਹੀ ਸੀ।
ਤੁਸੀ ਮੇਰੀ ਅੰਸ ਹੋ । ਤੁਹਾਨੂ ਘੋੜੇ
ਹਾਥੀ ਹੁਕਮ-ਸ਼ਕਤ ਸਭੇ
ਦਿਤੇ । ਤੁਹਾਡੇ ਕੁਤੇ ਭੀ ਮੰਨੀਅਨਗੇ।"
ਚਵੀਆਂ ਬਰਸਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਚੰਦ ਹੈਸੀ ਪੋਤ੍ਰਾ।
ਇਕ ਬਰਸ ਕਾ ਮਿਹਰ ਚੰਦ ਸੀ ਪੜੋਤ੍ਰਾ।
ਸਭੋ ਤਜਿ ਸੇਵਕ ਕਉ ਦੀਨੀ।
ਰਲਿ ਸਭਨਾ ਇਹ ਮਸਲਤ ਕੀਨੀ ॥੧੨੪
"ਇਹੁ ਕੌਣ ਹੈ ਕੋੜ੍ਹੀ ਕਿਰਾੜ।"
ਲਹਿਣੇ ਸੰਗ ਅਤਿ ਤਿਨ ਕੀਤੀ ਰਾਰ।
ਅੰਗਦ ਹਾਥ ਜੋੜ ਬਿਨਤੀ ਠਾਨੀ:
ਮੈ ਦਾਸ ਤੁਮਾਰਾ ਸੇਵ ਕਮਾਨੀ ॥੧੨੫
ਕਰ ਸਸਕਾਰ ਕ੍ਰਿਆ ਪਰ ਬੈਠੇ।
ਦਿਨ ਤੇਰਾਂ ਸਭ ਰਹੇ ਇਕੱਠੇ।...੧੨੬
ਪਿਛੋਂ ਸਭਨਾ ਇਹ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ:
ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਗਿਆ ਘੋੜੇ ਹੁਕਮ ਕੀ ਕੀਤੀ।
ਗੋਦੜ ਵਿਚਿ ਹੈਸੀ ਗੁਰਿਆਈ।
ਸੋ ਤੋ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਪਾਈ।
ਗੋਦੜਾ ਇਸ ਪਾਸੋਂ ਮੋੜਿ ਲਈਯੇ।
"ਸੇਵਕ ਹੋਇ ਰਹੁ" ਇਸ ਨੂੰ ਕਹੀਯੇ।
ਸ੍ਰੀਚੰਦ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿਆ "ਗੋਦੜਾ ਉਤਾਰ"!
ਲਹਿਣੇ ਲਾਹਿ ਧਰਿਆ ਸਭਾ ਮਝਾਰ।
ਧਰਮ ਚੰਦ ਕੋ ਕਹਿਆ "ਤੁਮ ਲੇਹੁ ਉਠਾਈ!
ਧਰਮ ਚੰਦ ਤੇ ਨਾ ਉਠਾਇਆ ਜਾਈ।
ਲਖਮੀ ਦਾਸ ਜਾਇ ਹਥ ਲਾਇਆ।
ਤਿਸਤੈ ਭੀ ਨ ਜਾਇ ਉਠਾਇਆ।
ਉਠਾਇ ਰਹਿਆ ਸਾਰਾ ਪਰਵਾਰ।
ਗੋਦੜਾ ਹੂਆ ਹਾਥੀ ਦਾ ਭਾਰ।

ਇ: ਪ: ੧੯੭.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੨੬.

ਬੈਠਿ ਸਭਨਾ ਮਿਲਿ ਕਰੀ ਸਲਾਹਿ।
"ਸਭ ਬਰਕਤਿ ਹੈ ਗੋਦੜੇ ਮਾਹਿ।
ਪਰ ਦੀਨਾ ਹੈ ਗੁਰਿ ਇਸ ਤਾਈਂ।
ਉਸਦਾ ਦੀਆ ਅਸਾਂ ਲਹਾਈਂ।
ਇਸ ਕੋ ਕਹੋ : ਤੂੰ ਲੇਹੁ ਉਠਾਈ!
ਜੇ ਉਠਾਵੈ ਤਾਂ ਇਸਿ ਪਹਰਾਈ।
ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਕਹਿਆ : "ਲੇਹੁ ਉਠਾਇ!"
ਪ੍ਰਦਛਨਾ ਅੰਗਦ ਜੀ ਕੀਤੀ ਜਾਇ॥
ਮਸਤਕ ਟੇਕਿ ਉਠਾਇ ਸੋ ਲੀਨਾ।
ਰਲਮਿਲਿ ਸਭਨਾ ਤਿਸਕੋ ਦੀਨਾ ॥੧੨੭
ਅੰਗਦ ਕਹਿਆ : "ਮੈਂ ਸੇਵਕ ਦਾਸ!
ਜੀਉ ਜਾਨ ਤੁਮਾਰਾ, ਤੁਮਰੇ ਸਾਸ!!"
ਚਾਰ ਮਾਸ ਗੁਰੁ ਅੰਗਦ ਜੀ ਤਹਾਂ ਰਹੇ।
ਕਰਿ ਪ੍ਰਨਾਮ ਫਿਰਿ ਵਿਦਿਆ ਭਏ॥
ਤਹਾਂ ਤੇ ਚਲਿ ਆਏ ਖਡੂਰ।
ਦਿਤੀ ਵਡਿਆਈ ਖਾਵੰਦ ਭਰਪੂਰ॥ ...੧੨੮
(ਚਰਨ ਪਹਿਲਾ)

ਸੰਗਤਿ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਪਾਸ ਭੀ ਜਾਏ।
ਸਾਹਿਬ ਧਰਮ ਚੰਦ, ਮਿਹਰ ਚੰਦ,
ਮਾਣਕ ਚੰਦ ਬੈਠਨ ਦੀਵਾਨ ਲਗਾਏ॥...੪੧
ਦੋ ਦਰਬਾਰ ਲਗੇ ਲਗਣ।
ਇਕ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਦੇ,
ਦੂਜੇ ਗੁਰੁ ਅੰਗਦ ਜੀ ਦੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਗਣ ॥੪੨
(ਚਰਨ ੨)

ਬਾਬਾ ਮਿਹਰਵਾਨ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੀ 'ਹਉਮੈ' ਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਅੰਗਦ ਜੀ ਦੀ 'ਗਰੀਬੀ' (ਨੰਮ੍ਰਤਾ) ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ– ਬਿਨਾਂ ਲਾਗ ਲਪੇਟ ਦੇ–ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਆਖੇ ਬਚਨਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪੁਸਟੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇ: ਪ: ੧੯੮.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਹੋ 'ਹੰਕਾਰ' ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੇ ਫੇਲ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆਂ; ਅਰੁ 'ਨਿਮ੍ਰਤਾ' ਬਾਬਾ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਹੋਣ ਦਾ।

ਬਾਵਾ ਸਰੂਪ ਦਾਸ 'ਭਲਾ' "ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼"† ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:-

ਸੋਰਠਾ

ਇਕ ਦਿਨ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਿਧਾਨ, ਪ੍ਰਾਤਕਾਲ ਚਿਤਵਨ ਕੀਓ
ਅਬ ਭਏ ਸਿਧ ਸਭ ਕਾਮ, ਪਰਮ ਧਾਮ ਅਪਨੇ ਚਲੋਂ ॥੧

ਚੌਪਈ

ਜੋ ਜੋ ਕਾਰਜ ਥਾ ਜਗ ਕਰਨਾ।
ਅਬ ਭਏ ਸਿਧ ਸਗਲੇ ਆਚਰਨਾ।
ਮਮ ਨਿਜਰੂਪ ਅਬ ਭਇਓ ਪ੍ਰਕਾਸ।
ਪੂਰੇ ਸਗਲ ਜਗਤ ਕੀ ਆਸ ॥੨
ਦਿੜ੍ਹ 'ਰਾਜ ਜੋਗ ਸਿੰਘਾਸਨ' ਭਇਆ।
[1]'ਗੁਰਮੁਖਿ ਨ੍ਰਿਬੰਧ' ਥਿਰ ਥਇਆ।
ਗੁਰੂ ਅੰਗਤ ਮੇਰੋ ਨਿਜ ਰੂਪ।
ਸਰਬ ਸਿਧ ਪਰਮਾਤਮ ਰੂਪ ॥੩
ਪੂਰਨ ਭਗਤਿ ਹਰਿ ਕੀ ਬਿਸਥਰੇ।
ਵਰਨ ਅਵਰਨ ਪਾਵਨ ਸਭ ਕਰੇ।
ਬਿਧ ਨਾਮ ਦਾਨ ਸਨਾਨ ਜਗ ਧਾਰਹ।
ਦੇ ਗੁਰਮੁਖ ਮੰਤ੍ਰ ਜਗ ਜੀਵ ਉਧਾਰਹ ॥੪ (ਪਤਿ ੩੨੧)
* * * * *
ਸਤਿਗੁਰ ਦਿਆਲ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਇਮ੍ ਭਾਖਾ:
ਉਨਹਤਰ ਬਰਖ ਦੇਹ ਮਮ ਰਾਖਾ।

---

†ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੮੩੩ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਰਚਿਆ।

੧–ਗੁਰਮੁਖੀ ਬੰਧਾਨ, ਤੌਰ-ਤਰੀਕਾ (ਗੁਰਮੁਖਿ ਗਾਡੀ-ਰਾਹੁ) ਹੁਣ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਵ 'ਸਚ-ਧਰਮ' ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ ਗਈ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੨੮.

ਅਬ ਭਗਤ ਪ੍ਰਭਾਉ ਪ੍ਰਗਟ ਜਗ ਭਇਆ।
ਗੁਰੁ ਅੰਗਤ ਮਮ ਸਰੂਪ ਥਿਰ ਥਇਆ ॥"੨
* * * * *

ਗੁਰ ਅੰਗਤ ਜੀ ਕੋ ਚਿਤਵਨ ਕੀਨਾ।
ਪ੍ਰਗਟ ਭਏ ਤਹਾਂ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਬੀਨਾ।
ਆਇ ਚਰਨ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਪਰੇ।
ਲੀਏ ਅੰਕ ਲਗਾਇ ਪ੍ਰੇਮ ਹੀਏ ਭਰੇ ॥੪
ਪੁਨਿ ਦਿਆਲ ਸਭ ਸਖਾ ਬੁਲਾਏ।
ਇਹ ਬਿਧਿ ਸੁਨਿ ਸਭ ਦੌੜੇ ਆਏ।
ਬੁਢਾ, ਭਗੀਰਥ ਔਰੁ ਸਧਾਰਨ।
ਆਏ ਬਲਵੰਡ ਭਜਨ ਸੁਖ ਕਾਰਨ ॥੫

ਦੋਹਰਾ

ਬਾਲਾ ਸੰਧੂ ਔਰ ਸਭ, ਜੇਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦਿਆਲ।
ਸੁਨਿ ਪਰਮ ਧਾਮ ਬਾਬਾ ਚਲੇ, ਸਭ ਆਏ ਤਤਕਾਲ ॥੬

(ਪਤਿ ੩੨੬)

ਚੌਪਈ

ਤਬ ਬਾਬਾ ਜੀ ਇਹ ਬਚਨ ਬਖਾਨਾ।
"ਤੁਮ ਸੇਵਕ ਮੇਰੇ ਸਖਾ ਪੁਰਾਨਾ।
ਮਮ ਨਿਜ ਉਪਦੇਸ ਦਿੜ੍ਹੇ ਜੋ ਕੋਇ।
ਤਾਹਿ ਸਦਾ ਮਮ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਇ ॥੭
ਮੇਰਾ ਸਰੂਪ ਗੁਰੁ ਅੰਗਤ ਜਾਨੋ!
ਯਾ ਮੋਂ ਭੇਦ ਨ ਰੰਚਕ ਮਾਨੋ।
ਜੋ ਭੇਦ ਬੂਝੈ ਤਿਨ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾਹਿ।
ਜਿਹ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਸਦ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾਇ !!"੮
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਅੰਗਤ ਪ੍ਰਭ ਬੁਲਾਏ।
ਮਮ ਚਿਤਵਨ ਕਰੀ ਭਲੇ ਤੁਮ ਆਏ।
ਮੈ ਨਿਜ ਸਰੂਪ ਅਪਨਾ ਤੁਮ ਜਾਨਾ।
ਅਬ ਲੀਨ ਹੋਓਂ ਮੈ ਪਦ ਨਿਰਬਾਨਾ ॥੯

ਇ: ਪ: ੨੦੦.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹਰਿ ਕਾ ਪੰਥ ਗੁਰਮੁਖ ਜਗ ਕਰਨਾ !
ਦੇ 'ਨਾਮ'[1] ਤੁਮ ਜਗਤ ਉਧਰਨਾ !
ਜੋ ਦੀਸੈ ਸੋ ਸਗਲ ਬਿਨਾਸੀ।
ਮਮ ਸਰੂਪ ਸਦ ਤੁਮ ਅਬਿਨਾਸੀ ॥੧੦

* * * * *

ਬਲਵੰਡ ਰਬਾਬੀ ਤੁਮ ਸੰਗ ਜਾਵੈ।
ਸਮੇ ਸਮੇ ਹਰਿ ਭਜਨ ਸੁਨਾਵੈ।
ਇਸ ਪਰ ਦਇਆਵੰਤ ਸਦ ਰਹੀਐ।
ਦਾਂਤਨ ਮੋ ਜਿਮ ਜੀਭ ਰਖਈਐ ॥੧੨
ਬਿਦਾ ਕਰੋਂ, ਖਡੂਰ ਅਬ ਜਾਵੋ।
ਪਰਮਾਨੰਦ ਪਦ ਸਹਜ ਸਮਾਵੋ।
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਗਏ ਖਡੂਰ।
ਜਾਂ ਕੇ ਨਾਹੀ ਨਿਕਟ ਆਉ ਦੂਰ ॥੧੩
(ਪਤਿ ੩੨੭)

(ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਭਾਗੀਰਥ ਤੇ ਸਾਧਾਰਨ ਆਦਿ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਰਧਾ ਪੂਰਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬੱਾਦ)

ਤਬ ਲਖਮੀਦਾਸ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਬੁਲਾਏ।
ਪਿਤਾ ਪਰ ਮਾਨ[2] ਕੀਓ ਨਹੀ ਆਏ।

ਦੋਹਰਾ

ਚਾਦਰ ਓਢ ਦਿਆਲ ਤਬ ਲੀਆ।
ਨਿਜ ਪਰਮ ਧਾਮ ਕੋ ਪਿਆਨਾ ਕੀਆ ॥੨੬
ਲਖਮੀਦਾਸ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ, ਸੁਨਿਓ ਪਿਆਨਾ ਦਿਆਲ।
ਤਾਤਕਾਲ ਤਹ ਆਇ ਕਰ, ਕੀਨੋ ਪ੍ਰੇਮ ਬਿਸਾਲ ॥੨੭

ਚੌਪਈ

"ਹੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਹਮ ਨਹੀ ਜਾਨਾ।
ਪਿਤਾ ਜਾਨ ਮਾਨ[2] ਹਮ ਠਾਨਾ।

੧–ਗੁਰਮੰਤ੍ਰ-ਵਾਹਗੁਰੂ।
੨–ਰੋਸਾ, ਰੋਠਾ।

੩੦.

ਹਮ ਸੋ ਬਚਨ ਏਕ ਨਹੀਂ ਕੀਨਾ।
ਕਛੁ ਮਨੋਰਥ ਮਾਂਗ ਨ ਲੀਨਾ।"੨੮
ਜਗਤ ਪ੍ਰੇਮ ਬਾਬਾ ਉਠ ਬੈਠੇ।
ਭਇਯੋ ਅਨੰਦ ਦੂਖ ਸਭ ਐਠੇ[1] ॥੨੯
ਤਬ ਬੋਲੇ ਦਿਆਲ : "ਪੁਤ੍ਰ ਕਛੁ ਕਹੋ!
ਜੋ ਕਛੁ ਮਾਂਗੋ, ਸੋ ਤੁਮ ਲਹੋ!"
ਲਖਮੀਦਾਸ ਜੀ ਬਿਨਤੀ ਕੀਨੀ:
'ਤੁਮ ਗੁਰਿਆਈ ਗੁਰੁ ਅੰਗਤ ਦੀਨ ॥੩੦
ਜੋ ਤੁਮ ਕੀਏ ਕਾਰਜ ਭਲੇ।
ਹਮਰੋ ਕਾਜ ਜਗਤ ਕਿਮ ਚਲੇ?'
ਹੋਇ ਦਿਆਲ ਯੇ ਬਚਨ ਬਖਾਨਾ:-
'ਤੁਮ ਮਮ ਸੁਤ ਸਭਹੂ ਜਗ ਜਾਨਾ ॥੩੧

ਦੋਹਰਾ

ਤੁਮ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪੁਤ੍ਰ ਹੋ ਜਾਨੇ ਸਗਲ ਜਹਾਨ।
ਜੋ ਮੇਰਾ ਜਗ ਮੋ ਹੈ ਕੋਈ, ਤੁਮ ਕੋ ਲੇਵੈ ਮਾਨ ॥੩੨

ਚੌਪਈ

ਅਬ ਮੈ ਹੋਉਂ ਅੰਤਰਿ ਧਿਆਨ।
ਤਬ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਬਿਨੈ ਬਖਾਨ।
ਨੈਨਨ ਜਲ ਸ੍ਰਵਤ ਤੇ ਇਮ ਕਹਯੋ।
"ਹਮ ਸਦ ਹੀ ਦਰਸਨ ਤੁਮਰਾ ਚਹਯੋ ॥੩੩
ਪੁਨਿ ਦਿਆਲ ਯਹ ਕਹਿਓ ਬਖਾਨ:
ਤੁਮਰੋ ਪ੍ਰੇਮ ਲੀਆ ਮੈ ਮਾਨ।
ਤਬ ਤੁਮ ਚਾਰ ਜੁਗ ਮੁਖ ਕਹਤੇ।
ਮਾਨ ਪ੍ਰੇਮ ਹਮ ਬੈਠੇ ਰਹਤੇ ॥੩੪

(ਪੜਿ ੩੨੮-੯)

ਐਉਂ, ਭੱਲਾ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਨੇ ਸਿਰਫ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ; ਪਰ ਵੇਲਾ ਬੀਤ ਜਾਣ ਤੋਂ

੧-ਸੁੰਗੜ ਗਏ। ਭਾਵ ਦੁਖ ਸਾਰੇ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬੱਧ। ਇਸ ਲਈ ਇਕੇਰਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ; ਤੇ ਬਚਨ ਸੁਣਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾ ਕਰ ਦਿਤੀ। 'ਗੁਰੂ' ਪਦ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ, ਤੇ ਨਾਂ ਉਹ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੀ ਬਣ ਸਕੇ।

'ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ'‡ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਭੀ ਪੁੱਤ੍ਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਤੇ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਸੰਬੰਧੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਖ ਭਰੀ ਹੈ—

[1]ਤਿਤੁ ਮਹਲਿ ਜੋ ਸਬਦ ਹੋਆ
ਸੋ ਪੋਥੀ ਜੁਬਾਨਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ
ਜੋਗ ਮਿਲੀ। ਤਦਹੁ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਆਖਿਆ:—
"ਅਸਾਡਾ ਕਿਆ ਹਵਾਲ ਹੋਵੈਗਾ।"
ਤਬ ਗੁਰੂ ਬੋਲਿਆ—
ਬਚਨੁ ਆਖਿਆ, ਜੋ "ਬੇਟਾ ! ਗੁਰੂ
ਕਿਆਂ ਕੁੱਤਿਆਂ ਨੂ ਭੀ ਕਮੀ ਨਾਹੀਂ।
ਰੋਟੀਆਂ ਕਪੜੇ ਬਹੁਤੁ ਹੋਵਨਿਗੇ।
ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਜਪਹੁਗੇ ਤਾਂ
ਜਨਮ ਸਵਰੈਗਾ !!" (ਪੰਨਾ ੧੪੧)

ਸੋ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਪਿਤਾ-ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦਾ ਇਹ ਅੰਤਮ ਬਚਨ ਮੰਨ ਕੇ "ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ" ਜਪਣਾਂ ਹੀ ਅਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਉੱਦੇਸ਼ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਅਰੁ ਪੱਖੋ ਕੇ ਰੰਧਾਵੇ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਇਕ ਟਾਹਲੀ ਹੇਠ ਵਿਰਾਜ ਕੇ ਜਨਮ ਸਵਾਰਨ ਦੇ ਜਤਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਵਲੀਨ ਹੋ ਗਏ। ਬੱਧਾਂ ਓਥੋਂ ਉਠਿ ਬਾਰਠ ਪਿੰਡ ਪਧਾਰ ਕੇ ਤਪ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਬਣਨ ਯਾ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਵੱਖਰਾ ਪੰਥ ਚਲਾਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਦੀ ਵਾਪਰੀ ਹੀ ਨਹੀਂ।

---

‡ਇਹੁ ਪੋਥੀ ਕਲਜੁਗ-ਸੰਮਤ ੪੭੩੫ (੧੬੯੧ ਬਿ:) ਵਿੱਚ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ।

੧—ਪਹਿਲੇ ਮਹਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਜੋ ਬਾਣੀ (ਸਬਦ) ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ, ਸੋ ਜਬਾਨੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੋਥੀ ਲਿਖਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮਿਲੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੩੨.

'ਗੁਰੂ-ਪਦ' ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਨਿਰਣਾ

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ, ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਅੰਤ ਸਮੇ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲ ਹੋਏ ਬਚਨ ਬਿਲਾਸ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਸੰਖੇਪ ਸਮਾਚਾਰਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਪੁਰ 'ਗਿਆਨ ਰਤਨਾਵਲੀ' ਨਾਮੇ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਜੋ ਲਿਖੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ; ਉਹ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਰੁ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਪਾਸੋਂ ਆਗਿਆ ਅਰੁ ਅਨੁਭਵ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਰਕੇ ਲਿਖੀ ਸੀ। ਇਸ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ:-

> ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਕਹਿਆ ! "ਅੰਗਦਾ ! ਸਾਨੂੰ ਦਰਗਾਹ ਦਾ ਸਦਾ ਆਇਆ ਹੈ,ਸੋ ਅਸੀਂ ਦਰਗਾਹ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਅਰੁ ਇਹ ਸਰੀਰ ਮਿਟੀ ਦੇ ਢੇਰ ਵਤ ਹੈ; ਅਸੀਂ ਸੁਟਨੇ ਹਾਂ। ਅਤੇ ਤੂੰ ਪਿਛੇ ਗਿਆਨ ਗੋਸਟ ਕਰਕੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਪਰਚਾਈ ਰਖੀਂ ।"
>
> ਤਾਂ ਫਿਰ ਪੰਜ ਪੈਸੇ ਮਿਸਰੀ ਨਰੀਏਲ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇ ਅਗੇ ਰਖ ਕੇ ਮਥਾ ਟੇਕਿਆ ਬਾਬੇ ਜੀ ਨੇ। ਤਾਂ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਮਥਾ ਬਾਬੇ ਦੇ ਅੱਗੇ ਟੇਕਿਆ ਤੇ ਕਹਾ:-"ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ ! ਤੁਸੀਂ ਕਰਨ ਕਾਰਨ ਹੋ ਕੇ ਮੇਰੇ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਮਥਾ ਟੇਕਿਆ ਹੈ; ਸੋ ਮੇਰੇ ਚਰਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਸ਼ਟ ਪੈ ਜਾਵੇਗਾ । ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਆਜਿਜ਼ ਨਿਮਾਣਾ ਹੋਂ ।"
>
> ਤਾਂ ਬਚਨ ਹੋਇਆ:-"ਅੰਗਦ ! ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ! ਜੋ ਸਰੀਰ ਤੇਰਾ ਮੇਰਾ ਪੰਜਾਂ ਤਤਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਚੇਤਨ ਕਲਾ ਤੇਰੇ ਮੇਰੇ ਮੇਂ ਏਕ ਹੀ ਹੈ। ਸੋ ਜੈਸੇ ਸੂਰਜ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਸਭਨਾ ਘਰਾਂ ਮੋਂ ਉਜਾਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸੂਰਜ ਥੀਂ ਭਿੰਨ ਨਹੀਂ; ਤੈਸੇ ਆਤਮਾ ਦੀ ਸਤਿਆ ਸਭ ਸਰੀਰਾਂ ਨੂੰ ਚੈਤੰਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਆਤਮਾ ਤੇ ਭਿੰਨ ਨਹੀਂ। ਸੋ ਤੂੰ ਸਭ ਗਿਆਨ ਦਾ ਜਾਤਵਾ ਹੈਂ। ਪਰ ਇਹ ਅਚਾਰਜਾਂ ਦੀ ਰੀਤਿ ਹੈ, ਜੋ ਗੁਰ ਸਿਖੀ ਦਾ ਭਾਵ ਰਖਦੇ ਆਏ ਹੈਨ। ਸੋ ਤੁਸਾਡਾ

ਇ: ਪ: ੨੦੪.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਚਨ ਕਦੀ ਅਨਥਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ। ਤਾਂਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਤੁਸਾਡੇ ਚਰਨਾਂ ਮੇਂ ਰੋਗ ਰਹੇਗਾ। ਅਤੇ ਉਹ ਰੋਗ ਪਰਮੇਸਰ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਾਵੇਗਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਜੇੜ੍ਹੀ ਸਮਝ ਅਰੁ ਗਿਆਨ ਤੁਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਸ ਅਗੇ ਅਸਾਂ ਮਥਾ ਟੇਕਿਆ ਹੈ।

ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਠਿ ਕਰ ਬਾਬੇ ਜੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਨੂੰ ਕੰਠ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਅਰੁ ਆਪਣੇ ਸਿੰਘਾਸਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਬਿਠਾਇਆ। ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਤੇ ਲਖਮੀਦਾਸ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਭੇਜਿਆ। ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੁਣਿਆ, ਜੋ ਅੰਗਦ ਨੂੰ ਪਾਸ ਬਹਾਲ ਕੇ ਅਸਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਹੈ। ਸੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਵਨ ਵਿੱਚ ਢਿਲ ਕੀਤੀ। ਤਾਂ ਹੋਰ ਜਿਤਨੇ ਸਿਖ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਸੋ ਸਭਨਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਦੇ ਅਗੇ ਮਥਾ ਟਿਕਾਇਆ। ਅਰੁ ਬਾਬੇ ਨੇ ਪਦਮ ਆਸਨ ਕਰਿ ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕੀਤਾ। ਅਰੁ 'ਸੋਹੰ' ਦਾ ਜਾਪ ਜਪਕੇ ਪਹਰ ਰਾਤਿ ਰਹਿੰਦੀ ਬ੍ਰਹਮ-ਰੰਧਰ ਨੂੰ ਫੋੜ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣ ਬ੍ਰਹਮ-ਲੋਕ ਨੂੰ ਗਏ॥

ਅਰੁ ਪਿਛੇ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਲਖਮੀ ਦਾਸ ਨੂੰ ਖਬਰ ਹੋਈ; ਤਾਂ ਦੋਨੋ ਨੇ ਹਥ ਜੋੜੇ ਜੋ "ਚਾਰ ਘੜੀਆਂ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਭੀ ਵਾਰਤਾ ਕਰਦੇ !" ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਨੇਤ੍ਰ ਖੋਲ੍ਹ ਕਰਿ ਬੋਲੇ ਕਿ "ਜੋ ਤੁਸ਼ਾਡੀ ਇਛਿਆ ਹੈ, ਸੋ ਕਹੋ।" ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ: "ਜੀ ! ਪੁੱਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਜੀਵਦਿਆਂ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇਣਾ ਜੋਗ ਨਹੀਂ।"

ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਕਹਿਆ : "ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਜੋ ਹੁੰਦੇ ਹੈਨ; ਸੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਹੀ ਸਾਮੱਗਰੀ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਹੋਂਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਪਾਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿੰਦਕਾਂ ਦੇ ਹੋਂਦੇ ਹੈਨ; ਅਰੁ ਪੁੰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੇਵਕਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹੈਨ। ਅਰੁ ਧਨ ਮਾਲ ਪਦਾਰਥ ਕੁਟੰਬੀਆਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹੈਨ। ਅਰੁ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਿਦੇ

੩੪.
ਦਾ ਗਿਆਨ ਜਗਿਆਸੀਆਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਆਪ ਜਗਤ ਦੇ ਹਰਖ ਸੋਗ ਤੇ ਨਿਆਰੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦੀ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਰਿਦੇ ਦਾ ਗਿਆਨ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਲੀਤਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕੋ !" ਸੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਢਿੱਲ ਕੀਤੀ। ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਹੋਰਾਂ ਆਪਣਾ ਚੋਲਾ ਰਖ ਦਿਤਾ; ਅਤੇ ਕਹਿਆ; ਕਿ "ਜੋ ਸ਼ਕਤਿਵਾਨ ਹੈ, ਸੋ ਇਸ ਚੋਲੇ ਨੂੰ ਪਾਇ ਲਵੇ।" ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਲਖਮੀਦਾਸ ਤੋਂ ਚੋਲ਼ਾ ਉਠਾਇਆ ਨ ਗਿਆ। ਅਰੁ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਮਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਪਾਇ ਲੀਤਾ।

ਤਾਂ ਫਿਰ ਬਚਨ ਹੋਇਆ:-"ਪੁਰਖਾ ! ਤੂੰ ਅਗੇ ਕਿਥੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੈਂ ?" ਤਾਂ ਉਸ ਆਖਿਆ "ਖਡੂਰ ਖਹਿਰਿਆਂ ਦੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸਾਂ।" ਤਾਂ ਬਚਨ ਹੋਇਆ ਫੇਰ ਤੂੰ ਉਥੇ ਹੀ ਜਾਇ ਰਹੁ।"

ਸੋ ਇਹ ਬਚਨ ਕਹਿ ਕਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਬੈਕੁੰਠ ਗਏ ॥

ਇਸ ਬਿਆਨ ਤੋਂ ਸਾਫ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ 'ਨਿਰੰਕਾਰੀ' ਦਾ ਸਾਰਾ ਵਿਰਸਾ ਚਹੁੰ ਥਾਈਂ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ। ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਸਿਰਫ ਧਨ ਮਾਲ ਜੱਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਆਦਿ ਪਦਾਰਥ ਆਏ। ਅਰੁ ਹਿਰਦੇ ਦਾ ਗਿਆਨ (ਗੁਰੂਤਵ) ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ॥

ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ

'ਉਦਾਸੀ' ਭੇਖ ਤੇ ਰੀਤਿ ਨੂੰ ਅਗਾਹਾਂ ਚਾਲੂ ਰਖਣ ਦੀ ਆਗਿਆ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵਲੋਂ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਿਸੇ ਭੀ ਪੁਰਾਤਨ ਇਤਿਹਾਸ ਯਾ ਸਾਖੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ। ਹਾਂ, ਕੁਝ ਉਦਾਸੀ ਸੰਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਟੁੱਟੀ ਲੜੀ ਨੂੰ ਗੰਢਣ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਤਨ ਹੋਇਆ ਹੈ:-

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਿਸਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਅਲਮਸਤ ਜੀ ਦੇ ਧੂਏਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ 'ਦੱਖਣੀ' ਹੋਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਉਦਾਸੀ

ਇ: ਪ: ੨੦੬.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਧੂ ਦੀ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ–'ਮਾਤ੍ਰਾ ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਯ' ਨਾਮ ਰੱਖ ਕੇ ਸੰਮਤ ੧੭੫੫ ਬਿ: ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਕਥਨ ਹੈ–

ਕਲਜੁਗ ਅਧਮ ਉਧਾਰਨ ਹੇਤਾ।
ਧਰਾ ਰੂਪ ਪ੍ਰਭ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਿਕੇਤਾ[1]।
ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਪੁੱਤ੍ਰ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਭਏ।
ਸੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਸੋਂ ਲਏ ॥੨੨
ਬਾਰਠ ਮੇ ਕੀਨੋ ਤਪ ਭਾਰੀ।
ਉਦਾਸੀਨ ਕੋ ਰੂਪ ਸਵਾਰੀ।
ਗੁਰੁ ਖਸਟਮ ਸੁਤ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ।
ਦੀਨ ਦੁਨੀ ਕਾ ਤਿਨ ਸਿਰ ਟਿੱਕਾ ॥੨੩
ਸ੍ਰੀਚੰਦ ਸੋਂ ਉਪਦੇਸ ਕੋ ਪਾਯੋ।
ਉਦਾਸੀਨ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਚਲਾਯੋ ॥ ੨੪
'ਉਦਾਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾ' ਚਲਤੀ ਭਈ।
ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਕੀ ਆਗਯਾ ਮਈ[2]।
ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਿਸ ਦਿਨ ਕਰੋ ਉਚਾਰਾ!
ਵਾਹਿ ਵਾਹਿ ਗੁਰ ਗੁਰ ਕਰਤਾਰਾ ॥੨੮

ਦੱਖਣੀ ਜੀ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸਪਸ਼ਟ ਬਿਆਨ 'ਸੰਤਰੇਣ' ਉਦਾਸੀ ਸੰਤ ਦਾ ਹੈ; ਜਿਸ ਨੇ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਸੱਠ (੧੮੬੦) ਬਿਕ੍ਰਮੀ–ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਹਦ ਵਿੱਚ, 'ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਵਿਜੈ ਗ੍ਰੰਥ* ਨਾਮ ਰੱਖਕੇ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬੜੇ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਲਿਖਆ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਬੈਕੁੰਠ ਪਧਾਰਨ ਦਾ ਹਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰਦ

੧–ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਕਲਿਜੁਗੀ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਕਲਿਆਣ ਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਰੂਪ ਧਾਰਿਆ।

੨–ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮਿਲਣ ਪੁਰ 'ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ' ਚਲ ਪਈ।

*–ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਇੱਕ ਉਤਾਰਾ ਜਾਖਲ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਲਾਗੇ ਲੇਹਲ ਪਿੰਡ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਤੇ ਅਸਲ ਰਿਆਸਤ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ਵਿੱਚ ਭੂਦਨ ਪਿੰਡ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲਾ।

ਇ: ਪ: ੨੦੭.

੩੬.

ਹੋਏ ਸੰਤ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:–

ਚੌਪਈ

ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮੀਨ ਸਿੱਖ ਜੇਤੇ।
ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੇ ਆਇ ਤੇਤੇ।
ਪੁੰਨਜਵੰਤ ਜੇ ਲੋਕ ਪਰਾਣੀ।
ਗਾਵਹਿ ਰਾਗ ਪਾਇ ਗੁਰਬਾਣੀ ॥੪੨

....

ਸਿੱਖ ਸੇਵਕ ਤਹ ਬੈਠੇ ਸਾਰੇ।
ਹੋਇ ਕੀਰਤਨ ਗੁਰੂ ਅਗਾਰੇ।
ਸੁਭ ਪਖ ਸੁਭ ਥਿਤਿ ਸੁਭ ਪੁਨਿ ਵਾਰ।
ਲਾਭ ਘਰੀ ਸੁਭ ਸਰਬ ਉਦਾਰ ॥੪੬

ਸਲੋਕ

ਪੰਜ ਪੈਸੇ ਇਕ ਨਲੀਯੇਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਲੈ ਹਾਥ।
ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਕੈ ਹਾਥ ਦੇ, ਗੁਰੂ ਨਿਵਾਯੋ ਮਾਥ ॥੪੭

ਚੌਪਈ

ਪੈਸੇ ਪਾਂਚ ਏਕ ਨਲੀਯੇਰ।
ਸ੍ਰੀਚੰਦ ਨੈ ਦੀਨੇ ਫੇਰ।
ਦੇ ਕਰਿ ਕੀਓ ਤਾਹਿ ਪਰਣਾਮ।
ਗੁਰੁ ਅੰਗਦ ਕੋ ਕਰੁਣਾ ਧਾਮ ॥੪੮
ਸਿਖ ਸੇਵਕ ਜਿਤਨੇ ਤਹਿੰ ਖਰੇ।
ਗੁਰੁ ਅੰਗਦ ਕੇ ਪਾਇੰ ਸੁ ਪਰੇ।...॥੪੯

....

ਗੁਰਿਆਈ ਕੀ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਗਾਦੀ।
ਗੁਰੁ ਅੰਗਦ ਕੋ ਗੁਰੂ ਅਨਾਦੀ।
ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਕੋ ਗੁਰੂ ਬੁਲਾਯੋ।
ਇਤਨੈ 'ਨਾਥ ਮਛਿੰਦਰ' ਆਯੋ ॥੫੩
'ਗੋਰਖ' ਆਦਿ ਸਿੱਧ ਸੁ ਜੇਤੇ।
ਆਹਿੰ ਮਛਿੰਦਰ ਸਾਥ ਸੁ ਤੇਤੇ।

ਇ: ਪ: ੨੦੮.

ਆਇ ਸਭਾ ਮੈ ਕੀਉ ਪ੍ਰਵੇਸ।
ਭਾਖਿਓ ਸਭ ਨੈ ਆਇ ਅਦੇਸ[1] ॥੫੪

....

ਗੁਰੁ ਅੰਗਦ ਕੋ ਦੇਖਿ ਮਛਿੰਦਰ।
ਬੋਲੇ ਆਪ ਸੁ ਤਾਹਿੰ ਜੁਗਿੰਦਰ:—੫੬
"ਹਮ ਕੋ ਤੂੰ ਨਾਨਕ ਸਮ ਭਯੋ।
ਕਹਿ ਕਰ ਤਾਹਿੰ ਲਾਇ ਗਰਿ[2] ਲਯੋ।
*ਬਹੁਰ ਮਛਿੰਦਰ ਆਪ ਮਹਾਨ।
ਕੀਉ ਭਿਬੰਦਨ[3] ਨਾਨਕ ਜਾਨ ॥੫੭
"ਹਮ ਪਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਤੇ ਰਹੀਯੁ।
ਗੁਰ ਕੀ ਆਗਯਾ ਸਿਰ ਪਰ ਸਹੀਯੁ!"
ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਗੋਰਖ ਸਮ ਜਾਨ।
ਲਯੇ ਗੋਦ ਮੈਂ ਤਾਹਿ ਮਹਾਨ ॥੫੮
ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਗੋਰਖ ਅਵਤਾਰ।
ਜਾਨੈ ਆਪ ਸੁ ਤਾਹਿੰ ਉਦਾਰ।
ਕਹਯੋ ਮਛਿੰਦਰ ਬਚਨ ਬਹੋਰੇ:—
"ਨਾਨਕ ! ਸੁਣੋ ਬਚਨ ਤੁਮ ਮੋਰੇ ॥੫੯
ਨਾਨਕ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਅਨਾਦੀ।
ਅੰਗਦ ਕਉ ਬਖਸ਼ੀ ਤੁਮ ਗਾਦੀ।
ਗੁਰ ਗਾਦੀ ਕੇ ਦਸ ਅਵਤਾਰ।
ਤੁਮਰੇ ਸਹਿਤ ਸੁ ਜਾਨ ਉਦਾਰ ॥੬੦

੧—ਨਮਸਕਾਰ, ਪ੍ਰਣਾਮ।

੨—ਗਲ ਨਾਲ; ਮਛਿੰਦਰ ਨਾਥ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ—ਨੂੰ ਜਫੀ ਪਾ ਕੇ ਗਲੇ ਮਿਲਿਆ।

੩—ਅਭਿਬੰਦਨ, ਨਮਸਕਾਰ।

*ਫਿਰ ਮਛਿੰਦਰ ਨਾਥ ਨੇ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਾਣਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੋਹਰਾ

ਨਾਨਕ ਅੰਗਦ ਦ੍ਵੈ ਭਏ, ਆਠ ਹੋਇੰਗੇ ਅਉਰ।
ਬਹੁਰ ਉਤਾਰ ਨ ਹੋਇਗਾ, ਗੁਰ ਗਾਦੀ ਕੀ ਠਉਰ ॥੬੧

ਚੌਪਈ

ਜਬ ਲਗ ਤੁਮਰੇ ਦਸ ਅਵਤਾਰ।
ਰਹਿ ਹੈਂ ਸੋ ਯਾ ਮਹੀ[1] ਮਝਾਰ।
ਤਬ ਲਗ ਦੇ ਸੁ ਨਾਮੁਪਦੇਸੁ।
ਹਰਿ ਹੈਂ ਜੀਵਨ ਕੇ ਸੁ ਕਲੇਸ ॥੬੨
ਹ੍ਵੈ ਹੈ ਜੀਵਨ ਕਾ ਸੁ ਉਧਾਰ।
ਪਾਛੇ ਤੇ ਪੁਨਿ ਕਉਨ ਬਿਚਾਰ ?
ਤਾ ਤੇ ਤੁਮ ਅਬ ਐਸਾ ਕਰੋ !
ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਕੇ ਸਿਰਿ ਕਰ ਧਰੋ !!੬੩
ਇਸ ਕੇ ਸਿਰ ਪਰ ਰਾਖੋ ਹਾਥ।
ਭਗਵਨ ! ਇਨ ਕੋ ਕਰੋ ਸਨਾਥ !
ਤੁਮਰਾ ਭੇਸ ਉਦਾਸੀ ਜੋਊ
ਇਨ ਕੋ ਦੇਹੁ ਆਪ ਤੁਮ ਸੋਊ ॥੬੪
.. ਤੁਮਰਾ ਪੰਥ ਰਹੇ ਜਗ ਮਾਹਿ।
ਉਧਰੇ ਜੀਵ ਅਨੇਕ ਸੁ ਤਾਹਿ ॥੬੫
...ਨਾਮ . ਜਪਾਵਹਿ ਸੰਤ ਤੁਮਾਰੇ।
ਬਹੁ ਜੀਵਨ ਕਾ ਹੋਇ ਉਧਾਰੇ ॥੬੬
ਭਗਵਤਿ[2] ਨਾਮ ਜਗਤ ਮੈਂ ਸਾਰ।
ਜੋ ਲੇਵੈ ਭਵ ਉਤਰੈ ਪਾਰ।
*ਖਟ ਦਰਸਨ ਜੋ ਪੰਥ ਉਦਾਰੇ।
ਨਾਮ ਜਪਾਵਹਿੰ ਤਾਹਿੰ ਸੁ ਸਾਰੇ ॥੬੭

੧—ਧਰਤੀ, ਜਗਤ। ੨—ਪਰਮੇਸੁਰ, ਵਾਹਗੁਰੂ।

*"ਛਿਆਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋਏ ਪੰਥ—ਸਨਿਆਸੀ, ਜੋਗੀ, ਵੈਰਾਗੀ ਤੇ ਵੇਦਾਂਤੀ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਹੀ ਭਾਵੇਂ ਨਾਮ ਜਪਾਉਂਦੇ ਹਨ;ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੁੰਨ (ਨੇਕੀ,ਸਾਧੂਪੁਣਾ) ਘਟ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੁਭਾ ਨਹੀਂ !" ਇਹ ਗਲ ਮਛਿੰਦਰ ਨਾਥ ਨੇ ਮੰਨੀ।

ਇ: ਪ: ੨੧੦.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤਿਨ ਕੋ ਪੁੰਨਜ ਘਟੈ ਜਗ ਮਾਹੀਂ।
ਯਾਹਿ ਬਾਤ ਮੈਂ ਸੰਸਾ ਨਾਹੀਂ।
ਸਾਮ੍ਰਥ ਪੁਰਖੁ ਜੁ ਆਗੈ ਭਏ।
ਸਤਿ ਮਾਰਗ ਬਤਲਾਇ ਸੁ ਦਏ ॥੬੮

ਸਲੋਕ

ਤਾਂ ਤੇ ਤੁਮ ਸਮਰੱਥ ਹੋ, ਰਵਿ ਸਮ ਤੋਹਿ ਪ੍ਰਤਾਪ।
ਨਾਨਕ! ਪਰਗਟਿ ਕੀਜੀਐ, ਪੰਥ ਉਦਾਸੀ ਆਪ" ॥੬੯

ਇਹ ਸਾਖੀ ਭਾਵੇਂ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਹੈ ਯਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਟੁੱਟੀ ਲੜੀ ਨੂੰ ਬੜੀ ਉੱਤਮ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੈ। ਅਗੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੁਲ ਪੁਰੋਹਿਤ ਹਰਿਦਿਆਲ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਹਾਜ਼ਿਰ ਸੰਗਤਿ ਪਾਸੋਂ ਭੀ ਮਛਿੰਦਰ ਨਾਥ ਦੀ ਅਪੀਲ ਦੀ ਤਾਈਦ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਅਰੁ ਲਿਖਿਆ ਇ:-

ਸਰਬ ਸੰਗਤੀ ਬਚਨ ਉਚਾਰੇ:
"ਕਰਹੁ ਅਨੁਗ੍ਰਹਿ[1] ਗੁਰੂ ਉਦਾਰੇ।"
ਸਭ ਕੀ ਮਰਜੀ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਈ।
ਭਏ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਰਾਈ।੭੩

'ਗੁਰ ਮੰਤ੍ਰ' ਤੇ ਚੇਲਾ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਵਿੱਧੀ

ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਕੋ ਨਾਨਕ ਸ੍ਵਾਮੀ।
ਦੀਉ ਅਨੁੱਗ੍ਰਹਿ, ਅੰਤਰਿਜਾਮੀ।
'ਸਤਿਨਾਮ' ਗੁਰ ਮੰਤਰ ਦਯੋ।
ਸਭ ਜਗ ਮਾਹਿ ਸੁ ਮਾਲੁਮ ਭਯੋ ॥੭੪

....

ਮੰਤਰ ਗੁਪਤ ਦਯੋ ਇਕ ਅਉਰ†।

੧–ਕਿਰਪਾ, ਮਿਹਰਬਾਨੀ।

†ਗੁਰੂ-ਚੇਲੇ ਦੀ ਰੀਤਿ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ। ਤੇ ਗੁਰੂ, ਚੇਲੇ ਨੂੰ 'ਗੁਰਮੰਤ੍ਰ' ਸਦਾ ਕੰਨ ਵਿੱਚ (ਗੁਪਤ) ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸੇ ਰੀਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੰਤ੍ਰ ਦੇਣ ਦੀ ਰੀਤਿ ਦਰਸਾਈ ਹੈ। (ਬਾਕੀ ਅਗਲੇ ਪੰਨੇ ਹੇਠ)

੪੦.

ਗੁਰਬਾਣੀ ਮੈਂ ਦੋਨੋ ਸੋਇ।
ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਮਾਲੁਮ ਨਾਹਿ ਸੁ ਹੋਇ॥੭੫
ਸਮਰਥ ਗੁਰੂ ਧਰਿਉ ਸਿਰਿ ਹਾਥ।
ਸਤਿਗੁਰ ਕੀਉ ਸੁ ਆਪ ਸਨਾਥ।
ਖੁਲ੍ਹੇ ਕਪਾਟ ਭਯੋ ਪਰਗਾਸ।
ਅਪਨੇ ਸਮ ਗੁਰ ਕੀਉ ਸੁ ਦਾਸ॥੭੬
ਰੋਮ ਅਢਾਈ ਸਤਿਗੁਰ ਲੀਨੇ।
ਪੁਨਿ ਭਗਵੇ ਬਸਤਰ ਗੁਰ ਦੀਨੇ।
ਬ੍ਰਹਮ ਅੰਚਲਾ[1] ਸੇਲੀ ਟੋਪੀ।
ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਕੋ ਨਾਨਕ ਸੌਂਪੀ।੭੭

... ...

ਪੁਨਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸੁਖਦਾਈ।
ਸਭ ਕੋ ਸੋ ਮਿਰਜਾਦ ਸਿਖਾਈ।
ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਪੁਨਿ ਬੰਦਨ ਕੀਨਾ।
ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਕੋ ਹੋਇ ਅਧੀਨਾ॥੭੯
ਬਹੁਰਿ ਕਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਪੂਜਾ।
ਭਗਵਤਿ ਜਾਨ ਭਾਵ ਨਹਿ ਦੂਜਾ।
ਜੋਰਿ ਦੋਉ ਪੁਨਿ ਹਾਥ ਉਦਾਰੇ।
ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਨੈ ਬਚਨ ਉਚਾਰੇ॥੮੦:–

(ਪਿਛਲੇ ਪੰਨੇ ਦੀ ਬਾਕੀ) ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ "'ਸਤਿਨਾਮੁ' ਤੇਰਾ ਪਰਾ ਪੂਰਬਲਾ"- ਤਾਂ ਪਰਤੱਖ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਦੂਜਾ ਨਾਮ– 'ਵਾਹਗੁਰੂ' ਸਿੱਧਾ-ਸਾਫ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਕਹਹੁ 'ਗੁਰੁ ਵਾਹ' ਉਲਟਾ ਕੇ ਜ਼ਰੂਰ ਵਰਨਿਆਂ ਹੈ। ਇਸੇ ਗੁਪਤ ਮੰਤਰ ਵਲ ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਭੱਟਾਂ ਨੇ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ, ਇਸ ਗੁਪਤ ਮੰਤ੍ਰ ਉੱਤੋਂ ਪਰਦਾ ਉਠਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਇਸੇ ਕਰਕੇ 'ਸਿੰਘ' ਸਜਾਉਣ ਸਮੇਂ ਹੁਣ 'ਗੁਰਮੰਤ੍ਰ' ਗੱਜ ਵੱਜ ਕੇ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਹੀ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

੧–ਲੱਕ ਗਿਰਦੇ ਵਲ੍ਹੇਟਣ ਵਾਲਾ ਪਰਨਾ, ਸਵਾ ਗਜ਼ ਲੰਬਾ।

'ਉਦਾਸੀ ਭੇਖ' ਅਮਾਨਤ ਰੱਖਿਆ

ਸ੍ਰੀ ਚੰਦੋਵਾਚ। ਸਵੈਯਾ

"ਭਗਵਾ ਤੁਮ ਭੇਖ ਦਯੋ ਹਮਕੋ,
ਸੁ ਲਯੋ ਹਮ ਨੈ ਸਿਰ ਊਪਰਿ ਧਾਰੇ!
ਕਰਨਾ ਇਸ ਕਾ ਨਿਰਬਾਹ ਗੁਰੂ!
ਸਭ ਹੈ, ਗੁਰਦੇਵ! ਸੁ ਹਾਥ ਤੁਮਾਰੇ।
ਹਮ ਤੇ ਕਛੁ ਨਾਹਿਨ ਹੋਇ ਸਕੈ!"
ਸੁਣ ਕੈ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਵਾਕ ਉਚਾਰੇ:
"ਤੁਮ ਨਾਹਿ ਸੁ ਸੋਚ ਕਰੋ ਮਨ ਮੈਂ,
ਹਮ ਧਾਰਹਿੰਗੇ ਪੁਨਿ ਆਪ ਉਤਾਰੇ[1] ॥੮੧

ਦੋਹਰਾ

'ਜਪੁ' ਕੀ ਪੋਥੀ ਮਾਤਰਾ[2], ਰਾਖੋ ਇਹ ਹਮਾਰ!
ਤੁਮ ਤੇ ਹਮ ਪੁਨਿ ਲੇਹਿੰਗੇ, ਆਪ ਉਤਾਰ[1] ਸੁ ਧਾਰ ॥੮੨

ਚੌਪਈ

ਹਮਰਾ ਬਾਣਾ ਇਹੁ ਸਭ ਜੇਤਾ।
ਪਾਸ ਰਖੋ ਤੁਮ ਆਪ ਸੁ ਤੇਤਾ!"—
ਸਭ ਬਾਣਾ ਗੁਰ ਦਯੋ ਉਦਾਰੇ।
ਹਰਿ ਚੋਲਾ[3] ਪੁਨਿ ਦਯੋ ਉਤਾਰੇ ॥੮੩
"ਪਰ ਇਸ ਕੋ ਪਹਿਰੋ ਤੁਮ ਨਾਹਿ।
ਰਾਖੋ ਪਾਸ ਅਮਾਨਤ ਤਾਹਿ!
ਹਮਰਾ ਬਾਣਾ ਇਹੁ ਸਭ ਜੇਤੋ!
ਲੇਵੇਂਗੇ ਹਮ ਤੁਮ ਤੇ ਤੇਤੋ ॥੮੪
ਹਮਰੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਰੂਪ ਹਮਾਰਾ!
ਰਾਖੋ ਮਨ ਮੈਂ ਆਪ ਉਦਾਰਾ!

੧—ਅਵਤਾਰ, ਪੰਜ ਭੂਤਕ ਸਰੀਰ ਲੈ ਕੇ ਪਰਗਟ ਹੋਣਾ।
੨—ਨਿਸ਼ਾਨੀ, ਚਿੰਨ੍ਹ। ੩—ਹਰੇ (ਸਾਵੇ ਯਾ ਅੰਬੁਏ) ਰੰਗ ਦਾ ਚੋਲਾ। ਜਿਹਾ ਕਿ ਪਿੱਛੇ 'ਉਦਾਸੀਆਂ' ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਆਇਆ ਹੈ।

ਇ: ਪ: ੨੧੩.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੪੨.
ਇਹੀ ਚਿੰਨ੍ਹਜ, ਇਹੀ ਰੂਪ ਉਦਾਰੇ।
ਧਾਰੈਂਗੇ ਹਮ ਬਹੁਰਿ ਉਤਾਰੇ!!੮੫
ਇਹੀ ਚਿੰਨ੍ਹਜ ਤੁਮ ਲੇਹੁ ਪਛਾਨਾ!"—
ਇਉਂ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਕਹਯੋ ਮਹਾਨਾ!!੮੬
"ਤੁਮਰੇ ਸਿੱਖ ਬਨ ਕੈ ਸੁਖਦਾਈ!
ਪੰਥ ਚਲਾਵਹਿੰਗੇ ਹਮ ਆਈ।...॥੮੭

... .
ਉਦਾਸੀਨ ਗੁਰ ਗਾਦੀ ਜੋਇ।
ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਕੋ ਬਖਸੀ ਸੋਇ।
ਗੁਰਿਆਈ ਕੀ ਗਾਦੀ ਜੋਊ।
ਗੁਰੁ ਅੰਗਦ ਕੋ ਦੀਨੀ ਸੋਊ॥੯੦
ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਕੀ ਇਹੁ ਦ੍ਵੈ ਗਾਦੀ।
ਬਖਸ਼ੀ ਸੋ ਹਰਿ ਪੁਰਖੁ ਅਨਾਦੀ।
ਦੋਨੋ ਕੋ ਦੀਨੀ ਗੁਰ ਦੋਇ।
ਪਰਮ ਪਰਸੰਨ ਆਪ ਗੁਰ ਹੋਇ॥੯੧

ਦੋਹਰਾ

ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਕੋ ਗੁਰੂ ਜਬ, ਬਖਸਿਉ ਭਗਵਾ ਭੇਸ।
ਸਭ ਸਿਧ ਭਏ ਪ੍ਰਸੰਨ ਤਬ, ਕਰਿਯੋ ਸਭਨ ਅਦੇਸ।੯੨

ਅੜਿਲ

ਗੋਰਖ ਕਾ ਅਵਤਾਰ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜਾਨਿਯੇ।
ਇਸ ਤੇ ਭਏ ਪ੍ਰਸੰਨ ਸੁ ਸਿੱਧ ਮਹਾਨਿਯੇ।
ਮਿਲੈ ਸੰਤ ਸਿਉਂ ਸੰਤ ਸਭੀ ਦੁਖ ਵੀਸਰੈ।
ਹੋ, ਇਸ ਤੇ ਭੀ ਪਰਸੰਨ ਸੁ ਭਏ ਜੁਗੀਸਰੈ॥੯੩

ਇਸ ਉਦਾਸੀ ਸੰਤ ਕਵੀ ਦੇ ਬਿਆਨ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ, ਕਿ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਤਾਂ ਦਸਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਵੱਲ ਹੀ ਚਲਿਆ; ਪਰ 'ਉਦਾਸੀ ਭੇਖ', ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸਿੱਧਾਂ ਤੇ ਸੰਗਤਿ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਮੰਨਕੇ, ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਪਾਸ ਅਮਾਨਤ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। 'ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ' ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਚਲਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਮੁੜ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਨ ਦਾ ਬਚਨ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ

ਇ: ਪ: ੨੧੪.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਵਤਾਰ ਕੌਣ ਤੇ ਕਦੋਂ ਹੋਇਆ? ਇਸ ਦਾ ਪਤਾ ਭਾਈ ਸੋਹਨ (ਸਿੰਘ) ਦੇ ਲਿਖੇ 'ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ'* ਵਿੱਚੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:–

ਚੌਪਈ

... ...

ਮਾਤ ਦਮੋਦਰੀ ਤਬ ਚਲ ਆਈ।
ਕਰ ਬੰਦਨ ਬੈਠੀ ਸੁਖ ਪਾਈ।
ਲਿਖ ਦੀਨੋ ਮੰਤ੍ਰ 'ਸਤਿਨਾਮ'।
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਜਾਨ ਸਮਾ ਅਭਿਰਾਮ[1] ॥੧੦੬੩

ਦੋਹਰਾ

ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਸੋਂ ਐਸੇ ਕਹਾ: ਕਰ ਮੱਜਨ ਸੁਚ ਦੇਹਿ।
ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਕਾ ਧਯਾਨ ਧਰ, ਚੂਸੋ ਇਕ ਚਿਤ ਏਹਿ !!੧੦੬੪

ਚੌਪਈ

ਮਾਤ ਦਮੋਦ੍ਰੀ ਮਨ ਹਰਖਾਈ।
ਲੈ ਮੰਤਰ ਅਪਨੇ ਗ੍ਰਿਹਿ ਆਈ।
ਕਰ ਮਜਨ ਸੁਚ ਇਕਚਿਤ ਹੋਇ।
†ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਪਗ[2] ਮਨ ਚਿਤ ਪੋਇ[3] ॥੧੦੬੫
ਸੇਲੀ ਟੋਪੀ ਜੁਤ ਕਰ ਧਯਾਨਾ।
ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਬਪੁ[4] ਅਤਿ ਸੁਖ-ਖਾਨਾ।
'ਸਤਿਨਾਮ' ਮੰਤ੍ਰ ਮੁਖਿ ਧਾਰਯੋ।
ਕੀਯੋ ਤੈਸ ਜਸ ਗੁਰਹਿ ਉਚਾਰਯੋ॥੧੦੬੬

੧–ਸੋਹਣਾ, ਸੁਭ। ੨–ਚਰਨ, ਪੈਰ। ੩–ਪਰੋ ਕੇ।
੪–ਸਰੀਰ, ਜਾਮਾ, ਦੇਹੀ।

*ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸੰਮਤ ੧੮੯੨-੩ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚਕਾਰ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੮੯੬ ਬਿੱ: ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਉਤਾਰਾ' 'ਸਿੱਖ ਰੈਂਫ੍ਰੈਂਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ', ਵਿੱਚ ੧੧੯੪ ਨੰਬਰ ਪੁਰ ਦਰਜ ਹੈ।

†ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਮਨ ਦੀ ਸੁਰਤਿ ਜੋੜ ਕੇ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੋਹਰਾ

*ਪੋਖ ਮਾਸ ਦਿਨ ਵਸੁ[1] ਗਏ, ਸੁਰਗੁਰ[2] ਦਿਨ ਥਿਤਿ ਦੂਜ।
ਨਿਵਾਸ ਕੀਨ ਮਾਤਾ ਉਦਰ, ਸਭੀ ਜਗਤ ਜਿਹ ਪੂਜ ॥੧੦੬੭

ਦੋਹਰਾ (ਧਜਾਇ ੮)

ਸਸ ਖਟ ਸੱਤਰ ਸੰਮਤੋ[3], ਮੰਗਲ ਸਮਾ ਦਿਖਾਇ।
ਮਹੂਰਤ ਸੁਭ ਆਗਮ ਭਯੋ, ਮਾਤ ਹਰਖ ਮਨ ਪਾਇ ॥੨੧੭
ਕੱਤਿਕ ਵਸੁ ਦਿਨ ਕ੍ਰਿਤਕਾ, ਜਾਨ ਨਛਤ੍ਰ ਭਾਰ।
ਰਾਕਾ ਥਿਤਿ ਸਸਿ-ਪੁੱਤ੍ਰ ਅਹਿ, ਸੁਭ ਗ੍ਰਹ ਮੰਗਲਕਾਰ[4] ।੨੧੮

ਸਵੈਯਾ

ਜਨਮ ਭਯੋ ਸੁਤ ਕੋ ਤਬ ਹੀ,
ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਕੇ ਸਮ ਰੂਪ ਅਪਾਰਾ।
ਸੇਲੀ ਧਰੈ ਗਰਿ ਬਿਰਧ ਤਨੂ ਸੁਭ,
ਟੋਪੀ ਬਿਰਾਜਤ ਸੀਸ ਸੁਧਾਰਾ।
ਜੋ ਬਪੁ ਧਾਰਿ ਨਿਹਾਲ ਕਰੇ ਜਨ,
ਸੋ ਬਪੁ ਆਜ ਦਿਖੇ ਕਰਤਾਰਾ।
ਬਿਸਮੈ ਮਨ ਆਨੰਦ ਪਾਇ ਤਬੈ,
ਮੁਖ ਮਾਤ ਦਮੋਦ੍ਰੀ ਕੀਨ ਉਚਾਰਾ ॥੨੧੯:-

ਦੋਹਰਾ

ਹੇ ਗੁਰ ਕਿਆ ਕੌਤਕ ਕੀਓ, ਦਿਖ ਲਜਾ ਮਨ ਮਾਇ।
ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਬਪੁ ਬਿਰਧ ਧਰ, ਕਸ ਹੋ ਤੁਹ ਸਮੁਹਾਇ!!੨੨੦

---

*ਪੋਹ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਅੱਠ ਦਿਨ ਗਏ, ਵੀਰਵਾਰ ਥਿਤਿ ਦੂਜ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿਯਕਤੀ ਨੇ ਮਾਤਾ ਦੇ ਉਦਰਿ ਨਿਵਾਸ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਦੀ ਪੂਜ੍ਯ ਹੈ।

੧-ਅੱਠ ਗਿਣਤੀ (੮)।

੨-ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਗੁਰੂ-ਬ੍ਰਹਸਿਪਤਿ (ਵੀਰਵਾਰ ਦਿਨ)।

੩-ਸੰਮਤ ਸੋਲਾਂ ਸੈ ਸੱਤਰ ਸੀ। ੪-ਕੱਤਿਕ ਦੇ ਦਿਨ ਅੱਠ ਗਏ, ਕ੍ਰਿਤਕਾ ਨਛੱਤ੍ਰ (ਅਸੂ ਦੀ ਪੂੰਨਿਆਂ) ਬੁੱਧਵਾਰ ਨੂੰ ਸੁਭ ਗ੍ਰਹਾਂ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਸਮੇਂ (ਮਾਤਾ ਦਮੋਦਰੀ ਜੀ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਪੁੱਤ੍ਰ ਜਨਮਿਆਂ)।

ਇ: ੫: ੨੦੮.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਚੌਪਈ

ਮਾਤ ਗੰਗ ਮਨ ਬਿਸਮੈ ਪਾਈ !
ਬ੍ਰਿਧ ਪੁਤ੍ਰ ਭਵ ਸੁਨਜੋ ਨ ਕਾਈ[1] !
ਸਭੀ . ਮਾਤ ਮੁਖ ਅੰਚਰ ਪਾਯੋ ।
ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਤਬ ਬਚਨ ਅਲਾਯੋ ॥੨੨੧:-
"ਸੁਨੋ ਮਾਤ ਤੁਮ ਜਾਚਨ ਕੀਨਾ[2] !
'ਸਤਿਨਾਮ' ਮੁਖ ਭੂਸ ਪ੍ਰਬੀਨਾ !
ਇਹ ਤੇ ਅਪਨਾ ਰੂਪ ਦਿਖਾਯੋ !
ਅਬ ਜੋ ਕਹੋ ਧਰੋਂ ਸੁਖ ਪਾਯੋ ॥੨੨੨

ਦੋਹਰਾ

ਮਾਤ ਦਮੋਦ੍ਰੀ ਅਸ ਕਹਾ : "ਕਰੋ ਬਾਲ ਸੁਭ ਅੰਗ ।"
ਬਾਲ ਅੰਗ ਕਰ ਗੁਰੂ ਜੀ, ਹਰਖ ਮਾਤ ਦਿਖ ਗੰਗ ॥੨੨੩

... ...

ਦੋਹਰਾ

ਹਰਿਗੁਬਿੰਦ ਸੁਨ ਹਰਖ ਧਰ, ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਕੀਨ ਉਚਾਰ:-
ਪ੍ਰਿਥਮੇ ਬਾਬੇ ਬਪੁ ਕੀਓ, ਸਭ ਜਨ ਮੰਗਲਕਾਰ ॥੨੨੬

ਚੌਪਈ

ਤਾਂ ਤੇ ਨਾਮ ਇਸੇ ਸੁਖਦਾਈ ।
ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ।
ਇਹ ਬਾਲਕ ਬਾਬੇ ਗੁਰ ਦੀਨਾ ।
ਤਾਂ ਤੇ ਨਾਮ ਇਹੀ ਹਮ ਚੀਨਾ ॥੨੨੭

(ਅਧਜਾ ੯)

ਸੰਤਰੇਣ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ, ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਬਚਨ ਪੂਰੇ ਕਰਨ ਹਿਤ, ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਨੇ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਦਮੋਦਰੀ ਜੀ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਸੰਮਤ ਸੋਲਾਂ ਸੈ

੧–ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਅਚਰਜ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ,ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੁੱਢੇ ਸਰੂਪ ਵਾਲਾ ਪੁਤ੍ਰ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਜੰਮਿਆਂ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆਂ ।

੨–ਤੁਸਾਂ ਆਪ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਸੀ ।

ਇ: ਪ: ੨੦੯.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੪੬.

ਸੱਤਰ ਮਿਤੀ ੮ ਕੱਤਿਕ, ਅਸੂ ਪੂੰਨਿਆਂ, ਬੁਧਵਾਰ* ਨੂੰ ਫਿਰ ਮਾਨੁਖੀ ਜਾਮਾ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਅਰੁ 'ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ' ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਚਾਲੂ ਕਰਨ ਲਈ; ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਪਾਸ ਅਮਾਨਤ ਰੱਖਿਆ 'ਉਦਾਸੀ ਭੇਖ' ਵਾਪਸ ਲਿਆ। ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਉਂ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:-

ਚੌਪਈ

ਸੁਨਜੋ ਪ੍ਰਥਮ ਹੀ ਤਿਸ ਦਿਸ਼ਿ ਮਾਹੀ।
ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ-ਨੰਦਨ[1] ਰਹਿ ਤਾਂਹੀ।
ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਜਿਨ ਬੈਸ ਬਿਲੰਦੰ।
ਜੋਗ ਬ੍ਰਿਤੀ ਕੋ ਲੇਤ ਅਨੰਦੰ॥੫
ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਚਹਯੋ-ਨਿਹਾਰੈਂ!
ਗਮਨੈਂ ਤਿਸ ਹੀ ਦੇਸ ਬਿਹਾਰੈਂ।......॥੬
....
ਪਰਬਤ ਕੀ ਕਾਛਰ[2] ਕਹੁ ਗਏ।
ਕਿਤਿਕ ਅਖੇਰਨ[3] ਖੇਲਤਿ ਭਏ।
ਬਹੁਰ ਜਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ-ਨੰਦ।
ਪਹੁੰਚੇ ਤਹਿੰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਗੋਵਿੰਦ॥੮
ਉਤਰ ਤੁਰੰਗ[4] ਤੇ ਲੇ ਸੁਤ ਚਾਰੀ।
ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਦਰਸੇ ਤਪਧਾਰੀ।....॥੯
ਪਰਮ ਬ੍ਰਿਧ ਜੋਗੇਸੁਰ ਹੇਰਾ।
ਸ੍ਰੀ ਬਾਬੇ ਸੁਤ ਕਹਿ ਤਿਸ ਬੇਰਾ:-

---

*ਇਸ ਸੰਮਤ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਭੀ ਜੰਤਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ੮ ਕੱਤਿਕ ਨੂੰ ਅੱਸੂ ਦੀ ਪੂਨਿਆ ਤੇ ਵਾਰ ਬੁਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇੰਡੀਅਨ ਐਫੇਮਰੀ ਮੂਜਬ ਉਸ ਦਿਨ, ਕੱਤਿਕ ਸ਼ੁਦੀ ਪੰਚਵੀਂ (੮ ਅਕਤੂਬਰ ੧੬੧੩ ਈ:) ਸ਼ੁਕਰਵਾਰ ਸੀ। ਅਰੁ 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੰਤਰੀ' ਅਨੁਸਾਰ ਕੱਤਿਕ ਸ਼ੁਦੀ ੯ (੧੨-੧੦-੧੬੧੩) ਮੰਗਲਵਾਰ।

੧-ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਦਾ ਪੁੱਤ੍ਰ-ਸਿਰੀ ਚੰਦ।
੨-ਕਾਛੜ-ਨਦੀ, ਸਮੁੰਦਰ ਯਾ ਪਰਬਤ ਨਾਲ ਲਗਦੀ ਧਰਤੀ।
੩-ਸ਼ਿਕਾਰ। ੪-ਘੋੜਾ।

ਇ: ਪ: ੨੧੦.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

"ਕਹੁ ਪੁਰਖਾ ! ਕੇਤਿਕ ਹੈਂ ਨੰਦ[1] ?"
ਤਬ ਬੋਲੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਗੋਵਿੰਦ ॥੧੦:-
"ਪੰਚ ਹੁਤੇ ਇਕ ਭਾ ਪਰਲੋਕਹਂ।
ਚਤਰ ਆਪ ਕੋ ਦਰਸ ਬਿਲੋਕਹਂ[2] !"
ਕਹਯੋ ਸਿਰੀਚੰਦ : "ਇਕ ਹਮ ਦੇਹੋ !
ਅਪਰ[3] ਆਪਨੇ ਸੰਗ ਰਖੇ ਹੋ ॥"੧੧
ਸੁਨਿ ਕਰਿ ਗੁਰੁ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਵਿੰਦ।
ਬਡ ਸੁਤ ਅਰਪਯੋ ਤਬਿ ਸ੍ਰੀਚੰਦ।
ਸਸਤ੍ਰ ਬਸਤ੍ਰ ਪਹਿਰਾਇ ਨਵੀਨ।
ਢਿਗ ਬਿਠਾਇ ਕਰਿ ਬੰਦਨ ਕੀਨਿ ॥੧੨
ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਸੁਤ ਭਯੋ ਪ੍ਰਸੰਨ।
ਧਰਹੁ ਨੰਮ੍ਰਤਾ ਯਾਂ ਤੇ ਧੰਨ।
ਸਭਿ ਕਿਛੁ ਲੀਨੋ ਪੂਰਬ ਤੁਮੈ।
ਟੋਪੀ ਰਹੀ ਹੁਤੀ, ਇਹੁ ਸਮੈ ॥੧੩
ਸੋਪਿ[4] ਲਈ ਤੁਮ ਜੁਤਿ ਬਡਿਆਈ।
ਤੁਮਰੀ ਕ੍ਰਿਤਿ ਤੁਮੈ ਬਨਿ ਆਈ[5]।
ਇਮ ਕਹਿ ਟੋਪੀ ਸਿਰ ਤੇ ਲੀਨਿ।
ਗੁਰਦਿੱਤੇ ਕੇ ਸਿਰਿ ਧਰ ਦੀਨਿ ॥੧੪
ਅਪਰ ਪੁਤ੍ਰ ਗੁਰ ਕੇ ਲਖਿ ਚਿੱਤਾ।
ਭਯੋ ਸੁ ਬਾਬੇ ਕੋ ਗੁਰਦਿੱਤਾ।
ਇਹੀ ਬਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਸਭਿ ਜਗ ਲਹੈਂ।
'ਸ੍ਰੀ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ' ਕਹੈਂ ॥੧੫

੧–ਪੁੱਤ੍ਰ। ੨–ਪੰਜ ਸਨ, ਪਰ ਇੱਕ ਪਰਲੋਕ ਪਿਆਨਾ ਕਰ ਗਿਆ; ਬਾਕੀ ਚਾਰੇ ਆਪ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

੩–ਅਵਰ, ਔਰ, ਹੋਰਸ ਪੁਤਰ ਯਾਨੀ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਾਕੀ ਤਿੰਨ ਸਪੁੱਤ੍ਰ।

੪–ਸੋ ਬੀ, ਉਹ ਭੀ। ੫–ਤੁਹਾਡੇ ਜਿਹੀਆਂ ਕਰਣੀਆਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸੋਂ ਹੀ ਬਣ ਆਉਂਦੀਆ ਹਨ।

੪੮.

ਨਿੱਧਿ ਸਿੱਧਿ ਤਪ ਬਲ ਤੇ ਭਰੀ।
ਟੋਪੀ ਗੁਰਦਿੱਤੇ ਸਿਰਿ ਧਰੀ।
ਕੇਤਿਕ ਦਜੋਸ ਰਹੇ ਤਿਨ ਪਾਸ।
ਸੁਨੇ ਭਨੇ ਬਚ ਬਿਬਿਧ ਬਿਲਾਸ ॥੧੬
ਚਢੇ ਬੰਦਨਾ ਕਰਿ ਚਲਿ ਆਇ।
ਸਤੁਦ੍ਰਵ ਤਟ ਕੇ ਥਲ ਦਿਖਰਾਇ[1]।
ਬਡੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਸਮਝਾਯੋ ਤਬੈ।
ਨਿਜਪੁਰ ਕਰੋ ਬਸਾਵਨ ਅਬੈ" ॥੧੭
ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਚਲਿ ਪੁਨਿ ਆਇ।
ਬਸਿ ਕਰਿ ਕੇਤਿਕ ਦਜੋਸ ਬਿਤਾਇ।
ਜੇਸਟ ਪੁੱਤ੍ਰ ਰਿਦੈ ਬਹੁ ਪਜਾਰੇ।
ਸਨੇ ਸਨੇਹੁ ਸਰੀਰ ਨਿਹਾਰੇ[2] ॥੧੮
ਲਖੀ ਭਵਿਖਜਤ ਗਤਿ ਚਿੱਤ ਮਾਹੂੰ।
ਹੋਨਹਾਰ ਨਹਿ ਮਿਟੇ ਕਦਾਹੂੰ।
ਸੁਤ ਤੇ ਨਗਰ ਬਸਾਵਨ ਚਾਹਾ।
ਜਥਾ ਗੁਰਨ ਪੁਰ ਰਚੇ ਉਮਾਹਾ ॥੧੯

(ਰਾਸ ੭, ਅੰਸੂ ੯)

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਮਿਲਣੀ ਦਾ ਤਿਥਿ-ਸੰਮਤ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ; ਪਰ ਬਾਬਾ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਦੇ ਵਿਆਹ ਅਰੁ ਕੀਰਤ ਪੁਰ ਨਗਰ ਵਸਾਵਣ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ 'ਅਮਾਨਤ' ਦੀ ਲੇਵਾ-ਦੇਵੀ ਹੋਈ, ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅਰੁ ਅੱਗੋਂ ਵਰਤਣ ਵਾਲੀ ਹੋਣੀ (ਬਾਬਾਜੀ ਦੇ ਦੇਹਾਂਤ) ਵੱਲ

੧-ਸਤਲੁਜ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਦੇ ਥਾਂ ਟਿਕਾਣੇ ਵਿਖਾਏ, ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ।

੨-(ਵਡੇ ਪੁਤ੍ਰ-ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰੇ ਸਨ) ਪ੍ਰੇਮ ਭਿਜੇ ਹਿਰਦੇ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਇਕ ਦਿਨ ਵੇਖ ਕੇ (ਅਗੋਂ ਵਰਤਣ ਵਾਲੀ ਭਾਵੀ ਦਾ ਚੇਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਭਾਣਾ ਅਮਿਟ ਮੰਨ ਕੇ, ਹੋਰਨਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਨਗਰ ਵਸਾਏ ਸਨ, ਆਪ ਭੀ ਪੁੱਤ੍ਰ ਪਾਸੋਂ-ਕੀਰਤਪੁਰ ਨੱਗਰ ਵਸਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ)।

ਸੈਨਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਭਾਈ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰ-ਪ੍ਰਣਾਲਿਕਾ ਵਿੱਚ ਸਤਾਈ (੨੭) ਵਿਸਾਖ ੧੬੮੬ ਨੂੰ ਹੋਈ ਦੱਸੀ ਹੈ; ਅਰੁ ਕੀਰਤ ਪੁਰ ਵਸਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ਸ. ਬ. ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼' ਵਿੱਚ ੧੬੮੩ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਪੰਡਿਤ ਬ੍ਰਹਮਾਨੰਦ, ਉਦਾਸੀ ਨੇ 'ਗੁਰੂ ਉਦਾਸੀਨ ਮਤ ਦਰਪਨ' ਵਿਚ ਇਹ ਗਲ "ਸੰਮਤ ੧੬੮੧ ਵੈਸਾਖ ਸੁਦੀ ੩" ਨੂੰ ਹੋਈ ਦੱਸੀ ਹੈ।

ਖ਼ੈਰ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਲਾਂਭੇ ਛੱਡ ਕੇ, ਇਹ ਗਲ ਸਾਰੇ ਸਿਖ ਲਿਖਾਰੀ—ਭਾਵੇਂ ਉਦਾਸੀ ਹਨ ਯਾ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ—ਮੰਨਦੇ ਹਨ; ਕਿ 'ਉਦਾਸੀ ਭੇਖ' ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੀ ਅਪਣੀ ਕਾਢ ਹੈ। ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਭੇਖ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਿਧਾਂ ਦੀ ਇਛਾ ਤੇ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸੰਮਤੀ ਜਾਚਕੇ, ਅਪਣੇ ਰੁੱਸੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਪਾਸ ਅਮਾਨਤ ਰੱਖ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ 'ਅਮਾਨਤ' ਵਾਪਸ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਉਤਲੇ ਸਾਰੇ ਬਿਆਨ ਬਾਬਾ ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਨੂੰ 'ਉਦਾਸੀ ਭੇਖ' ਦਾ ਜਨਮ ਦਾਤਾ ਯਾ 'ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ' ਦਾ ਮੋਢੀ (ਗੁਰੂ) ਸਾਬਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਸਗੋਂ ਇੱਕ 'ਸਪੁਰਦਦਾਰ' ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਰੁ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਬਚਨ ਦੀ ਹੀ ਤਸਦੀਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:—

"ਬਾਬੇ ਭੇਖ ਬਣਾਇਆ,
ਉਦਾਸੀ ਕੀ ਰੀਤਿ ਚਲਾਈ।"

'ਉਦਾਸੀ ਭੇਖ' ਦਾ ਪੁਨਰ ਪਰਵਿਰਤਕ

ਉੱਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਗਵਾਹੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ, 'ਉਦਾਸੀ ਭੇਖ' ਨੂੰ ਮੁੜ ਚਾਲੂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਭੀ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਉਹ ਸਿਰਫ ਇਸ 'ਵੇਸ' ਦੇ, ਉਸ ਸਮੇ ਲਈ—ਜੋ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੇ ਪਰਗਟ ਹੋਣ ਤਕ, ਖਾਲੀ ਸੀ—ਸੰਭਾਲਣਹਾਰ ਸਨ। ਮਹਾਤਮਾਂ ਸੰਤਰੇਣ ਉਦਾਸੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਵੇਸ ਦੇ ਪਹਿਨਣ ਦੀ ਭੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਗੋਂ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ—

ਇ: ਪ: ੨੧੩.

"ਪਰ ਇਸ ਕੋ ਪਹਿਰੋ ਤੁਮ ਨਾਹਿ!
ਰਾਖੋ ਪਾਸ 'ਅਮਾਨਤ' ਤਾਹਿ।
ਹਮਰਾ ਬਾਣਾ ਇਹ ਸਭ ਜੇਤੋ!
ਲੇਵੇਂਗੇ ਹਮ ਤੁਮ ਤੇ ਤੇਤੋ ॥੮੪

....

ਤੁਮਰੇ ਸਿਖ ਬਨਕੈ ਸੁਖਦਾਈ।
ਪੰਥ ਚਲਾਵਹਿੰਗੇ ਹਮ ਆਈ। ...॥੮੭

ਸੋ, ਸਾਫ ਹੁਕਮ ਹੈ, ਕਿ 'ਉਦਾਸੀ ਪੰਥ' (ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ) ਅਸੀਂ ਖ਼ੁਦ, ਨਵਾਂ ਜਾਮਾ (ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ, ਰੂਪ) ਧਾਰਕੇ, ਚਲਾਵਾਂਗੇ!"

ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀਚੰਦ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦਾ ਅਮਾਨਤ ਰਖਿਆ 'ਵੇਸ' ਧਾਰਨ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੇਖ-ਭੇਖ, ਸਾਰੇ ਹੀ ਉਦਾਸੀ ਸੰਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਸੰਤਰੇਣ ਜੀ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:-

ਇੰਦਵ ਛੰਦ

ਅੰਗ ਬਿਭੂਤ, ਜਟਾਂ ਸਿਰ ਸੁੰਦਰ,
ਪਾਇ ਖੜਾਉਂ, ਦਿਗੰਬਰ ਧਾਰੀ[1]।
ਮੂਰਤਿਵੰਤ ਮਨੋ ਰਵਿ[2] ਦੂਸਰ;
ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਮਹਾਂ ਅਤਿ ਭਾਰੀ।
ਨਾਨਕ-ਪੂਤ ਸਪੂਤ ਬਡੋ ਅਤਿ,
ਸਾਮ[3] ਅਏ ਤਿਸ ਪਾਰ ਉਤਾਰੀ।
ਤਾਹਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕੇ ਸੁਤ ਕੋ
ਅਭਿਬੰਦਨ[4] 'ਸੰਤਹਿ ਰੇਣ' ਹਮਾਰੀ ॥੨੮

ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਨੇ ਕਦੀ ਅੰਗ ਬਿਭੂਤ ਨਹੀਂ ਲਾਈ; ਤੇ ਨਾ ਜਟਾਂ ਵਧਾਈਆਂ। ਖੜਾਵਾਂ ਭੀ ਸਦਾ ਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀਆਂ। ਨੰਗ ਧੜੰਗ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਫਿਰੇ। ਆਪ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨੇ ਵੇਸ ਧਾਰ ਕੇ ਉਦਾਸੀ ਕਰਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹ

੧-ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ (ਤਰਫਾਂ) ਦੇ ਬਸਤਰ ਧਾਰਨ ਵਾਲਾ; ਭਾਵ ਨਾਂਗਾ।
੨-ਸੂਰਜ। ੩-ਸ਼ਰਨ, ਓਟ, ਪਨਾਹ।
੪-ਨਮਸਕਾਰ, ਪਰਣਾਮ।

ਇ: ਪ: ੨੧੪.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਸੀਂ 'ਪਹਿਲੇ ਦਰਸ਼ਨ' ਵਿਚ ਦਿਖਾ ਚੁਕੇ ਹਾਂ; ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਸਿਰ ਤੇ ਸਰੀਰ ਪੁਰ ਸੁਆਹ (ਬਿਭੂਤ) ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਰੁੱਸ ਕੇ ਪਾ ਲਈ ਸੀ, ਕਿ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਨੇ ਵਡੇ ਪੁਤਰ ਦਾ ਹੱਕ ਮਾਰ ਕੇ ਗੁਰਿਆਈ ਸੇਵਕ ਲਹਿਣੇ ਖਤਰੇਟੇ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਬਖਸ਼ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਭੇਸ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਿਰਫ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਦੇ ਚੇਲੇ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ; 'ਉਦਾਸੀ ਭੇਖ' ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਲਗਾਉ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਉਦਾਸੀ ਮਹਾਤਮਾ ਖ਼ੁਦ ਭੀ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦਾ ਪੁਨਰ ਸੰਚਾਲਕ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੰਗਲ਼ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:–

"ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਹਾਇ[1]।
ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ!
ਦੀਨ ਦੁਨੀ ਦਾ ਟਿੱਕਾ!
ਜੀਉ ਪਿੰਡ ਜਿਨ ਦਿੱਤਾ!
ਐਸਾ ਗੁਰ ਸਿਵਰੋ ਨਿਤ ਨਿੱਤਾ।"

ਇਹ ਮੰਗਲ ਭਾਈ ਦਇਆਲ ਉਦਾਸੀ ਸੰਤ ਨੇ ਨੌਵੇਂ ਤੇ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮਾਲਵਾ ਦੇਸ ਤਾਰਨ ਸਮੇ ਕੀਤੇ ਦੌਰੇ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਲਿਖਣ ਲੱਗਿਆਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੋਥੀ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸੰਮਤ ੧੮੨੫ ਅਰੁ ੫੦ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਸਮੇਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਪੋਥੀ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਪੁਰ ਬੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਦਵਾਰਾ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ–

"ਲਿਖੀ ਭਾਈ ਦਇਆਲ!
ਜਿਸ ਤੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਦਇਆਲ!
ਧੰਨ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ!!" (ਸਾਖੀ ੯੦ਵੀਂ ਦੇ ਅੰਤ ਪੁਰ)

ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਾਸ 'ਦੱਖਣੀ' ਨੇ ਭੀ ਮੰਗਲਾ ਚਰਨ ਵਿੱਚ ਸਿਰੀਚੰਦ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਲਿਆ। ਸਗੋਂ–

'ੴ' ਆਦਿ ਮੈਂ ਜਾਨਾ!
'ਸਤਿਨਾਮ' ਗੁਰੂ ਮੰਤ੍ਰ ਮਹਾਨਾ!

੧–ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਸਹਾਈ ਹੋਣ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਹਿਮਾ ਤਾਹਿ ਵੇਦ ਨ ਪਾਵੈ।
ਨੇਤ ਨੇਤ ਮੁਖਚਾਰ ਬਤਾਵੈ। ੧
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੀ ਆਗਿਆ ਭਈ।
ਤਬ ਸਤਿਗੁਰ ਮੁਹਿ ਦੀਪਕ ਦਈ।...॥੨-

ਲਿਖ ਕੇ ਹੀ ਬੱਸ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਦੁਬਾਰੇ ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਚਲਾਣ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਵੀ ਓੜਕ, ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੇ ਸੀਸ ਤੇ ਹੀ ਸਜਾਉਂਦੇ ਹਨ-

...ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪੁੱਤ੍ਰ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਭਏ।
ਸੋ ਉਪਦੇਸ ਪਿਤਾ ਸੋਂ ਲਏ॥੨੨

... ...

ਗੁਰੁ ਖਸਟਮ ਸੁਤ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ।
ਦ.ਨ ਦੁਨੀ ਕਾ ਤਿਨ ਸਿਰ ਟਿੱਕਾ॥੨੩
ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਸੋਂ ਉਪਦੇਸ ਕੋ ਪਾਯੋ।
'ਉਦਾਸੀਨ ਸੰਪ੍ਰਦਾ' ਚਲਾਯੋ। ॥੨੪

ਫਿਰ ਵਾਰੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਸੰਤਰੇਣੁ ਜੀ ਦੀ। ਉਹ ਭੀ ਪਹਿਲਾਂ ਦਸਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਮੰਨਕੇ ਸਿਮਰਦੇ ਹਨ। ਮਗਰੋਂ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਧਾਰਨ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ-

ਛਪੈ ਛੰਦ

ਪਿਰਥਮ ਨਾਨਕ ਦੇਉ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਪੁਨਿ ਜਾਨੋ!
ਅਮਰਦਾਸ ਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ, ਅਰਜਨ ਪਹਿਚਾਨੋ!
ਹਰਿਗੁਬਿੰਦ ਹਰਿਰਾਇ ਸਿਰੀ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸਨ ਸੁ ਕਹਯੈ।
ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਬਹੁਰਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸੁਹਯੈ।
ਹਰਿਗੁਰੁ ਕੇ ਅਵਤਾਰ ਏ, ਬਿਘਨ ਹਰਨ ਮੰਗਲ ਕਰਣ।
ਹਰਿਗੁਰ ਦੀਨ ਦਿਆਲ ਸਦ 'ਸੰਤਰੇਣ' ਸੇਵਕ ਸਰਣ॥੩੯

... ...

ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ ਛੰਦ

ਦਿਨ ਕਰ[1] ਥਮ ਦੀਨਾ, ਗੁਰ[2] ਕੰਮੁ ਕੀਨਾ,
ਪਰਮ ਅਧੀਨਾ, ਰੀਤਿ ਧੁਰੂ!

੧-ਸੂਰਜ। ੨-ਵੱਡਾ, ਭਾਰਾ।

ਇ: ਪ: ੨੧੬.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ, ਪਰਮ ਪਵਿਤ੍ਰਾ,
ਤਿਨ ਜਗ ਜਿੱਤਾ, ਵਾਕ ਗੁਰੂ[੧]।
ਤਿਸ ਕੋ ਪਰਣਾਮੰ, ਆਠੋ ਜਾਮੰ[੨]
ਕਰੁਣਾਧਾਮੰ ਸੋਇ ਅਹੇ!
ਸਭ ਬਿਘਨਨ ਹਰਤਾ, ਮੰਗਲ਼ ਕਰਤਾ,
ਪਗ ਪਿਖ ਤਰਤਾ, ਵਾਰ ਨ ਹੇ[੩]। ੪੧
(ਮੰਗਲ ਖੰਡ ਅਧ੍ਯਾ ੧)

ਅਗੇ ਚਲ ਕੇ, ਆਪਣਾ ਇਸ਼੍ਟ ਉਪਾਸਨਾ ਦਸਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

ਕੁੰਡਲਿਯਾ ਛੰਦ

ਪਰਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਭਯੇ, ਪੂਰਨ ਹਰਿ ਅਵਤਾਰ।
ਪੰਥ ਉਦਾਸੀ ਤਿਨ ਕੀਉ, ਸਭ ਪੰਥਨ ਸਰਦਾਰ।
ਸਭ ਪੰਥਨ ਸਰਦਾਰ, ਆਨ ਜਾ ਕੀ ਜਗ ਮਾਨੇ।
ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮੀਨ, ਦੇਖ ਅਜਮਤ ਹੈਰਾਨੇ।
ਬ੍ਰਹਮ-ਗਯਾਨ ਭਰਪੂਰ, ਸੱਤਿ ਉਪਦੇਸ ਦ੍ਰਿੜਾਵੈ।
ਕਰੈ ਸੁ ਦੁਰਮਤਿ ਦੂਰਿ, ਸਿੱਖਜ ਅਮਰਾ ਪਦ ਪਾਵੈ।
ਸਭਸ ਉਦਾਸੀ ਸੰਤ ਗੁਰੂ, ਗੁਰ ਇਸਟ ਹਮਾਰੇ।
'ਸੰਤ-ਰੇਣ' ਤਿਨ ਬਾਲਕ, ਜਾਨ ਸੁ ਭੂਪ* ਉਦਾਰੇ ॥੮

ਦੋਹਰਾ

ਨਿਰਗੁਨ ਬ੍ਰਹਮ ਸਨਾਤਨੰ, ਪਰਿ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਭ ਜੋਇ।
ਮੁਨਿ ਸਨਕਾਦਿਕ ਜਿਸ ਭਜੈਂ, ਸ਼ਿਵ ਬ੍ਰਹਮਾ ਪੁਨਿ ਦੋਇ। ੯
ਤਿਸ ਕੀ ਹਮੈ ਉਪਾਸਨਾ, ਮਾਰਗ ਬੇਦ ਸੁ ਜਾਨ।
ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਅਚਾਰਜੰ, ਪਰਿ ਪੂਰਨ ਭਗਵਾਨ।.੧੦

੧—ਜਿਸ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਬਚਨ ਪਾਲਣ ਦੇ ਸਦਕੇ ਜਗ-ਜਿੱਤ ਲਿਆ। ੨—ਅੱਠੇ ਪਹਿਰ। ੩—ਚਰਨਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਪਰਾਨੀ ਤਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਢਿੱਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

*ਰਾਜਾ ਜੈਰਾਮ, ਜਿਸ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰਨ ਤੇ ਸ਼ੰਕੇ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚਿਆ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੫੪.
ਚਾਰਿ ਵਰਨ ਤਹਿ ਸਿੱਖ ਹੈਂ, ਪੰਥ ਉਦਾਸੀ ਸੰਤ।
ਸੰਤ ਉਦਾਸੀ ਸਰਬ ਸੋ, ਜਪੈ ਨਾਮ ਭਗਵੰਤ॥੧੧
(ਮੰਗਲ ਖੰਡ–ਅਧਜਾ ੧੦)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੰਥ 'ਉਦਾਸੀ', ਤੇ ਇਸ ਪੰਥ ਦਾ ਅਚਾਰਜ (ਬਾਨੀ, ਮੋਢੀ) ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪਰਚਲਤ ਦੋਂਹ ਮਾਰਗਾਂ–'ਬੇਦੀ' ਤੇ 'ਕਤੇਬੀ' ਵਿਚੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਵੇਦ-ਮਾਰਗ ਦਾ ਪੰਧਾਊ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਤੌਰੇਤ, ਅੰਜੀਲ, ਫੁਰਕਾਨ ਤੇ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਤੱਾਲੀਮ ਕਤੇਬੀ ਮਾਰਗ ਸਦਾਉਂਦੀ ਹੈ; ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਮਤਿ ਵੇਦੀ।

ਲੇਕਿਨ ਸੰਤਰੇਣ ਜੀ ਆਪ, ਪੰਜਵੇਂ ਵੇਦ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ) ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਯਥਾ–

ਛਪੈ ਛੰਦ

ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਬੇਦ ਪੁਰਾਣ, ਕਤੇਬਨ ਸਾਰ ਨਿਕਾਰੇ।
ਕੀਉ ਪੰਚਮੋ ਬੇਦ, 'ਗ੍ਰੰਥ'[1] ਜਿਨ ਆਪ ਉਚਾਰੇ।
ਨਾਮ 'ਗੁਰਮੁਖੀ ਬਾਣਿ'[2], ਜੱਗ ਮੈ ਉੂਤਮ ਭਾਖਾ।
ਸ੍ਰਿਮ੍ਰਿਤਿ ਬੇਦ ਪੁਰਾਣਨ ਪੁੰਨਜ[3] ਸਭ ਤਿਸ ਮੈ ਰਾਖਾ।
ਜਪ ਤਪ ਸਾਧਨ ਅਲਪ ਭਨ, 'ਸਤਿਨਾਮ' ਇਕ ਮੁੱਖ ਕਹਜੋ।
ਜਪ ਤਪ ਸਾਧਨ ਸਰਬ ਤਜਿ, 'ਸੰਤਰੇਣ' ਸੋ ਉਰ ਗਹਜੋ॥੨੨
(ਮੰਗਲ ਖੰਡ–ਅਧਜਾ ੧)

'ਉਦਾਸੀ ਸੰਤ' ਆਪ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਪਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਜੋ 'ਭਗਵੰਤ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਦੇ ਹਨ'।

'ਅਚਾਰਜ' ਸ਼ਬਦ, ਅੱਰਬੀ ਲਫਜ਼ 'ਨਬੀ' ਦਾ ਹਮ-ਮੱਾਨੀ ਹੈ। ਜਿਸਦੀ ਵਿਆਖਿਆ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ–ਵਿਚ, ਪੰਡਿਤ ਲੇਖ ਰਾਮ 'ਆਰੀਆ ਮੁਸਾਫਿਰ' ਨਾਲ ਚਰਚਾ-ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ, ਇੱਕ ਈਰਾਨੀ ਯਾਤਰੂ ਨੇ ਇਸ ਤਰਾਂ ਕੀਤੀ ਸੀ–

੧–ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ। ੨–ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮੁੱਖਵਾਕ ਬਾਣੀ। ੩–ਮਹਾਤਮ, ਸੁਭ ਭਾਵ, ਸਰੇਸਟ ਤੱਤ।

ਇ: ਪ: ੨੧੮.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

"ਜਹਾਂ ਤੱਕ ਮੈ ਦੁਨੀਆ ਕੇ ਔਰ ਮਜ਼ਾਹਿਬ ਸੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਤਾ ਹੂੰ; ਤੋ ਨਬੀਓਂ ਕੀ ਨਿਸਬਤ ਯਹ ਚਾਰ ਅਮਰ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਮਝੇ ਜਾਤੇ ਹੈਂ—ਅੱਵਲ ਕਿਤਾਬ, ਦੋਮ ਉੱਮਤ, ਸਯੁਮ ਮੋਂਜਿਜ਼ਾ, ਚਹਾਰੁਮ ਅਸਹਾਬ। ਲੇਕਿਨ ਕਿਸੀ ਨਬੀ ਕੇ ਮੁਤੱਲਿਕ ਕਿਸੀ ਗ਼ੈਰ ਕੌਮ ਨੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨਹੀਂ ਦੀ। ਲੇਕਿਨ ਜਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੀ ਨਿਸਬਤ ਗ਼ੌਰ ਕਰਤਾ ਹੂੰ, ਤੋ ਯਹ ਪਾਂਚੋਂ ਅਮੂਰ ਤਸਦੀਕ ਸ਼ੁਦਾ—ਬਲਕਿ ਮੌਜੂਦ ਹੈਂ। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ[੧] ਕਿਤਾਬ ਦਾਰਦ, [੨]ਉੱਮਤ ਦਾਰਦ,[੩] ਮੋਜਿਜ਼ਾ ਦਾਰਦ,[੪]ਅਸਹਾਬ ਦਾਰਦ; ਵ ਬਜ਼ੁਰਗਤਰ ਅਜ਼ ਹਮਹ ਫਜ਼ਾਇਲਹਾ: ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਮ ਬ-ਕਰਾਮਤਿ ਓ ਕਾਇਲ ਅੰਦ। ਪਸ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਬਿਲਾ ਸ਼ੱਕੁ ਸੁਬਹ ਨਬੀਸਤ !!"

(ਕੁਲਿਯਾਤਿ ਆਰੀਯਾ ਮੁਸਾਫਿਰ—ਪੰਨਾ ੩੬੦)

ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ 'ਸਾਰੇ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਵਾਲੇ, 'ਨਬੀ' ਵਿੱਚ ਇਹ ਚਾਰ ਲੱਛਣ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ—

੧—ਬਾਣੀ-ਗ੍ਰੰਥ, ੨—ਸੰਗਤਿ,
੩—ਕਰਾਮਾਤ, ਤੇ ੪—ਜਾ-ਨਸ਼ੀਨ ਗੁਰੂ,
ਯਾ ਪਿਆਰੇ ਮੁਸਾਹਿਬ।

ਐਪਰ ਕਿਸੇ 'ਨਬੀ' (ਅਚਾਰਯ) ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਗੈਰ-ਮਜ਼ਹਬ ਵਾਲੇ ਨੇ ਸਾਖ ਨਹੀਂ ਭਰੀ। ਲੇਕਿਨ ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਇਹ ਪੰਜੇ ਲੱਛਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮੰਨੇ ਗਏ—ਬਲਕਿ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਿਤਾਬ (ਬਾਣੀ-ਗ੍ਰੰਥ) ਰਖਦਾ ਇ, ਸੰਗਤਿ ਰਖਦਾ ਇ, ਕਰਾਮਾਤ ਰਖਦਾ ਇ ਤੇ ਪਿਆਰੇ ਭੀ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਡਿਆਈਆਂ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਇਹ ਗੱਲ ਹੈ, ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਬਜ਼ੁਰਗੀ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭੀ ਕਾਇਲ (ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ) ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨਿਸਚੇ ਹੀ 'ਨਬੀ' ਹੈ।"

ਇਸ ਕਸਵੱਟੀ ਤੇ ਪਰਖਿਆਂ, 'ਉਦਾਸੀ ਪੰਥ' ਦਾ ਅਚਾਰਯ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੇ ਉਸਦੇ ਵਟਾਏ ਦਸਾਂ ਰੂਪਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੂਜਾ ਕੋਈ

ਇ: ਪ: ੨੧੯.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਤੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ 'ਸੱਚ-ਧਰਮ' ਨੂੰ ਪਰਚਾਰਨ ਵਾਲੇ ਮੁਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਤਾਂ ਮੰਨੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ; ਅਚਾਰਜ, ਬਾਨੀ ਯਾ ਮੋਢੀ ਕਦਾਚਿਤ ਤਸਲੀਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਮਾਣਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਧ ਕਰਾਂਗੇ, ਕਿ 'ਉਦਾਸੀ ਭੇਖ' ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਵਸਤੂ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ 'ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਧਰਮ' (ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ) ਨੂੰ ਦੇਸ-ਦੇਸਾਂਤ੍ਰ ਵਿਚ ਰਟਣ ਕਰਕੇ, ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤਿ ਵਖੋ ਵਖ ਦਿਸ ਰਹੀਆਂ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਇਸੇ 'ਖਾਲਸ ਧਰਮ' ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦਾ

(੧) ਨਬੀ (ਅਚਾਰਯ) ਇਕ—ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ।
(੨) ਗੁਰਮੰਤ੍ਰ ਇਕ—'ਸਤਿਨਾਮ (ਵਾਹਗੁਰੂ),
(੩) ਪੂਜਜ ਗ੍ਰੰਥ (ਸ਼ਬਦ) ਇਕ—ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ,
(੪) ਇਸ਼ਟ ਇਕ—ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਵਾਨ, ਸਰਬ ਵਿਆਪਕ 'ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ';
(੫) ਸੰਗਤਿ (ਹਰਿ-ਕੀਰਤ ਤੇ ਧਰਮ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮਿਲ ਬਹਿਣ ਵਾਲੀ ਥਾਂ) ਇਕ-'ਗੁਰਦੁਆਰਾ' (ਯਾ ਧਰਮਸਾਲ)
(੬) ਤੇ ਪੰਗਤਿ ਭੀ ਇਕ—'ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ' ਹੈ॥

ਬਾਬਾ ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਭੀ 'ਸਿੱਖ' ਹੀ ਸਨ

ਅੱਜ ਕੱਲ ਦੇ ਡੇਰੇਦਾਰ 'ਉਦਾਸੀ ਮਹਾਤਮਾਂ' ਭਾਵੇਂ 'ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਸਾਲਾਂ' ਯਾ 'ਗੁਰਦ੍ਵਾਰਿਆਂ' ਨੂੰ 'ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਿਰ' ਬਨਾਣ ਲਈ ਬੜੇ ਤਰਲੋ-ਮੱਛੀ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਬਾਬਾ ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਉਹ ਖੁਦ ਭੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। 'ਗੁਰਦ੍ਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ' ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਭੈਭੀਤ ਹੋ ਕੇ, 'ਸਾਧੂ ਬੇਲਾ ਸੱਖਰ (ਸਿੰਧੁ)' ਦੇ ਸਾਧੂ ਪੰਡਿਤ ਬ੍ਰਹਮਾਨੰਦ 'ਉਦਾਸੀਨ' ਨੇ ਇਸ ਮਨੋਰਥ ਲਈ 'ਗੁਰੂ ਉਦਾਸੀਨ ਮਤ ਦਰਪਨ' ਨਾਮ ਦੀ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖੀ ਹੈ; ਜੋ ਸਾਧੂ ਬੇਲੇ ਦੇ ਮਹੰਤ ਅਮਰ ਦਾਸ ਨੇ, ਅਪਣੇ ਛਾਪੇਖਾਨੇ ਅਮਰ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈਸ ਸੱਖਰ (ਸਿੰਧੁ) ਵਿੱਚ ਸੰਮਤ ੧੯੮੦ ਅੱਸੂ ਵਦੀ ੫ (ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੩) ਵੀਰਵਾਰ

ਇ: ਪ: ੨੨੦.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੂੰ ਛਾਪੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ 'ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪੰਥ ਬੰਸਾਵਲੀ' ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :-

(੧) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਸੰ: ੧੫੫੯ ਅਖਾੜ ਸੁਦੀ ਬਿਆਸ ਪੂੰਨਿਆਂ ਨੂੰ; ਸੰ: ੧੫੬੭ ਵੈਸਾਖ ਸੁਦੀ ਅਖੈ ਤੀਜ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਲਖਮੀ ਚੰਦ ਜੀ, ਸੰਮਤ ੧੫੬੮ ਸ੍ਰਾਵਣ ਸੁਦੀ ੧੫ ਨੂੰ ਭਾਈ ਬਾਲਾ ਰਾਮ ਜੀ, ਸੰਮਤ ੧੫੮੯ ਨੂੰ ਅੰਗਦ ਜੀ ਮਾਘ ਸੁਦੀ ੧੫ ਮੇਂ, ਸੰਬਤ ੧੫੮੮ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਤਕ ਵਦੀ ੧੪ ਦਿਵਾਲੀ ਦਿਨ, ਸੰਬਤ ੧੫੭੧ ਜੇਠ ਸੁਦੀ ੧੧ ਨੂੰ ਅਜੀਤਾ ਨੰਦ (ਰੰਧਾਵਾ ਜੱਟ ਅਵਥਾ ਗੋਤ ...ਅਚਲ ਵਟਾਲੇ ਮੇਂ ਸ਼ਿਵਰਾਤ੍ਰੀ ਦਿਨ...) ਛੀ ਸ਼ਿਸ਼[1] ਹੋਏ। (ਪੰਨਾ ੧੦)

(੨) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼[1] ਮਹਾਰਾਜ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੇ ਸੰ: ੧੬੮੧ ਵੈਸਾਖ ਸੁਦੀ ੩ ਨੂੰ ਦੀਨ ਦੁਨੀ ਦਾ ਟਿਕਾ *ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹੁਏ। ਤਥਾ ਸ੍ਰੀ ਬਲਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਬੜਕੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਤਿੰਨ ਸ਼ਿਸ਼[1] ਹੋਏ।

(੩) ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਾਧ ਕੀਰਤਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਯਾਰਪੁਰ ਮੇਂ ਹੈ। ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਅਲਮਸਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਬਾਲੂ ਹਸਨਾ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਗੋਇੰਦ ਸਾਹਿਬ

੧-ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਿੱਖਜ (ਸ਼ਿਸ਼੍ਯ) ਦਾ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਉਚਾਰਣ 'ਸਿੱਖ' ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਚੇਲਾ ਯਾ ਸਿਖਿਆ ਲੈਣ ਵਾਲਾ। ਪਰ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਇਸ ਸਾਰੀ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ ਇਸੇ ਉਚਾਰਣ ਭੇਦ ਨੂੰ ਠਗਮੂਰੀ ਬਣਾ ਕੇ 'ਚਾਰ ਸੌ ਵੀਹ' ਖੇਡੀ ਗਏ ਹਨ।

*ਏਥੇ ਲਿਖਾਰੀ ਯਾ ਛਾਪੇ ਦੀ ਉਕਾਈ ਨਾਲ 'ਗੁਰਦਿੱਤਾ' ਨਾਮ ਛੁਟ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਅਗਾਹਾਂ ਅੰਕ (੩) ਵਿੱਚ ਨਾਮ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇ: ਪ: ੨੨੧.

ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਬਾਬਾ ਫੂਲ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਸੋਢੀ ਸਾਹਿਬ ਧੀਰਮਲ ਜੀ......ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਛੀ ਸ਼ਿਸ਼[1] ਹੋਏ।" (ਪੰਨਾ ੧੧)

ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਇਸ ਬਿਆਨ ਵਿਚ, ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਭੀ ਸਤਿਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਛੇ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖਾਂ-ਭਾਈ ਬਾਲਾ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ, ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਤੇ ਅਜਿੱਤਾ ਰੰਧਾਵਾ ਆਦਿ-ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਿੱਖ (ਸ਼ਿੱਸ਼) ਗਿਣਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ, ੧੧ਵੀਂ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਗਿਣੇ ਮੁਖੀ ਗੁਰ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ੨੬ਵੀਂ ਵਾਰ ਦੀ ੩੩ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਖੇ, ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ।

ਅਗਾੜੀ ਚਲਕੇ ਇਸੇ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪੰਨਾ ੪੧੬-੭ ਪੁਰ, ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਬੁੱਧੂ ਬਨਾਉਣ ਲਈ, ਮਹਾਤਮਾ ਜੀ 'ਸ਼ਿਸ਼' ਤੇ 'ਸਿੱਖ' ਦੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦੀ ਹੇਰਾ-ਫੇਰੀ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:-

> ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤਥਾ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਸੁਯੋਗ ਪੁੱਤ੍ਰ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸਰਬ ਭੇਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਰਬੋਤਮ ਭੇਖ ਜਾਨ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਦੁਵਾਰਾ ਪਰਚਲਤ ਕੀਤਾ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ 'ਉਦਾਸੀ ਭੇਖ' ਬੜਾ ਕ੍ਰਿਤਗਜ ਹੈ। ਤੇ ਅਪਨੇ 'ਗੁਰੂ' ਅਤੇ 'ਅਚਾਰਯ' ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਅੰਨਜ ਗੁਰੂ ਭੀ ਇਸ ਦੇ ਪੈਰੋਂ ਰਹੇ। ਇਸ ਲਈ 'ਗੁਰੂਮਤ ਦੇ ਸਾਥ 'ਉਦਾਸੀ ਭੇਖ' ਦਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ 'ਉਦਾਸੀ' 'ਸਿੱਖ' ਨਹੀਂ। ਬਾਵਾ ਸੰਤਰੇਣ ਜੀ, ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੋ ਦਸਮ ਗੁਰੋਂ (ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ) ਤੱਕ 'ਉਦਾਸੀ' ਹਨ, ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ। ਤੋ ਇਨੋ ਕੇ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਚੇਲੇ (ਪੈਰੋਕਾਰ, ਚਲਨਹਾਰੇ) ਸਿਖ ਕੈਸੇ ਹੋ ਸਕਤੇ ਹੈਂ?

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਥੋਥੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦੀ ਮਧਾਣੀ

---

[1] ਇ: ਪ: ੨੨੨.

ਪਾ ਕੇ, ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਨੇ ੫੫੨ ਸਫਿਆਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਚਾਟੇ ਵਿਚ ਨਿਰਾ ਪਾਣੀ ਰਿੜਕਿਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਤੱਤ ਇਹ ਕੱਢਿਆ ਹੈ; ਕਿ–

(੧) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਤੇ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਉਦਾਸੀ ਭੇਖ਼ ਦੇ 'ਗੁਰੂ' ਤੇ 'ਅਚਾਰਯ' ਹਨ।*

(੨) 'ਉਦਾਸੀ ਭੇਖ' ਦਾ 'ਗੁਰਮੱਤ' ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਪਰ

(੩) 'ਉਦਾਸੀ' ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾਂਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੇਲੇ (ਪੈਰੋਕਾਰ) ਸਿੱਖ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਲੇਕਿਨ ਖ਼ੁਦ ਹੀ ਪਿੱਛੇ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸ਼ਿਸ਼ (ਸਿੱਖ), ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦਾ ਤੇ ਭਾਈ ਅਲਮਸਤ ਆਦਿਕਾਂ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ (ਸਿੱਖ) ਲਿਖ ਆਏ ਹਨ। ਬਲਿਹਾਰ ਜਾਈਏ ਇਸ ਚੇਤਾ ਸ਼ਕਤੀ, ਦਲੀਲ ਬਾਜੀ ਤੇ ਪੰਡਿਤਾਈ ਦੇ।

ਅਸਲ ਚਿ, ਸਹੀ ਤੇ ਸਿੱਧੀ ਗੱਲ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ, ਭਵਿਖਤ ਪੁਰਾਣ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਦਿੱਤੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਭਗਵੰਤ ਦੇ ਨਾਮਾਵਤਾਰ, ਪੂਰਨ ਪੁਰਖੁ ਤੇ ਧਰਮਾਚਾਰਯ(ਆਦਿ ਗੁਰੂ) ਸਨ। ਮਾਇਆ ਵਿੱਚ ਉਦਾਸ ਰਹਿਣ ਦਾ ਸਿੱਧਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ, ਆਪ ਨੇ 'ਸੱਚ-ਧਰਮ' ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰੱਖੀ ਤੇ ਆਪਣਾ 'ਗੁਰ ਮੰਤ੍ਰ' ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੀਤਾ। ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ 'ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ (ਖਾਲਸ ਪੰਥ)' ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ। ਦਸਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸੇ ਨੂੰ ਸੰਤ-ਮਾਰਗ ਤੇ 'ਗੁਰੂ ਮਤਿ' ਆਖਿਆ। ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕੇਵਲ ਬਾਲਜਤੀ ਸਨ; ਤੇ ਪੰਡਿਤ ਬ੍ਰਹਮਾਨੰਦ ਦੇ ਲਿਖੇ ਮੂਜਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ (ਸਿੱਖ)। ਅੱਗੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਚੇਲੇ (ਸ਼ਿਸ਼) ਬਣਾਏ, ਉਹ ਭੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਮਤਾਵਲੰਬੀ 'ਉਦਾਸੀ (ਫਕੀਰ-ਸਾਧੂ) ਸਿੱਖ' ਹੋਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਨੇ 'ਬਲਰਾਇ' ਤੇ 'ਬੜਕੂ' ਦੱਸੇ ਹਨ। ਪਰ 'ਤਹਿਕ਼ੀਕ਼ਾਤਿ ਚਿਸ਼ਤੀ'

---

*ਹਾਲਾਂਕਿ 'ਗੁਰੂ' ਤੇ 'ਅਚਾਰਯ' ਸਿਰਫ ਉਹੋ ਹੋ ਸਕਦਾ ਇ ਜਿਸ ਦਾ ਅਪਣਾ ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੀਤਾ 'ਗੁਰ ਮੰਤ੍ਰ' ਹੋਵੇ ਤੇ ਨਿਜਕੀ ਰਚੀ ਬਾਣੀ। ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦਾ ਨਾ ਕੋਈ ਵੱਖਰਾ 'ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ' ਹੈ, ਤੇ ਨਾਂ ਬਾਣੀ।

ਇ: ਪ: ੨੨੩.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(ਉਰਦੂ)* ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ, ਮੌਲਵੀ ਨੂਰ ਅਹਮਦ 'ਚਿਸ਼ਤੀ', ਲਾਹੌਰੀ ਨੇ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਚੇਲਾ–ਨਰਾਇਣ ਦਾਸ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।ਅਰੁ ਉਸਦੇ ਅਗਾਹਾਂ ਦੋ ਚੇਲੇ–ਬਾਵਾ ਸੀਤਾ ਤੇ ਬਾਲਕ ਰਾਮ, ਹੋਏ ਦੱਸੇ ਹਨ। ਬਾਵਾ ਸੀਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਨਾਲੀ ਦੇ ਸਾਧੂ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੀ 'ਧਰਮਸਾਲਾ (ਟਾਹਲੀ ਸਾਹਿਬ)–ਲਾਹੌਰ' ਦੇ ਮਹੰਤ ਚਲੇ ਆਏ ਹਨ; ਤੇ ਬਾਵਾ ਬਾਲਕ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਪੱਧਤੀ ਪਾਸ 'ਟਾਹਲੀ ਸਾਹਿਬ–ਪੱਖੋ ਕੇ'–ਡੇਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਦੀ ਮਹੰਤੀ ਰਹੀ ਹੈ। (ਪੰਨਾ ੬੧੪–੫)।

ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੇ ਚੇਲੇ ਬਣੇ ਈ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਗਲ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾਬਿਤ ਕਰਾਂਗੇ।

ਸਿਰੀ ਚੰਦੀਏ 'ਉਦਾਸੀ-ਸਿੱਖ'

'ਤਹਿਕ਼ੀਕ਼ਾਤਿ ਚਿਸ਼ਤੀ' ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀ ਮਹੰਤ ਜਮੁਨਾਦਾਸ (ਟਾਹਲੀ ਸਾਹਿਬ–ਲਾਹੌਰ) ਪਾਸੋਂ ਪੁੱਛ ਕੇ ਬਾਬਾ ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੀ ਚੇਲਾ-ਪੱਧਤੀ (ਪੀੜ੍ਹੀ) ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਹੈ:–

> "ਵਾਜ਼ਹਿ ਹੋ ਕਿ ਸਿੱਖੋਂ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੋ ਕਿਸਮ ਕੇ ਹੈਂ ਏਕ 'ਬੇਦੀ' ਜੋ ਔਲਾਦ ਸਲਬੀ (ਬਿੰਦੀ ਸੰਤਾਨ) ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਹੈਂ। ਔਰ ਦੂਸਰੇ 'ਨਾਦੀ' ਵਹੁ ਅਗਰਚਿ ਚੇਲੇ ਹੈਂ; ਮਗਰ 'ਬੇਦੀ', 'ਨਾਦੀਓਂ' ਕੋ ਬਜ਼ੁਰਗ ਜਾਨਤੇ ਹੈਂ।.........ਸਿਲਸਿਲਾ 'ਨਾਦੀਓਂ' ਕਾ ਇਸ ਤਰਹ ਸੇ ਜਾਰੀ ਹੂਆ ਹੈ; ਕਿ–
>
> ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਕਾ ਚੇਲਾ ਨਰਾਇਣਦਾਸ। ਉਸ ਕੇ ਦੋ ਚੇਲੇ : ਏਕ ਬਾਵਾ ਸੀਤਾ, ਦੂਸਰਾ ਬਾਲਕ ਰਾਮ।

---

*ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਸਨ ੧੩੨੪ ਹਿਜਰੀ (੧੯੦੬ ਈ. = ੧੯੬੩ ਬਿਕ੍ਰਮੀ) ਵਿੱਚ ਐਡੀਟਰ 'ਵਤਨ'–ਲਾਹੌਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਪ੍ਰੈਸ ਵਿੱਚ ਛਾਪੀ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੧) ਬਾਵਾ ਸੀਤਾ ਕੇ ਤੀਨ ਚੇਲੇ : ਏਕ ਭਾਈ ਚੂੜਾ, ਦੂਸਰਾ ਅਮਰਦਾਸ, ਤੀਸਰਾ ਦੀਵਾਨਾ ਰਾਮ 'ਬਿਹਾਰੀ'। ਭਾਈ ਚੂੜਾ ਕਾ ਚੇਲਾ ਰਾਮਦਾਸ,ਉਸ ਕਾ ਮਿਹਰਦਾਸ। ਔਰ ਦੀਵਾਨਾ ਰਾਮ ਕਾ ਕਰਮਾਂ।

ਅਬ ਰਾਮਦਾਸ ਕਾ ਚੇਲਾ ਬਾਵਾ ਜਮੁਨਾ ਦਾਸ ਮਹੰਤ—ਸੱਜਾਦਾ ਨਸ਼ੀਨ ਸਮਾਧ* ਹਿਜ਼ਾ ਯਾਨੀ ਟਾਹਲੀ ਸਾਹਿਬ (ਵਾਕਿੱਆ ਲਾਹੌਰ ਮੁਤਸਿਲ ਰੇ. ਸਟੇਸ਼ਨ ਔਰ ਜਨੂਬ ਰੁਵਯਾ ਛਾਉਨੀ ਲਹਿਣਾਂ ਸਿੰਘ ਕੇ) ਹੈ।

ਮਿਹਰ ਦਾਸ ਕਾ ਚੇਲਾ : ਹੀਰਾ ਦਾਸ। ਔਰ ਹੀਰਾ ਦਾਸ ਕੇ ਦੋ ਚੇਲੇ : ਏਕ ਲਛਮਨ ਦਾਸ, ਦੂਸਰਾ ਕਾਨ੍ਹਾ ਦਾਸ। ਯਹ ਦੋਨੋ ਭੀ ਮਕਾਨ 'ਟਾਹਲੀ ਸਾਹਿਬ' ਮੇਂ ਹੈਂ।

ਵਾਜ਼ਹਿ ਹੋ ਕਿ ਏਕ 'ਟਾਹਲੀ ਸਾਹਿਬ' ਯਹਾਂ ਇਸ ਮਕਾਨ (ਧਰਮਸਾਲਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਯਾ ਸਮਾਧ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ) ਮੇਂ ਹੈ; ਔਰ ਦੂਸਰਾ 'ਡੇਹਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਮੇਂ।........

ਔਰ ਭਾਈ ਕਰਮਾਂ ਕਾ ਚੇਲਾ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਥਾ ਸੋ ਮਰ ਗਿਆ। ਅਬ ਉਸ ਕਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ।

(੨) ਬਾਲਕ ਰਾਮ ਜੋ ਚੇਲਾ ਨਰਾਇਣ ਦਾਸ ਖਾਦਮ (ਸੇਵਕ = ਸਿੱਖ) ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਕਾ ਥਾ, ਉਸ ਕਾ ਚੇਲਾ ਭਾਈ ਸ਼ਿਵਦਾਸ। ਸ਼ਿਵਦਾਸ ਕੇ ਚਾਰ ਚੇਲੇ : ਏਕ ਬਿਸ਼ਨਦਾਸ, ਦੂਸਰਾ ਦਇਆ ਰਾਮ, ਤੀਸਰਾ ਗੋਪਾਲ ਦਾਸ, ਚੌਥਾ ਭਾਈ ਸੁਖਰਾਮ ਦਾਸ। ਬੱਦ ਉਸ ਕੇ ਬਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਕਾ ਚੇਲਾ ਆਤਮਾ ਰਾਮ ਯਹਾਂ

---

*'ਚਿਸ਼ਤੀ' ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਕਿ "ਬਾਵਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਚੰਬਾ ਰਾਜ ਤੋਂ ਮੁੜਕੇ, ਆਪਣੀ ਧਰਮਸਾਲਾ (ਟਾਹਲੀ ਸਾਹਿਬ) ਲਾਹੌਰ, ਆ ਕੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਟਿਕੇ ਤੇ ਏਥੇ ਹੀ ਸਰੀਰ ਛੱਡਿਆ। ਇਸੇ ਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਸਮਾਧ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।'

ਇ: ਪ: ੨੨੫.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲਾਹੌਰ ਬਮਕਾਮ 'ਟਾਹਲੀ ਸਾਹਿਬ' ਰਹਿਤਾ ਹੈ। ਦਇਆ ਰਾਮ ਔਰ ਗੋਪਾਲ ਦਾਸ ਕਾ ਕੋਈ ਚੇਲਾ ਨ ਹੂਆ। ਮਗਰ ਭਾਈ ਸੁਖਰਾਮ ਦਾਸ ਕਾ ਏਕ ਚੇਲਾ: ਉਦੈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਡੇਹਰਾ ਮੇਂ ਮੌਜੂਦ ਹੈ॥

"ਚੇਲਾ ਬਨਾਨੇ ਕਾ ਦਸਤੂਰ"

'ਨਾਦੀ' ਸਿੱਖੋਂ ਮੇਂ ਯਹ ਹੈ; ਕਿ ਜਬ ਕੋਈ 'ਹਿੰਦੂ' ਯਾ 'ਸਿੱਖ'* ਚਾਹੇ ਕਿ ਚੇਲਾ ਬਨੇ; ਤੋ ਵਹੁ ਗੁਰੂ ਕੇ ਪਾਸ ਆਕਰ ਦਰਖਾਸਤ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨੇ ਅਗਰ ਕਬੂਲ ਕੀਆ, ਤੋ ਵਹੁ ਹੱਤੁਲ ਮਕਦੂਰ (ਜਥਾ ਸ਼ਕਤਿ) ਕੜ੍ਹਾ ਤਿਆਰ ਕਰਾ ਕਰ ਅਪਨੇ ਗੁਰੂ (ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ) ਕੀ ਸਮਾਧ ਕੇ ਆਗੇ ਲਾਕਰ ਰਖਤਾ ਹੈ। ਔਰ ਹਜਾਮ ਕੋ ਬੁਲਾ ਕਰ ਤਮਾਮ ਸਰ ਮੁੰਡਵਾਤਾ ਹੈ; ਔਰ ਬੱਜ਼ੇ ਰੀਸ਼ (ਦਾੜ੍ਹੀ) ਭੀ। ਬੱਾਦ ਉਸ ਕੇ ਗੁਰੂ ਬ-ਦਸਤਿ ਖ਼ੁਦ ਮਿਕਰਾਜ਼ (ਕੈਂਚੀ) ਲੇਕਰ, ਉਸ ਕੀ ਚੋਟੀ ਸੇ ਪਾਂਚ ਬਾਲ ਕਤਰ ਲੇਤਾ ਹੈ। ਔਰ ਏਕ ਪਯਾਲਾ ਸ਼ਰਬਤ ਕਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਮੇਂ ਅਪਨਾ ਨਰ-ਅੰਗੁਸ਼ਤਿ ਪਾ (ਪੈਰ ਦਾ ਅੰਗੂਠਾ) ਮੱਏ ਔਰ ਦੋ ਚਾਰ ਸਾਧਾਂ ਕੇ ਧੋਕਰ ਤਾਲਿਬ (ਅਭਿਲਾਖੀ) ਕੋ ਪਿਲਾਤਾ ਹੈ। ਔਰ ਨੀਜ਼ ਉਸ ਕੇ ਮੂੰਹ ਪਰ ਛੱਟੇ ਮਾਰਤਾ ਹੈ। ਬੱਾਦ ਹੂ 'ਸਤਿਨਾਮ' ਮੰਤ੍ਰ ਪਾਂਚ ਦਫ਼ਾ ਉਸ ਕੋ ਸੁਨਾ-ਬਲ ਯਾਦ ਕਰਾ ਕਰ, ਹਲਵਾ ਤਕਸੀਮ ਕਰਾਤਾ ਹੈ।

---

*ਚਿਸ਼ਤੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ (ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਵੇਲੇ) ਭੀ 'ਸਿੱਖ' ਤੇ 'ਹਿੰਦੂ' ਦੋ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਅਰ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦਾ 'ਗੁਰਮੰਤ੍ਰ' ਤੇ ਚਰਨ ਪਾਹੁਲ ਲੈ ਕੇ 'ਉਦਾਸੀ' (ਸਾਧੂ) ਬਣ ਸਕਦੇ ਸਨ।

ਇ: ਪ: ੨੨੬.

ਗੁਰ (ਮੂਲ) ਮੰਤ੍ਰ

"ਅਗਰਚਿ ਯਹ ਲੋਕ 'ਸਤਿਨਾਮੁ' ਕਾ ਮੰਤ੍ਰ ਬਗੈਰ ਚੇਲੇ ਕੇ ਕਿਸੀ ਕੋ ਨਹੀਂ ਬਤਾਤੇ। ਲੇਕਿਨ ਫਕੀਰ ਰਾਕਮ (ਲਿਖਾਰੀ) ਕੀ ਗੁਰਬਤ ਮਿਜ਼ਾਜੀ (ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ) ਪਰ ਰਹਿਮ ਫਰਮਾ ਕਰ, ਬਾਵਾ ਜਮੁਨਾ ਦਾਸ ਸਾਹਿਬ ਨੇ, ਬੱਦ ਕਸ਼ਿਸ਼ (ਟਾਲ ਵਾਲ) ਚੰਦ ਰੋਜ਼ਾ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਬਤਾ ਦੀਆ।* ਔਰ ਬੰਦਾ ਨੇ ਬ-ਤੌਰ ਯਾਦਗਾਰ ਦਰਜ ਕਿਤਾਬ ਹਜ਼ਾ ਕੀਆ। ਵਹੁ ਮੰਤ੍ਰ ਯਹ ਹੈ:-

'ਇਕ ਓ ਅੰਕਾਰ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਸਤਿਨਾਮੁ
ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਕਾਲ
ਮੂਰਤਿ ਅਜੋਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥
†ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ।
ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ ॥'

ਹਸਬ ਅੱਕੀਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਇਸ ਮੰਤ੍ਰ ਸੇ ਤਾਲਿਬ 'ਚੇਲਾ' ਯਾਨੀ 'ਸਿੱਖ' ਬਨਤਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵਹੁ ਸਭ ਕੋ ਸਲਾਮ (ਪਰਣਾਮ) ਕਰਤਾ ਹੈ। ਫਕ੍ਤ ॥" (ਪੰਨਾ ੬੧੪-੫)

ਇਸ ਬਿਆਨ ਤੋਂ ਸਾਬਿਤ ਹੁੰਦਾ ਇ, ਕਿ ਚਿਸ਼ਤੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ (ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਤ) ਤੱਕ 'ਉਦਾਸੀ' ਤੇ 'ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ' ਦੋਵੇਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸਾਧੂ (ਫਕੀਰ) ਸਿੱਖ, 'ਉਦਾਸੀ' ਸੱਦੇ ਜਾਂਦੇ

---

*ਬਾਵਾ ਜਮੁਨਾ ਦਾਸ ਨੇ 'ਚਿਸ਼ਤੀ' ਦੇ ਮਗਰ ਪੈਣ ਨਾਲ 'ਗੁਰਮੰਤ੍ਰ' (ਵਾਹਗੁਰੂ) ਦੀ ਥਾਂ, 'ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ' ਦਾ ਪਾਠ ਸੁਣਾ ਕੇ ਪਿੱਛਾ ਛੁਡਾਇਆ ਜਾਪਦਾ ਇ। 'ਗੁਰਮੰਤ੍ਰ' ਤਾਂ ਬੜੀ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਗੁਪਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ 'ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ' ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਡੁੱਲ੍ਹਾ ਸੁਣਾ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

†ਇਹ ਸਲੋਕ ਅਸਲ ਚਿ 'ਜਪੁ' ਬਾਣੀ ਦਾ 'ਆਰੰਭਕ ਮੰਗਲ' ਹੈ, 'ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ' ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ। ਬਹੁਤੇ ਸੰਤ-ਮਹੰਤ ਆਪੋਂ ਹੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਨ, ਤੇ ਵਿਹਾਰੀ (ਦੁਨੀਆਂ ਦਾਰ) ਨਿਰੇ 'ਸਿੱਖ' ਯਾ ਸਹਜਧਾਰੀ ਸਿੱਖ। ਹੋਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰਮੰਤ੍ਰ, (ਵਾਹਗੁਰੂ) ਤੇ 'ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ' ("੧ ਓ ਸਤਿਨਾਮ ... ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ") ਸਭਨਾਂ ਲਈ ਇੱਕੋ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਚੇਲਾ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਦਸਤੂਰ, ਜੋ ਉੱਤੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਸਿਰੀ ਚੰਦੀਏ ਉਦਾਸੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸੀ। ਆਮ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਚਰਨ ਪਾਹੁਲੀਏ, 'ਸਹਜਧਾਰੀ ਸਿੱਖ' ਸਦਾਉਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ 'ਸਿੰਘ'। 'ਗੁਰਮੰਤ੍ਰ', 'ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ' ਤੇ ਚੇਲਾ ਬਨੌਣ ਦੀ ਵਿਧੀ (ਲੱਗ ਪੱਗ) ਇੱਕੋ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਇਹ ਭੀ ਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੀ ਕੋਈ ਵੱਖਰੀ ਮਿਰਯਾਦਾ ਨਹੀਂ ਟੋਰੀ; ਨਾਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੀਤੀ। 'ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ' ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣਾ 'ਗੁਰੂ' ਤੇ 'ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਦਿ ਦੇ ਅਚਾਰਯ (ਬਾਨੀ)' ਮੰਨ ਕੇ 'ਸਿੱਖ ਧਰਮ' ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਲਾਏ 'ਗਾਡੀ ਰਾਹ' ਪੁਰ ਹੀ ਚਲਦੇ ਰਹੇ। ਨਾਂ 'ਗੁਰੂ' ਬਣੇ ਤੇ ਨਾ 'ਅਚਾਰਯ'। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪਦਵੀਆਂ ਕੇਵਲ 'ਨਵੇਂ ਹਿੰਦੂ ਮਤੀਏ' 'ਉਦਾਸੀਨ ਮਹਾਤਮਾਂ' ਨੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਲੱਦਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਡਿਤ ਬ੍ਰਹਮਾਨੰਦ ਜੀ ਖ਼ੁਦ ਭੀ ਹਰ ਥਾਂ ਸਿਰੀਚੰਦ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ 'ਬਾਬਾ' ਪਦ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। 'ਗੁਰੂ', 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ' ਯਾ 'ਸਤਿਗੁਰੂ' ਨਹੀਂ ਜੋੜਦੇ। ਇਹ ਪਦਵੀਆਂ ਹਰ ਥਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾ-ਨਸ਼ੀਨ ਨੌਆਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਜੁਗਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਗੱਲ 'ਉਸਟ-ਲਸਟਿਕਾ ਨਜਾਇ' ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੱਧ ਹੋ ਗਈ, ਕਿ—

> ਬਾਬਾ ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਸਤਿਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਕੇਵਲ 'ਸਿੱਖ' ਸਨ, ਜਾ-ਨਸ਼ੀਨ 'ਗੁਰੂ' ਨਹੀਂ ਸਨ। ਨਾਂ ਹੀ ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ 'ਅਚਾਰਯ' (ਬਾਨੀ) ਯਾ 'ਪੁਨਰ ਪ੍ਰਚਾਰਕ' ਹੀ ਸਨ।

ਇ: ਪ: ੨੨੮.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ-ਪੰਥ' ਤੇ 'ਉਦਾਸੀ'

ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇ ਚਲਾਏ 'ਨਿਰੰਕਾਰੀ-ਪੰਥ' ਨਾਲ, ਬਾਵਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਦੱਸਣ ਲਈ ਪਿੱਛੇ ਅਸਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਗਾਹ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ, ਬਾਵਾ ਸਰੂਪਦਾਸ ਭੱਲੇ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ, ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦਾ ਮਕਬੂਲ ਰਬਾਬੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਤੇ ਬਾਬਾ ਮਿਹਰਵਾਨ ਭੀ ਬਾਵਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਹੀ ਹਨ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸੱਜਨ, ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਹ ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਮਗਰੋਂ ਕਰਮ-ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹੋਣਗੇ; ਪਰ ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨਾਲ ਪੰਜਵੇਂ ਤੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਲੂਕ-ਸੰਬੰਧ ਬਾਰੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਵਾਕਫੀਅਤ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਕਈ ਸੌ ਵਰ੍ਹੇ ਮਗਰੋਂ ਹੋਏ ਹਨ; ਪਰ ਹੋਰਨਾਂ ਸਾਰੇ ਸਾਖੀ-ਨਿਵੀਸਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਨੇੜੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚੂੰਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਸੁਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਹੋ ਗੱਲ ਮੰਨਣ ਜੋਗ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ; ਜੋ ਮੌਕੇ ਦੇ ਉਗਾਹਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਹੋਵੇ। ਬਾਵਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੂੰ, ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ 'ਨਾਬਰ ਹੋਇਆ ਪੁੱਤ੍ਰ', ਸਿਵਾਇ ਦੋਂਹ ਦੇ ਸਾਰਿਆਂ ਮੰਨਿਆਂ ਹੈ। ਮੌਕੇ ਦੇ ਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਉਗਾਹਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿੱਚ 'ਫੇਲ' ਬਲਕਿ 'ਖੁਟਿਆਰ' ਤੇ 'ਗੁਰਨਿੰਦਕ' ਤੱਕ ਦੇ ਖਿਤਾਬ ਭੀ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਸੀਖ੍ਯਾ-ਦੀਖਿਆ ਤੇ ਉਦਾਸੀ-ਭੇਖ, ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਣ ਦੀ ਵਿਚੋਲਗੀਰੀ ਬਾਵਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਤਿੰਨੇ ਮਹਾਤਮਾ, 'ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ' ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹਨ। ਅਤੇ ਇਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦਾ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਨਾਲੋਂ ਸੌ ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਟੁਟਾ ਰਿਹਾ ਸੰਬੰਧ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦੇ ਫਿਕਰ ਮੰਦ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਫਿਕਰ ਵਿਚ, ਮੌਕੇ ਦੇ ਗੁਆਹਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੀ ਗੌਲਣਾ ਸੀ; ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣਾ 'ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਮੰਨਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਭੀ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਖੇਚਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਜੇ ਉਹ 'ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਦੀ ਵਾਰ' ਵਿਚ ਚਉਥੇ ਮਹਲ ਦੇ ਇਸ ਸਲੋਕ ਨੂੰ ਹੀ ਗਹੁ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹ ਲੈਂਦੇ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਏਨੀ ਕੁ ਵਡਿਆਈ ਦੇਣ ਦੀ ਭੀ ਦਿਲੇਰੀ ਨਾਂ ਕਰਦੇ।

ਇ: ਪ: ੨੨੯.

੬੬.
ਧੁਰਿ ਮਾਰੇ ਪੂਰੈ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਸੇਈ ਹੁਣਿ ਸਤਿਗੁਰਿ ਮਾਰੇ।
ਜੇ ਮੇਲਣ ਨੋ ਬਹੁਤੇਰਾ ਲੋਚੀਐ, ਨ ਦੇਈ ਮਿਲਣ ਕਰਤਾਰੇ।
ਸਤਿਸੰਗਤਿ ਢੋਈ ਨਾ ਲਹਨਿ ਵਿਚਿ ਸੰਗਤਿ ਗੁਰਿ ਵੀਚਾਰੇ।
ਕੋਈ ਜਾਇ ਮਿਲੈ ਹੁਣਿ ਓਨ੍ਹਾਂ ਨੋ ਤਿਸ ਮਾਰੇ ਜਮ ਜੰਦਾਰੇ[1]।
"ਗੁਰਿ ਬਾਬੈ ਫਿਟਕੇ ਸੇ ਫਿੱਟੇ,
ਗੁਰਿ ਅੰਗਦਿ ਕੀਤੇ ਕੂੜਿਆਰੇ।.. ॥੧

ਮ: ੪ * * *
ਆਪਣਿਆਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਰੱਖ ਕਰੇ ਹਰਿ ਸੁਆਮੀ,
ਨਿੰਦਕਾਂ ਦੁਸਟਾਂ ਕੇ ਮੁਹ ਕਾਲੇ ਕਰਾਏ* ।......॥੨

(ਵਾਰ ਗਉੜੀ, ਪਉੜੀ ੧੪ਵੀਂ)

ਇਹ ਮੰਦਭਾਗੇ ਕੌਣ ਹਨ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ (ਨਾਨਕ) ਨੇ ਫਿਟਕੇ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਨੇ ਝੂਠੇ ਕਰਕੇ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੇ ? ਅਰੁ ਫਿਰ ਚੌਥੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੰਗਤਿ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ, ਕਿ ਜੋ ਕੋਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੇਕੇ ਹੋਇਆਂ ਨਾਲ ਵਰਤੇਗਾ, ਉਹ ਜਮਾਂ ਦੇ ਡੰਡੇ ਖਾਇਗਾ ?

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ੨੬ਵੀਂ ਵਾਰ ਦੀ ੩੩ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿੱਚ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਛੁੱਟੜ ਵੀਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਗਿਣੇ ਤੇ ਕਰਤੂਤਾਂ ਦੱਸੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਲੇ ਇਸ ਤਿਆਗ ਉੱਤੇ, ਦੀਨੀ ਤੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਮਿਰਯਾਦਾ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਕੇ ਚਾਨਣਾਂ ਪਾਇਆ ਹੈ:-

ਦੁਨਿਆਵੀ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੁ ਹੋਇ, ਦੇਇ ਮਰੈ ਪੁਤੈ ਪਾਤਿਸਾਹੀ।
ਦੋਹੀ[2] ਫੇਰੈ ਆਪਣੀ ਹੁਕਮੀ ਬੰਦੇ ਸਭਿ ਸਿਪਾਹੀ।
ਕੁਤਬਾ[3] ਜਾਇ ਪੜ੍ਹਾਇੰਦਾ, ਕਾਜੀ ਮੁੱਲਾਂ ਕਰੈ ਉਗਾਹੀ।

[1]-ਡੰਡੇ, ਟੰਬੇ, ਮੁਹਲੇ।

*ਇਹ ਇਸ਼ਾਰਾ ਭੀ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੇ ਭਸਮ ਮਲ ਕੇ ਮੂੰਹ ਕਾਲ ਕਰਨ ਵਲ ਹੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ।

[2]-ਹੁਕਮ, ਦਬਦਬਾ; ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ।

[3]-ਵਿਰਦ, ਕਲਾਣ; ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਵੇਲੇ, ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਸਮੇਂ, ਦੁਆ ਵਿਚ ਸਮੇ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨਾਮ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰਕੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਇ: ਪ: ੨੩੦

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਟਕਸਾਲੈ ਸਿੱਕਾ ਪਵੈ, ਹੁਕਮੈ ਵਿੱਚਿ ਸੁਪੇਦੀ ਸਿਆਹੀ।
ਮਾਲੁ ਮੁਲਕੁ ਅਪਣਾਇੰਦਾ, ਤਖਤ ਬਖਤ ਚੜ੍ਹਿ ਬੇਪਰਵਾਹੀ।
ਬਾਬਾਣੈ[1] ਘਰਿ ਚਾਲ ਹੈ:–ਗੁਰਮੁਖਿ ਗਾਡੀ ਰਾਹੁ ਨਿਬਾਹੀ।
ਇੱਕ ਦੋਹੀ, ਟਕਸਾਲ ਇੱਕ, ਕੁਤਬਾ ਤਖਤ ਸੱਚਾ ਦਰਗਾਹੀ।
ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੁਖ ਫਲੁ ਦਾਦਿ ਇਲਾਹੀ[2] ॥੩੧
ਜੇ ਕੋ ਆਪ ਗਣਾਇਕੈ, ਪਾਤਿਸਾਹਾਂ ਤੇ ਆਕੀ ਹੋਵੈ।
ਹੋਇ ਕਤਲਾਮੁ ਹਰਾਮਖੋਰੁ, ਕਾਠੁ ਨ ਖੱਫਣੁ ਚਿਤਾ ਨ ਟੋਵੈ।*
ਟਕਸਾਲਹੁੰ ਬਾਹਰਿ ਘੜੈ, ਖੋਟੇਹਾਰਾ ਜਨਮੁ ਵਿਗੋਵੈ।
ਲਿੱਬਾਸੀ[3] ਫਰਮਾਣੁ ਲਿਖਿ, ਹੋਇ ਨੁਕਸਾਨੀ ਅੰਞੂ ਰੋਵੈ।
ਗਿੱਦੜ ਦੀ ਕਰਿ ਸਾਹਿਬੀ, ਬੋਲਿ ਕੁਬੋਲੁ ਨ ਅਬਚਲੁ ਹੋਵੈ।
ਮੁਹਿੰ ਕਾਲੈ ਗੱਦਹੁੰ[4] ਚੜ੍ਹੈ ਰਾਉਂ ਪੜੈ ਵੀ ਭਰਿਆ ਧੋਵੈ।†
ਦੂਜੈ ਭਾਇ ਕੁਥਾਇੰ ਖਲੋਵੈ ॥੩੨
ਬਾਲ਼ਜਤੀ ਹੈ 'ਸਿਰੀ ਚੰਦੁ', ਬਾਬਾਣਾ ਦੇਹੁਰਾ ਬਣਾਇਆ।
ਲਖਮੀਦਾਸਹੁੰ 'ਧਰਮ ਚੰਦੁ', ਪੋਤਾ ਹੋਇ ਕੈ ਆਪੁ ਗਣਾਇਆ।
ਮੰਜੀ 'ਦਾਸੁ' ਬਹਾਲਿਆ, 'ਦਾਤਾ' ਸਿੱਧਾਸਣੁ ਸਿਖਿ ਆਇਆ।
'ਮੋਹਣੁ' ਕਮਲਾ ਹੋਇਆ, ਚਉਬਾਰਾ 'ਮੋਹਰੀ' ਮਨਾਇਆ।
ਮੀਣਾ ਹੋਆ 'ਪਿਰਥੀਆ', ਕਰਿ ਕਰਿ ਤੋਢਕ[5] ਬਰਲੁ[6] ਚਲਾਇਆ
'ਮਹਾਂਦੇਉ' ਅਹੰਮੇਉ ਕਰਿ, ਕਰਿ ਬੇਮੁਖ ਪੁੱਤਾਂ ਭਉਂਕਾਇਆ।

੧–ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ, ਭਾਵ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ।
੨–ਰੱਬੀ ਨਿਆਉਂ।
੩–ਜੋਅਲੀ, ਝੂਠਾ (ਫਰਮਾਨੁ ਲਿਖ ਕੇ)।
੪–ਖੋਤੇ ਉੱਤੇ।
੫–ਸਖਤ ਕਲਾਮੀ, ਕੁਬਚਨ। ੬–ਪਾਗਲ ਪੁਣਾ, ਖਰੂਦ।

*ਆਕੀ ਹਰਾਮ ਖ਼ੋਰ ਨੂੰ ਮਰਨ ਮਗਰੋਂ ਨਾਂ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਲੱਕੜਾਂ ਦੀ ਚਿਤਾ ਸਾਜ ਕੇ ਸਸਕਾਰਦਾ ਹੈ; ਤੇ ਨਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਖੱਫਣੁ ਪਾ ਕੇ ਕਬਰ ਵਿਚ ਦਫ਼ਨਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਮੌਤੇ ਮਰਦਾ ਹੈ।

†ਗੰਦੀ ਵਹਿਣੀ ਵਿਚ ਡਿੱਗਣ ਪੁਰ ਵੀ ਮੈਲੇ ਬਸਤ੍ਰ ਪਿਆ ਧੋਂਦਾ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਚੰਦਨ ਵਾਸੁ ਨਾ ਬਾਂਸੁ ਬੋਹਾਇਆ‡ ॥੩੩

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਸੰਸਾਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਮਰੇ, ਤਾਂ ਅਪਨੇ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਵਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਪਣੇ ਨਾਮ ਦੀ ਢੋਹੀ, ਅਪਣਾ ਹੀ ਸਿੱਕਾ ਤੇ ਖ਼ੁਤਬਾ (ਵਿਰਦ) ਜਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦੇ ਮੁਖਹੁ ਹੋਇਆ ਸ਼ਬਦ (ਬਚਨ, ਹੁਕਮ) ਹੀ ਗਾਡੀ-ਰਾਹ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਤੇ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਇਸੇ ਬੱਧੀ ਮਿਰਯਾਦਾਂ (ਗਾਡੀ ਰਾਹ) ਪੁਰ ਚਲਦੇ ਹਨ। ਧਰਮ ਦੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਤਖਤ ਤੇ ਦਰਗਾਹ ਭੀ ਇਕੋ 'ਸੱਚ' ਹੈ। ਢੋਹੀ, ਟਕਸਾਲ ਤੇ ਸਿੱਕਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਬਦਲਦਾ। ਯਾਨੀ 'ਨਾਨਕ' ਨਾਮ ਦਾ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਰਗਾਹੋਂ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੇ ਰੱਬੀ ਨਿਆਉਂ ਦਾ ਸੁਖ-ਫਲੁ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ॥੩੧

ਦੁਨਿਆਵੀ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਪਾਸੋਂ ਜੇ ਕੋਈ ਆਕੀ (ਬਾਗੀ) ਹੋ ਕੇ, ਅਪਣਾਂ ਹੁਕਮ ਤੇ ਸਿੱਕਾ ਆਦਿ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ; ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਜਿਵੇਂ ਖੱਜਲ ਖੁਆਰੀ ਤੇ ਮਾਰਾ-ਮਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਘਰਿ ਵਿਚ ਜੋ ਦੂਜਾ ਭਾਉ (ਵਿਰੋਧ) ਕਰਦਾ ਹੈ; ਤਾਂ ਕੁਥਾਇੰ ਜਾ ਖਲੋਂਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਪੁੱਠੇ ਰਸਤੇ ਪੈਕੇ ਨਿੰਦਕ ਦੀ ਪਦਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਰਦਾ ਹੈ ॥੩੨

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦਾ ਹੁਕਮ (ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੰਨ ਕੇ, ਪੈਰੀਂ ਪੈਣ ਦਾ) ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਕੰਨ੍ਹਾਂ ਮਰੋੜ ਕੇ, ਬਾਲਜਤੀ ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਨੇ ਪੁੱਠਾ ਰਾਹ ਅਖਤਿਆਰ ਕੀਤਾ; ਯਾਨੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਦੇਹੁਰਾ (ਸਮਾਧ) ਬਣਾਇਆ; ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਵਲੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਸਮਾਧ ਦੀ ਪੂਜਾ-ਮਾਨਤਾ ਕਰਨ ਵੱਲ ਝੁਕਾਇਆ। ਲੱਖਮੀਦਾਸ ਦਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਧਰਮਚੰਦ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਪੋਤ੍ਰਾ ਹੋਣ ਦੇ ਅਭਿਮਾਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਫਰ ਬੈਠਾ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ 'ਦਾਤੂ' ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੁ ਅੰਗਦ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ

---

‡ਜਿਵੇਂ ਚੰਨਣ ਬ੍ਰਿਛ ਮੁੱਢ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਢੱਕ ਤੇ ਨਿੰਮ ਆਦਿ ਬ੍ਰਿਛ ਤਾਂ ਚੰਨਣ-ਵਾਸਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਸੁਗੰਧਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਪਰ ਬਾਂਸ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਨਿਕਟੀ ਸੰਬੰਧੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਭੀ 'ਗੁਰਮਤਿ' ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਨਾਂ ਕੀਤੀ।

ਇ: ਪ: ੨੩੨.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਨਾਂ ਕਰਕੇ ਸਿੱਧ-ਆਸਣ ਸਿੱਖੇ, ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ 'ਦਾਸੂ' ਨੂੰ ਮੰਜੀ (ਗੱਦੀ) ਤੇ ਬਹਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭਰਮਾਉਣ ਡਹਿ ਪਿਆ। ਆਦਿ ।੩੩

ਗੱਲ ਕੀਹ, ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਿਰਥੀ ਚੰਦ, ਮਹਾਂਦੇਉ, ਮੋਹਨ ਤੇ ਮੋਹਰੀ ਆਦਿ, ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇ ਮੁਖਾਲਿਫਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪਰੋਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਲੂਕ-ਸੰਬੰਧ ਦੀ ਇਹ ਵਿਆਖਿਆ, ਉਸੇ ਮੌਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਸਾਖੀ-ਲੇਖਕ, ਬਾਵਾ ਜੀ ਨੂੰ 'ਉਦਾਸੀ ਭੇਖ' ਦਾ 'ਅਚਾਰਯ' ਯਾ 'ਸਪੁਰਦਦਾਰ' (ਅਮਾਨਤ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਅਗਾਹਾਂ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਤੱਕ ਪੁਚਾਣ ਵਾਲਾ) ਤੇ 'ਵਿਚੋਲਾ' ਬਣੌਂਦੇ ਹਨ। ਯਾਨੀ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਹਦ ਵਿੱਚ, ਅਤੁ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੀ ਅਉਧ ਪੁੱਗਣ ਸਮੇ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਚਲਾਏ 'ਨਿਰਮਲ (ਘਰ ਬਾਹਰਿ ਏਕੋ ਮੰਨਕੇ ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੋਂ ਉਦਾਸ ਯਾਨੀ ਉਪਰਾਮ ਗੁਣ ਵਾਲੇ) ਪੰਥ' ਦੀ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਸਹੀ ਸਿਲਸਿਲਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਗਲੀ ਪਉੜੀ ਵਿੱਚ ਇੰਵ ਦਸਦੇ ਹਨ:-

ਬਾਬਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਚਲੀ, ਗੁਰ ਚੇਲੇ ਪਰਚਾ ਪਰਚਾਇਆ।
ਗੁਰੁ ਅੰਗਦੁ ਗੁਰ ਅੰਗ ਤੇ, ਗੁਰੁ ਚੇਲਾ, ਚੇਲਾ ਗੁਰੁ ਭਾਇਆ।
ਅਮਰਦਾਸੁ ਗੁਰੁ ਅੰਗਦਹੁੰ, ਸਤਿਗੁਰੁ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਦਾਇਆ।
ਗੁਰੁ ਅਮਰਹੁੰ ਗੁਰੁ ਰਾਮਦਾਸੁ, ਗੁਰ ਸੇਵਾ ਗੁਰੁ ਹੋਇ ਸਮਾਇਆ।
ਰਾਮਦਾਸਹੁੰ ਅਰਜਣੁ ਗੁਰੂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਿਰਖਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਫਲੁ ਲਾਇਆ।
ਹਰਿਗੋਬਿੰਦੁ ਗੁਰੁ ਅਰਜਣਹੁੰ, ਆਦਿ ਪੁਰਖੁ ਆਦੇਸੁ ਕਰਾਇਆ।
ਸੁੱਝੈ ਸੁੱਝੁ[੧] ਨ ਲੁਕੈ ਲੁਕਾਇਆ॥੩੪

ਜਿਸ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਾਡੇ 'ਮਹਾਂ ਕਵੀ', ਬਾਬਾ ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੱਥਾ ਰਗੜਦਿਆਂ ਵਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ; ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ: ਉਹ ਸੂਰਜ (ਸੁੱਝੁ) ਵਾਂਗੂ ਪ੍ਰਚੰਡ ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨਾਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ; ਕਿਸੇ ਦਾ ਲੁਕਾਇਆ ਲੁਕਦਾ ਨਹੀਂ। ਅਤੇ ਉਹ ਜੇ ਆਦੇਸ (ਨਮਸਕਾਰ) ਕਰਦਾ ਹੈ; ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਆਦਿ ਪੁਰਖੁ (ਨਿਰੰਕਾਰ) ਨੂੰ। ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ 'ਝੁਕਦਾ'।

੧-ਸੂਰਜ।

੭੦.

ਗੁਰੁ-ਪਰਮੇਸਰ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਤੇ ਮਕਬੂਲੀਅਤ ਦਾ ਰੰਗ ਮਾਨਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਤੇ ਵਿੱਦਵਾਨ ਸਿੱਖ ਦੀ ਉਗਾਹੀ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸੁੰਦਿਆਂ, ਸਦੀਆਂ ਬੱਾਦ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਮੰਨ ਲੈਣਾ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨਾਲ ਬੇ-ਇਨਸਾਫ਼ੀ ਹੈ; ਤੇ ਸਚਾਈ ਦਾ ਖੁੰਢੀ ਖੜਗ ਨਾਲ ਖ਼ੂਨ ॥

ਅਸਲ ਵਿੱਚ, 'ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ' ਦੇ 'ਅਚਾਰਯ' (ਬਾਨੀ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ) ਤੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ 'ਪੁਨਰ ਪ੍ਰਚਾਰਕ' (ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ) ਵਿਚਕਾਹੇ ਪਈ ਸਮੇ ਦੀ ਖਾੜੀ ਨੂੰ ਅਬੂਰ ਕਰਨ ਲਈ, ਬਾਵਾ ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਚ ਖਲ੍ਹਿਆਰਨ ਦਾ, ਇਹ ਇੱਕ ਵਿਅਰਥ ਜਤਨ ਹੈ। ਠੀਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਿਵੇਂ ਰਾਮ ਰਾਈਆਂ ਨੇ, ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ 'ਉਦਾਸੀ' ਬਨਾਣ ਲਈ ਭਾਈ ਬਾਲੂ ਹਸਨਾ ਜੀ ਦਾ ਚੇਲਾ ਦੱਸ ਕੇ ਕੀਤਾ ਹੈ; ਅਤੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬਾ ਬਾਲਕ ਸਿੰਘ ਵਿੱਚ, ਬਾਬਾ ਅਜਾਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖੜਾ ਕਰਕੇ। ਲੇਕਿਨ ਤਵਾਰੀਖੀ ਗਵਾਹੀਆਂ 'ਉਦਾਸੀਨ ਮਹਾਤਮਾਂ' ਦੇ ਇਸ ਉਪਰਾਲੇ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸਤਾ ਭਰੀ ਅਸਫਲਤਾ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦੇਣਗੀਆਂ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਵੇਖ ਲੈਣਗੇ, ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਬਾਲੂ ਹਸਨਾਂ ਤੇ ਬਾਬਾ ਰਾਮਰਾਇ ਜੀ ਦਾ ਕਦੀ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ; ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਬੀ, ਬਾਵਾ ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਬਾਵਾ ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਸੰਮਤ ਸੋਲਾਂ ਸੈ ਉਣੱਹਤ੍ਰ ਮਿਤੀ ਪੰਦਰਾਂ (ਯਾ ਪੋਹ ਵਦੀ ਪੰਚਮੀ, ਮੰਗਲਵਾਰ) ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਲੋਪ ਹੋ ਗਏ ਸਨ; ਪਰ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਮੌਕੇ—ਸ਼ਾਇਦ—ਉਦਰ ਨਿਵਾਸ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ, ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੇ ਲੋਪ ਹੋਣ ਤੋਂ ਲਗ ਪਗ ਨੌ ਮਹੀਨੇ ਬੱਾਦ—ਅੱਠ ਕੱਤਿਕ ਸੰਮਤ ਸੋਲਾਂ ਸੈ ਸੱਤਰ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ॥

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਨਮੇਲ ਬਾਵਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਿਲਣੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਮੂਜਬ ਉਸ ਨੇ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਮਾਰ ਮੁਕਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਹੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਲ ਬਚੇ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ, ਮੁਰਤਿਜ਼ਾ ਖਾਨ-ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਹਾਕਮ ਲਾਹੌਰ ਦੇ

ਇ: ਪ: ੨੩੪.

ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ; ਯਾਨੀ ਬਾਲ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। 'ਦਬਿਸਤਾਨਿ ਮਜ਼ਾਹਿਬ* ਦੇ ਲੇਖ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦੀ-ਸਖ਼ਤ ਯਾ ਨਰਮ-ਬਾਰਾਂ ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਜਾਰੀ ਰਹੀ। ਅਰੁ ਸਾਡੇ ਸਾਖੀ ਨਿਵੀਸਾਂ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ (ਸੰਮਤ ੧੬੬੭ ਬਿੱ: ਵਿਖੇ) ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੜ੍ਹ ਗੁਆਲੀਯਰ ਅੰਦਰ ਬੰਦ ਭੀ ਰਹਿਣਾ ਪਿਆ। ਅਰੁ ਖਲਾਸੀ, ਸਾਈਂ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਦੀ ਸਫਾਰਸ਼ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਹੁਣ ਜੇ ਸਾਖੀਆਂ ਤੇ 'ਤੇਜ਼ਕਿ ਜਹਾਂਗੀਰੀ' ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹੀਏ, ਤਾਂ ਮੌਕੇ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ-ਕਰਤਾ 'ਦਬਿਸਤਾਨ ਮਜ਼ਾਹਿਬ'-ਦੀ ਗੱਲ ਸਹੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਉਂ ਕਿ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਸਾਈਂ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਦੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦਰਸ਼ਨ, ਕਲਾਨੌਰ, ਦੇ ਪੜਾਉ ਤੇ ਸਾਈਂ ਜੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰੋਂ ਬੁਲਾ ਕੇ, ਮੱਘਰ ਸੰਮਤ ਸੋਲਾਂ ਸੌ ਛਿਹੱਤ੍ਰ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸਾਤੇ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਓਦੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਗਰਿਓਂ, ਰੋਪੜ ਮੁਕੇਰੀਆਂ ਦੇ ਰਾਹ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਸੈਲਾ ਕਰਨ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।† ਅਰੁ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਭੀ ਨਾਲ ਲਈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਇਹੋ ਪਹਿਲਾ ਮੌਕਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸਫਾਰਸ਼ ਭੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਅਰੁ ਬਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਮਿਆਦ ਭੀ ਏਸੇ ਵਕਤ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਬਾਵਾ ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਲੋਪ ਹੋਇਆਂ ਓਦੋਂ ਸੱਤ ਵਰ੍ਹੇ ਲੰਘ ਚੁਕੇ ਸਨ॥

ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ ਚੌਥੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਫਰਮਾਨੁ ਭੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਕਿ—

"ਕੋਈ ਜਾਇ ਮਿਲੈ ਹੁਣਿ ਓਨ੍ਹਾਂ ਨੋ
ਤਿਸ ਮਾਰੇ ਜਮੁ ਜੰਦਾਰੇ।"—

ਜੇ ਨਰਮ-ਨਜ਼ਰ ਬੰਦੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ

---

*ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪੂਰਨ ਹੋਈ ਹੈ; ਤੇ ਲੇਖਕ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੭੦੦ ਬਿੱ: ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਰਹਿਕੇ ਸਿਖਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਸਮਾਚਾਰ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ।

†'ਤੇਜ਼ਕਿ ਜਹਾਂਗੀਰੀ'-ਪੰਨਾ ੨੯੦।

ਮੌਕਾ ਮਿਲਣਾ ਸੰਭਵ ਭੀ ਮੰਨ ਲਈਏ, ਤਦ ਭੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਖ਼ੁਦ, ਇਸ ਗੁਰੂ-ਹਕਮ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਟ ਸਕਦੇ । ਸੋ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ 'ਮਿਲਣੀ' ਤੇ 'ਵਿਚੋਲਗੀਰੀ' ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਅਸਮੱਰਥ ਹੈ ॥

'ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ' ਦੁਬਾਰੇ ਚੱਲੀ ਕਿਵੇਂ ?

ਹੁਣ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਇ, ਕਿ ਫੇਰ 'ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ' ਦੁਬਾਰੇ ਚੱਲ ਕਿਵੇਂ ਪਈ ? ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ, 'ਹਿੰਦੂ' ਹੋਣ ਦੇ ਦੱਵੇਦਾਰ, ਪੰਡਿਤ ਬ੍ਰਹਮਾਨੰਦ 'ਉਦਾਸੀਨ' ਵਰਗੇ ਮਹਾਤਮਾ ਆਪਣੀ ਲਿਖੀ ਪੁਸਤਕ—'ਗੁਰੂ ਉਦਾਸੀਨ ਮੱਤ ਦਰਪਨ' ਦੇ ਤੀਜੇ ਅਧਿਆਉ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਂਦੇ ਹਨ:—

"ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਉਦਾਸੀ ਰੂਪ ਵਿਖੇ ਉਦਾਸੀਨਾਚਾਰਯ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਵਾਏ ਤਪ .... ਦੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਨਹੀਂ ਸੁਝਦਾ ਸੀ । ਅਤੇ ਜਗਤ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਉਪਰਾਮ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ । ਇਸ ਵਾਸਤੇ 'ਗੁਰਗੱਦੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ 'ਉਦਾਸੀ ਮਤ' ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਭਾਰ, ਅਰੁ 'ਸੇਵਕੋਂ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਾਰਜ ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਅੰਗਦ ਜੀ ਦੇ ਉਪਰ ਰੱਖ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪ ਅੱਸੂ ਵਦੀ ੧੦ਮੀ ਬਿ: ਸੰ: ੧੫੯੬ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਰਾਵੀ ਨਦੀ ਦੇ ਸਮੀਪ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾ ਗਏ ।"

(ਪੰਨਾ ੩੧੮)

ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਉਦਾਸੀ ਮੱਤ' ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਭਾਰ ਭੀ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਦੇ ਉਤੇ ਹੀ ਰੱਖ ਦਿਤਾ ਸੀ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਤਾਂ ਜਗਤ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਉਪਰਾਮ ਕੇਵਲ ਤਪ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਮਗਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ । 'ਉਦਾਸੀਨਾਚਾਰਯ' ਦੀ ਪਦਵੀ ਦਾ ਭਾਰ ਤਾਂ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਵਰਗੇ 'ਹਿੰਦੂ', ਬਦੋ ਬਦੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਟਿਕਾਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦਾ 'ਉਦਾਸੀ ਮਤ' ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਵਿਚ ਉਦਾਸ ਰਹਿ ਕੇ ਹਰਿ-ਭਗਤੀ ਤੇ ਅਭਿਆਗਤ ਸਿੱਖ-ਸਾਧੂਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਸੋ ਸਾਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਇਸੇ ਸਿੱਧਾਂਤ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਸੇਵਕਾਂ ਤੋਂ ਅਮਲ ਕਰਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਐਪਰ ਜੋ ਸਿੱਖ ਫਕੀਰੀ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਉਂਦਾ ਤੇ ਜਤ, ਸਤ, ਸੰਤੋਖ ਆਦਿ ਨਿਬਾਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ, 'ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਧਰਮ' ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਿਖਾਉਂਦਾ ਸੀ; ਉਸ ਨੂੰ 'ਉਦਾਸੀ ਭੇਖ' ਬਖ਼ਸ਼ ਦੇਂਦੇ ਅਰੁ ਪਰਚਾਰ ਹਿਤ ਕੋਈ ਦੇਸ ਯਾ ਇਲਾਕਾ ਨੀਯਤ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਸਾਧੂ-ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ' ਦਾ ਵਿਹਾਰ ਬਹੁਤਾ, ਹੋਰਨਾਂ ਮਤਾਂ ਦੇ ਫਕੀਰਾਂ ਤੇ ਸਾਧੂਆਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਗ੍ਰਿਹਸਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਜੀਆਂ (ਗੱਦੀਆਂ, ਮਸਨਦਾਂ) ਬਖ਼ਸ਼ੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। 'ਸਾਧੂ (ਉਦਾਸੀ) ਸਿੱਖਾਂ' ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ (ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ-ਧਰਮਸਾਲਾਂ) ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਦੀ ਡਿਉਟੀ ਭੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਕਿਉਂਜੋ ਵਿਰਕਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਜਾ ਦਾ ਧਾਨ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਰਤਣ ਦਾ ਲਾਲਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ॥

ਬਾਵਾ ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੀ ਵਿਰੋਧੀ ਬ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਦੂਜੇ ਤੇ ਤੀਜੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਨੇ ਤਾਂ 'ਉਦਾਸੀ' ਹੋਣਾ ਵਰਜ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਸੀ; ਪਰ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਅਲਮਸਤ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇ ਯਾਦਗਾਰੀ ਅਸਥਾਨ 'ਨਾਨਕਮਤੇ' ਦੀ, ਜੋਗੀਆਂ ਹੱਥੋਂ ਹੋਈ ਬੇ-ਅਦਬੀ ਦੀ ਰਪਟ ਭੇਜੀ; ਅਰੁ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਪੁਰ ੧ ਹਾੜ ਸੰਮਤ ਸੋਲਾਂ ਸੈ ਸੱਤਰ* ਨੂੰ ਓਥੇ ਪਧਾਰ ਕੇ, ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖਿਆ; ਤਾਂ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵਧੇਰੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਅਲਮਸਤ ਜੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਸੇ ਮੌਕੇ 'ਉਦਾਸੀ ਭੇਖ' ਧਾਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ, ਧੂੰਆਂ ਧੁਖਦਾ ਰਹਿਣ ਦਾ ਵਰ ਤੇ ਹੋਰ ਬਰਕਤਾਂ (ਅਜ਼ਮਤਾਂ) ਬਖ਼ਸ਼ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਵਣਜਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀਏ ਸੱਦਕੇ, ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਭਾਈ ਅਲਮਸਤ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ

*ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ-ਅਧਿਆ ੮, ਛੰਦ ੧੧੦੧ ਤੇ ਅਧਿਆ ੯, ਛੰਦ ੧੦੯।

ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਹਰ ਸਮੇਂ ਰਾਖੀ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ।* ਉਪਰੰਤ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਭਾਈ ਬਾਲੂ ਹਸਨਾ, ਭਾਈ ਫੂਲ ਤੇ ਭਾਈ ਗੋਇੰਦ ਜੀ ਨੂੰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਗਤ-ਵਲੇਵੇਂ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰਾਮ ਬ੍ਰਿਤੀ, ਯੋਗਤਾ ਤੇ ਸੇਵਾ ਵੇਖ-ਵਿਚਾਰ ਕੇ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸਾਧੂ ਵੇਸ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਨਿਬਾਹੁਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ; ਬਰਕਤਾਂ ਬਖ਼ਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ 'ਉਦਾਸੀ ਭੇਖ' ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਵਾਸਤੇ ਵਖੋ ਵੱਖ ਦੇਸ (ਇਲਾਕੇ) ਭੀ ਵੰਡ ਦਿਤੇ। ਚੁਨਾਂਚਿ ਭਾਈ ਅਲਮਸਤ ਜੀ ਨੂੰ ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ (ਸੂਬਾ ਆਗਰਾ ਤੇ ਅਵਧ), ਬਿਹਾਰ ਬੰਗਾਲ ਤੇ ਆਸਾਮ ਆਦਿ ਦੇਸ (ਪੂਰਬੋਤਰੀ ਭਾਰਤ) ਸੌਂਪੇ ਗਏ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਭੇਜ ਕੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਬੜੀ ਚੌਕਸੀ ਤੇ ਰੀਝ ਨਾਲ ਸੰਭਾਲਿਆ।

ਭਾਈ ਬਾਲੂ ਹਸਨਾ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਉਸੇ ਪਾਸੇ ਧਰਮ-ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪੋਠੋਹਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਪੂਰੇ ਹੋਏ।†

ਭਾਈ ਗੋਇੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਪੂਰਬ ਦਖਣੀ ਪੰਜਾਬ (ਮਾਲਵਾ ਦੇਸ) ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਦੀ ਸਮਾਧ ਫਿਲੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਹੈ।‡

ਭਾਈ ਫੂਲ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੰਡੇ ਬਿਸਤ-ਜਾਲੰਧਰ ਦੁਆਬਾ

---

*(੧) ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾ: ੬-ਅਧਿ: ੯ ਛੰਦ ੧੪੧ ਤੋਂ ੧੪੭ ਤੱਕ। (੨) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ-ਰੁੱਤਿ ੫-ਅੰਸੂ ੩੫, ਛੰਦ ੨੧ਤੋਂ ੨੫।(੩) ਮੈਕਾਲਿਫ ਸਾਹਿਬ-ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ-ਹਿੱਸਾ ਤੀਜਾ-ਪੰਨਾ ੬੨; ਅਤੇ (੪) ਪੰਡਿਤ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੰਦ, 'ਉਦਾਸੀਨ'-ਗੁਰੂ 'ਉਦਾਸੀਨ ਮੱਤ ਦਰਪਨ'-ਪੰਨਾ ੧੩, ਸਤਰ ੮ ਤੋਂ ੧੩ ਤੱਕ।

†'ਗੁਰੂ ਉਦਾਸੀਨ ਮਤ ਦਰਪਨ'-ਪੰਨਾ ੧੩।

‡ " " -ਪੰਨਾ ੧੪।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(ਸਤਲੁਜ ਤੇ ਬਿਆਸਾ ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਇਲਾਕਾ) ਆਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਸ਼ਹਰ ਲਾਗੇ ਬਹਾਦੁਰਪੁਰ ਨੱਗਰ ਵਿੱਚ ਹੈ।*

ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਹੁੰ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਨਿਵਾਸ-ਸਥਾਨ, ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂਆਂ ਦੇ 'ਚਾਰ ਧੂੰਏ' ਸਦਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਅੱਗੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਚੇਲੇ ਪੜਚੇਲੇ ਦੇਸ ਦੇਸਾਂਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਕੇ 'ਸਤਿਨਾਮ' (ਵਾਹਗੁਰੂ) ਗੁਰਮੰਤ੍ਰ। ਤੇ ਚਰਨ ਪਾਹੁਲ ਦੇਂਦੇ ਰਹੇ। ਅਤੇ ਅਭਿਲਾਖੀ ਪਰਾਣੀਆਂ ਅਰੁ ਹੋਰਨਾਂ ਮਤ ਮਤਾਂਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਸਾਧੂ, ਫਕੀਰਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸੱਚ-ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਪਰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਾਧੂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਗੁਰੂਪਦ' ਦੇ ਅਧਿਆਰੀ ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮੰਨਦੇ; ਤੇ ਨਾਂ 'ਗੁਰੂ' ਸਦਾਉਂਦੇ ਹੀ ਸਨ। ਸਿਰਫ ਸਤਿਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਦਾ ਗੁਰਮੰਤ੍ਰ ਤੇ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ—

"੧ ੴ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ
ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਕਾਲ
ਮੂਰਤਿ ਅਜੋਨੀ ਸੈਭੰ
ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ।"

ਜਗਜਾਸੂਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਤੇ ਪੱਕਾ ਕਰਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਅਰੁ ਗੁਰੂ, ਸਤਿਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਤੇ ਮਨਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਠੀਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਲਾਲੋ, ਭਾਈ ਝੰਡਾ ਤੇ ਭਾਈ ਅਧਰਕਾ ਆਦਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਿੱਖ, ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਨੀਤੇ ਹੋਏ ਮੰਜੀ (ਗੱਦੀ) ਦਾਰ॥

'ਗੁਰਮਤਿ' ਦੇ ਇਸ ਨੁਕਤੇ (ਗੁਰੂ ਪਦ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ) ਨੂੰ ਪੰਡਿਤ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੰਦ ਜੀ 'ਉਦਾਸੀਨ' ਭੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ; ਅਰੁ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

"ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਉਦਾਸੀ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਲਾਲੋ, ਝੰਡਾ ਬਾਢੀ, ਸਾਲਸ ਰਾਇ, ਸ਼ਿਵਨਾਭ, ਮਧੁਰਬੈਨ ਇਤਿਯਾਦਿਕੋਂ ਕੋ ਭੀ ਗੱਦੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ; ਪ੍ਰੰਤੂ 'ਗੁਰੂ' ਨਹੀਂ ਥੇ।"
(ਗੁਰੂ ਉਦਾਸੀਨ ਮਤਿ ਦਰਪਨ—ਪੰਨਾ ੪੧੭—ਪੈਰਾ ਦੂਜਾ।

---

*'ਗੁਰੂ ਉਦਾਸੀਨ ਮਤ ਦਰਪਨ' ਪੰਨਾ ੧੪

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੬.

'ਸਤਿਨਾਮ' (ਵਾਹਗੁਰੂ) ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਨ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਜਾਪ ਕਰਾਉਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ 'ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ' ਨੂੰ 'ਗੁਰਮਤਿ' ਵਿੱਚ ਮੁੱਢ ਥੋਂ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਹਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ 'ਗੁਰ ਸਿੱਖ' ਦਾ ਨਿੱਤ ਕਰਮ ਦਸਦੇ ਹੋਏ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:-

"ਜੋ ਸਾਸਿ ਗਿਰਾਸਿ ਧਿਆਏ ਮੇਰਾ ਹਰਿ ਹਰਿ,
ਸੋ ਗੁਰਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਮਨਿ ਭਾਵੈ।
ਜਿਸ ਨੋ ਦਇਆਲ ਹੋਵੈ ਮੇਰਾ ਸੁਆਮੀ,
ਤਿਸ ਗੁਰਸਿਖ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ ਸੁਣਾਵੈ।
ਜਨੁ ਨਾਨਕੁ ਧੂੜਿ ਮੰਗੈ ਤਿਸ 'ਗੁਰ ਸਿੱਖ' ਕੀ,
ਜੋ ਆਪਿ ਜਪੈ ਅਵਰਹ ਨਾਮੁ ਜਪਾਵੈ ॥੨

(ਵਾਰ ਗਉੜੀ ਮ: ੪, ਪਉੜੀ ੧੧ ਦਾ ਸਲੋਕ)

ਸੋ ਇਹ ਚਾਰੇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਿੱਖ, ਆਪ ਨਾਮ ਜਪਣ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਜਪਾਉਣ ਵਾਲੇ 'ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂ' ਸਨ; ਤੇ ਉਸ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਅੱਪੜ ਗਏ ਸਨ; ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਰਨ-ਧੂੜ ਸਤਿਗੁਰੂ ਖ਼ੁਦ ਮੰਗਦੇ ਹਨ। ਲੇਕਿਨ ਹੈਸਨ ਫਿਰ ਵੀ 'ਗੁਰਸਿੱਖ' ਹੀ; 'ਸਤਿਗੁਰੂ' ਨਹੀਂ ॥ (ਚਲਦਾ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੂਰਬੋਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ
ਗੁਰ-ਤੀਰਥ

ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ, ਸਕੱਤਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਪਾਸੋਂ, ਪੂਰਬੋਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚਲੇ ਗੁਰੁ-ਤੀਰਥਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਮੰਗੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਸੇਵਾ, ਸੇਵਕ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਹੁਕਮ ਸੀ, ਛੇਤੀ ਤੱਮੀਲ ਕਰਨ ਦਾ। ਸੋ ਮੌਜੂਦ-ਮਸਾਲੇ ਵਿਚੋਂ ਢੂੰਢ-ਭਾਲ ਕਰਕੇ, ਸਾਵਣ ਸੰਮਤ ੪੮੩ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ (੨੦੦੮ ਬਿ:) ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਲਿਖੀ ਸੂਚੀ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਭੇਜੀ ਗਈ।

'ਸੱਚੁ-ਧਰਮ' ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਹਿਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਲਗ ਪਗ ਸਾਰੇ ਦੱਖਣੀ ਜੰਬੂਦੀਪ (ਏਸ਼ੀਆ) ਵਿਚ ਪਾ-ਪਿਆਦਾ ਰਟਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਨਉਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ, ਪੂਰਬੋਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਲਾਈ ਸਿੱਖ-ਵਾੜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਸਿੰਜ ਕੇ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਹਿਤੁ ਤੀਰਥ ਰਟਨ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾਇਆ। ਅਰੁ ਕਾਮਰੂਪ ਦੇਸ (ਆਸਾਮ) ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਗਉਹਾਟੀ ਤੱਕ ਅੱਪੜ ਕੇ, ਲੋਚ ਰਹੀਆਂ ਸਿੱਖ ਜਿੰਦੜੀਆਂ ਦੀ ਸਰਧਾ ਪੂਰਨ ਕੀਤੀ।

ਉੱਤਰ ਪਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਭਾਗ ਨੂੰ ਛੇਵੇਂ ਤੇ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਚਰਨ-ਛੁਹ ਭੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਈ। ਹਰਿਦੁਾਰ-ਕਨਖਲ ਤੱਕ, ਇਸ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਭੀ ਪਧਾਰੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਦੀ ਧੂੜ ਮਸਤਕ ਛੁਹਾਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੀਤਾ; ਉਹ ਸਾਰੇ ਗਿਣਨੇ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹਨ; ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ੨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸਾਖੀਆਂ, 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ,' 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਤੀਰਥ ਸੰਗ੍ਰਹ' ਤੇ 'ਗੁਰਧਾਮ ਸੰਗ੍ਰਹ' ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਸੂਬੇਵਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ:-

ਨੋਟ:-(੧) ਜਿਸ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਓਥੇ ਚਰਨ ਪਾਏ ਹਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ

ਇ: ਪ: ੨੪੧.

ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਖਣ ਦੀ ਥਾਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਨੰਬਰ (ਅੰਕ)–੧, ੩ ਤੇ ੬ ਆਦਿ ਦੇ ਕੇ ਵਾਰਤਾ ਸੰਖੇਪ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ; ਯਾਨੀ–

੧–ਪਹਿਲੀ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ–ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ;
੩–ਤੀਜੀ ,, ,, ਅਮਰਦਾਸ;
੬–ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ;
੯–ਨੌਵੇਂ ,, ,, ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ; ਤੇ
੧੦–ਦਸਵੇਂ ,, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਦ-ਗਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(੨) ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਸਰਹੱਦੀ ਨਗਰ ਯਾ ਪਿੰਡ, ਸਹੀ ਨਕਸ਼ਾ ਸਾਹਮਣੇ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ–ਹੋ ਸਕਦਾ ਇ–ਇਕ ਦੂਜੇ ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੋ ਗਏ ਹੋਣ। ਇਹ ਦਰੁਸਤੀ ਪਾਠਕ ਆਪਣੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਾਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ॥ (ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ)

੧–ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ ਵਿੱਚ

੧–ਕੋਇਲ–੧।
੨–ਮਥੁਰਾ–੧, ੬, ੯, ਤੇ ੧੦।
੩–ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ–੧, ੯ ਤੇ ੧੦।
੪–ਆਗਰਾ–੧, ੬, ੯ ਤੇ ੧੦।
੫–ਐਤਬਾਹ ਪੁਰ / ਏੱਤਮਾਦ ਪੁਰ } ੧੦।
੬–ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ–੧।
੭–ਲਖਨਊ (ਨੀਮਖਾਰਨ ਤੀਰਥ) }–੧, ੯ ਤੇ ੧੦।
੮–ਨਾਨਕ ਮਤਾ (ਜ਼ਿਲਾ ਨੈਨੀਤਾਲ)–੧, ੬, ੯ ਤੇ ੧੦।
੯–ਰੀਠਾ ਸਾਹਿਬ (* ,,)–੧।
੧੦–ਨਿਜ਼ਾਮਾਬਾਦ (ਜ਼ਿਲਾ ਆਜ਼ਿਮਗੜ੍ਹ)–੧।
੧੧–ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ (ਜ਼ਿਲਾ ਪਉੜੀ-ਗੜ੍ਹਵਾਲ)–੧।

*ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਨਰੋਤਮ–'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਤੀਰਥ ਸੰਗਰਹ' ਪੰਨਾ ੧੬, ਨੰ: ੩੪।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੨–ਕੋਟਦ੍ਵਾਰ
ਰੀਠਾ ਸਾਹਿਬ† } (ਜ਼ਿਲਾ ਪਉੜੀ-ਗੜ੍ਹਵਾਲ)–੧।

੧੩–ਅਜੁੱਧਿਆ–੧, ੯ ਤੇ ੧੦।

੧੪–ਫੈਜ਼ਾਬਾਦ
ਗੁਪਤਾ ਘਾਟ } ੧੦।

੧੫–ਕੜਾ-ਮਾਣਿਕ ਪੁਰ–੯।

੧੬–ਪਰਾਗਰਾਜ
(ਅਲਾਹਾਬਾਦ) } ੧, ੯ ਤੇ ੧੦।

੧੭–ਕਨਖਲ
ਹਰਿਦੁਆਰ } ੧, ੩, ੯ ਤੇ ੧੦।

੧੮–ਸਾਂਤਲਸਰ
(ਕਨਖਲ) } ੯ ਤੇ ੧੦।

੧੯–ਕਾਂਸ਼ੀ ਜੀ
(ਬਨਾਰਸ) } ੧, ੯ ਤੇ ੧੦।

੨੦–ਮਿਰਜ਼ਾ ਪੁਰ ਛੋਟਾ–੯ ਤੇ ੧੦।

੨੧–ਮਿਰਜ਼ਾ ਪੁਰ ਵੱਡਾ–੧੦।

੨੨–ਜੌਨਪੁਰ
(ਯਵਨਪੁਰ) } ੯।

੨੩–ਏਟਾਵਾ–੧ ਤੇ ੯।

੨੪–ਦੇਹਰਾ ਦੂਣ–੧੦।

੨੫–ਬੱਦਰੀ ਨਾਰਾਇਣ (ਜ਼ਿਲਾ ਪਉੜੀ)–੧।

੨੬–ਕੇਦਾਰ ਨਾਥ (,,)–੧।

੨੭–ਲੋਕਪਾਲ ਤੀਰਥ
(ਸਪਤ ਸ੍ਰਿੰਗ ਪਰਬਤ) } –੧।

੨੮–ਅਲਮੋੜਾ–੧।

੨੯–ਗੋਰਖਪੁਰ–੧।

੩੦–ਜਨਕਪੁਰ–੧।

---

†ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ–'ਗੁਰਧਾਮ ਸੰਗ੍ਰਹ' ਪੰਨਾ ੫੮ ਨੰ: ੭੩।

ਇ: ਪ: ੨੪੩.

੩੧–ਚਤਰੇ ਨਗਰ(ਨੈਪਾਲ)–੧।
੩੨–ਬਰਾਹਛੇਤ੍ਰ (,,)–੧।
੩੩–ਬ੍ਰਹਮਕੁੰਡ ਤੀਰਥ (,,)–੧।
੩੪–ਖਟਮੰਡੂ ਸ਼ਹਿਰ–(,,)–੧।
੩੫–ਗੜ੍ਹ ਮੁਕਤੇਸਰ / ਗੜ੍ਹ ਗੰਗਾ } ੬ ਤੇ ੯।
੩੬–ਮੁਰਾਦਾਬਾਦ–੬ ਤੇ ੯।
੩੭–ਫੱਰੁਖਾਬਾਦ–੯।
੩੮–ਪੀਲੀਭੀਤ ਸ਼ਹਿਰ–੧੦।
੩੯–ਦੇਵ ਨਗਰ–੧੦।
੪੦–ਬ੍ਰਹਮਾਵਰਤ ਤੀਰਥ / ਬਠੂਰ ਬਸਤੀ ਗੰਗਾ ਕੰਢੇ / (ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਤੋਂ ਪੰਜ ਕੋਹ) } ੧੦
੪੧–ਚੰਦੌਸੀ–੧੦।
੪੨–ਖੁਰਜਾ–੧੦।
੪੩–ਭਗਵਾਨ ਪੁਰ–੧੦।
੪੪–ਸਹਾਰਨਪੁਰ–੧੦।
੪੫–ਜਾਜਊ(ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ)–੧੦।

ਬਿਹਾਰ ਸੂਬੇ ਅੰਦਰ

੧–ਰਾਜਗਿਰੀ–੧।
੨–ਗਯਾ–੧ ਤੇ ੯।
੩–ਬੋਧ ਗਯਾ–੧।
੪–ਪਟਨਾ–੧, ੯ ਤੇ ੧੦।
੫–ਬਾੜ੍ਹ ਪਿੰਡ–੯।
੬–ਸਸਰਾਮ –੯, ੧੦।
੭–ਮੁੰਘੇਰ–੧, ੯।
੮–ਸਾਹਿਬ ਗੰਜ–੧, ੯।
੯–ਭਾਗਲਪੁਰ–੧, ੯.
੧੦–ਰਾਜ ਮਹਲ–੧।
੧੧–ਕਹਿਲ ਗਾਂਵ–੯।
੧੨–ਕੁੰਤਲ ਨਗਰ–੯।
੧੩–ਪੂਸਾ–੧।
੧੪–ਆਰਾ–੯, ੧੦।
੧੫–ਛਪਰਾ–੯, ੧੦।
੧੬–ਬਕਸਰ–੯, ੧੦।

ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ

੧–ਬੈਜਨਾਥ–੧।
੨–ਮਕਸੂਦਾਬਾਦ / (ਮਰਸ਼ਦਾਬਾਦ) } ੧, ੯।
੩–ਨਲਹਟੀ–੧, ੯।
੪–ਮਾਲਦਾ / (ਮਾਲਦੇਉ) } ੧, ੯।
੫–ਮੇਦਨੀ ਪੁਰ–੧, ੯।
੬–ਰੰਗਪੁਰ–੧, ੯।
੭–ਮਨਯਾਰੀ ਘਾਟ–੯।
੮–ਰਾਣਾ ਘਾਟ–੯।
੯–ਗੋਦਾ ਘਾਟ–੯।
੧੦–ਕਲਕੱਤਾ–੧, ੯।
੧੧–ਹੁਗਲੀ–੧।
੧੨–ਗੰਗਾ ਸਾਗਰ / (ਕਪਿਲ ਮੁਨੀ-ਸਥਾਨ) } ੧।
੧੩–ਬਰਦ੍ਵਾਨ–੧।
੧੪–ਚਿਨਸੁਰਾ–੧।
੧੫–ਚੰਦਰ ਨਗਰ–੧।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੂਰਬੀ ਬੰਗਾਲ(ਪਾਕਿਸਤਾਨ)

੧–ਨਦੀਆ–੧ ।
੨–ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨਗਰ–੧ ।
੩–ਸ਼ਹਜ਼ਾਦਪੁਰ–੧ ।
੪–ਸ਼ੀਰਾਜ਼ ਗੰਜ–੧ ।
੫–ਕਾਸ ਗੰਜ–੧ ।
੬-ਕਾਲੇਰੀ ਨਦੀ ਪਾਰ ਪਹਾੜੀ ਕੰਦਰਾ } ੧ ।
੭–ਮਾਣਿਕ ਗੰਜ–੧ ।
੮–ਦੇਵੀ ਪੁਰ–੧ ।
੯–ਢਾਕਾ–੧, ੯ ।
੧੦–ਮਦਰਾ ਪੁਰ–੯ ।
੧੧–ਬਾਲਵਾ ਕੁੰਡ ਬਲਈ ਪਿੰਡ } –੧,੯ ।
੧੨–ਕਾਲਰ ਪਿੰਡ–੧, ੯ ।
੧੩–ਧਨ ਪੁਰ–੯ ।
੧੪–ਲੱਛਮੀ ਪੁਰ (ਜ਼ਿਲਾ ਪੂਰਨੀਆਂ) } –੯।
੧੫–ਰਤਨਾਖੁਲੀ–੧ ।
੧੬–ਫਰੀਦ ਪੁਰ (੨੪ ਪਰਗਣਾ)–੧ ।
੧੭-ਕਸਬਪੁਰ (,,)–੧ ।
੧੮–ਬਾਰਵਸਤ (,,)–੧ ।

ਆਸਾਮ ਦੇਸ

੧–ਧੁਬੜੀ–੧, ੯ ।
੨–ਮਹਿਮਿਨਿਸ (ਜ਼ਿਲਾ ਕਾਮਰੂਪ) } –੯।
੩–ਰੰਗਾਮਾਟੀ (ਦਰੰਗ)–੯ ।
੪–ਗੁਹਾਟੀ–੧, ੯ ।
੫–ਅਜਮੇਰੀ ਗੰਜ–੯ ।
੬-ਕਰੀਮ ਗੰਜ–੯ ।
੭–ਸਿਲ੍ਹਟ–੧ ।
੮–ਗਵਾਲ ਪਾੜਾ–੯ ।
੯–ਘਰ ਗਾਂਉ–੧ ।
੧੦–ਮਨੀ ਪੁਰ–੧ ।
੧੧–ਬ੍ਰਹਮ ਪੁਰ–੧ ।
੧੨–ਚਾਂਦ ਪੁਰ–੧ ।
੧੩–ਸੂਰਨ ਪੁਰ–੧ ।
੧੪–ਖਸੀਆ ਪਹਾੜੀ–੧ ।
੧੫–ਪਥਰਾ ਪਹਾੜੀ (ਦਰੋਣ ਪਰਬਤ) } ੧ ।

ਇ: ਪ: ੨੪੫.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ

੨--ਜਨਮ-ਅਸਥਾਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅੰਗਦ

ਸਤਿਕਾਰ ਜੋਗ ਸਕੱਤਰ ਸਾਹਿਬ,
ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ !

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਜੀਓ !

ਨਾਲ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਸੰਬੰਧ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨਾਲ ਹੀ ਹੈ। ਸਿਰਫ 'ਮੱਤੇ ਦੀ ਸਰਾਂ' ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਕੁਝ ਅਰਜ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ! ਉਹ ਇਹ, ਕਿ--

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਦੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ 'ਮੱਤੇ ਦੀ ਸਰਾਂ' ਮੁਗਲਈ ਲਸ਼ਕਰਾਂ ਦੀ ਫੇਟ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਉੱਜੜ ਗਈ ਸੀ ਅਰੁ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਤਾ ਬਾਬਾ ਫਿਰਾਇਆ ਮੱਲ, ਪਰਿਵਾਰ ਸਣੇ 'ਹਰੀਕੇ' ਪਿੰਡ (ਸਤਿਲੁਜ, ਬਿਆਸਾ ਦੇ ਸੰਗਮ ਲਾਗੇ) ਆ ਵਸੇ ਸਨ। ਸਿਖ-ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਉਸ ਥੇਹ ਲਾਗੇ, ਇਕ 'ਨਾਂਗੇ' ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂ ਨੇ ਗੁਰਾਂ ਦੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਤੇ ਯਾਦਗਾਰੀ ਅਸਥਾਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਡੇਰਾ ਜਾ ਲਾਇਆ। ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇ ਚਰਨ-ਪਰਸ ਨਾਲ ਸੁਭਾਗ ਹੋਈ ਧਰਤੀ ਨੂੰ 'ਨਾਨਕ ਸਰ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਦਲਿਆ; ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ-ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਪਤਾ ਕੱਢ ਕੇ, ਥੇਹ ਪੁਰ ਨਿਸ਼ਾਨ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ। ਜੋ ਇਸ ਵਕਤ ਭੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਨਗਹਿਲੀ ਦਾ ਗਿਲਾ, ਹੋਕਰਾਂ ਦੇ ਦੇ ਕੇ ਪਿਆ ਕਰਦਾ ਇ।

ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਏ, ਜਿਸ ਬ੍ਰਿਛ ਹੇਠ ਵਿਰਾਜੇ ਸਨ, ਉਹ ਅਜੇ ਭੀ ਹਰਿਆ ਭਰਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਬਿਰਛ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਲਹਿਣਾਂ ਜੀ ਬਾਲਪਣ ਵਿੱਚ ਪੀਂਘ ਪਾ ਕੇ ਝੂਟਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਥਾਂ ਲਾਗੇ ਹੀ ਨਾਂਗੇ ਸਾਧੂ ਨੇ 'ਨਾਨਕ ਸਰ' ਨਾਮੇ ਕੱਚਾ ਸਰੋਵਰ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਉੱਦਮ ਕੀਤਾ।

ਸੰਮਤ ੧੮੫੭ ਬਿ: ਵਿੱਚ ਦੀਵਾਨ ਮੁਹਕਮ ਚੰਦ ਨੇ ਉਸ ਉੱਦਮੀ ਸਾਧੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ; ਤਾਂ ਨਾਂਗੇ ਨੇ ਪਿੰਡ ਵਸਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਰਕਬਾ ਮਾਫੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਰੁ ਨੱਗਰ ਵਸ ਗਿਆ; ਤੇ ਨਾਮ 'ਨਾਂਗੇ ਦੀ ਸਰਾਂ' ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸੇ ਸਾਧੂ ਦੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਸਾਧੂ, ਪਿੰਡ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਹਨ। ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਸਦਾਉਂਦੇ ਨਿ। 'ਨਾਨਕ ਸਰ' ਲਾਗੇ ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰੀ ਥਾਂ ਹੈ, ਓਥੇ ਮੌਜੂਦਾ ਮਹੰਤਣੀ ਨੇ ਇਕ ਸੰਨਿਆਸੀ ਸਾਧੂ (ਜੋ ਅੱਧ-ਪਚੱਧ ਸਿੱਖ ਹੀ ਹੈ) ਸੇਵਾ ਵਾਸਤੇ ਬੈਠਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ-ਸਥਾਨ (ਥੇਹ ਪੁਰ ਬਣੇ ਨਿਸ਼ਾਨ) ਦੀ ਕੋਈ ਸਾਰ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ। ਬੜੀ ਬੇਅਦਬੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਮੈਂ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖ ਆਇਆ ਹਾਂ ॥

'ਨਾਂਗੇ ਦੀ ਸਰਾਂ' ਕੋਟ ਕਪੂਰੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਸਰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਵਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। 'ਨਾਨਕ ਸਰ' ਸੜਕ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲਗਦਾ ਇ। ਮੋਟਰਾਂ, ਟਾਂਗੇ, ਮੁਕਤਸਰ ਨੂੰ ਆਮ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੁਕਤ ਸਰ ਓਥੋਂ ਸੱਤ ਮੀਲ ਅਗਾੜੀ ਹੈ। ਕੋਟ ਕਪੂਰੇ ਤੋਂ ਤੇਰਾਂ ਕੁ ਮੀਲ ਪੈਂਡਾ ਹੋਉ। ਬੀ. ਬੀ., ਸੀ. ਆਈ. ਰੇਲਵੇ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਬਰੂਵਾਲਾ' ਤੋਂ ਸਿਰਫ ਡੂਢ ਕੋਹ ਦੀ ਵਿੱਥੁ ਪੁਰ ਹੈ ॥

ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ
(ਰੀ. ਸ.)

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੧੦-੧-੫੨

ਇ: ਪ: ੨੪੭.

ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੁੱਛਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ

੩—ਬੰਦੀ-ਛੋੜ ਸਤਿਗੁਰੂ ਗੜ੍ਹ ਗਵਾਲੀਅਰ ਵਿੱਚ

'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ-ਲਸ਼ਕਰ ਗਵਾਲਿਯਰ' ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਛ ਹੋਈ ਹੈ, ਕਿ

"ਕਿਲੇ ਗਵਾਲੀਅਰ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਰੂ (ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ) ਜੀ ਦੇ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸੰ: ੧੬੭੪ ਬਿੱਕਰਮ ਹੈ ਯਾ ੧੬੭੫ ? ਇਹ ਬੀ ਦੇਖਣਾ ਹੈ।"

ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਬੇਨਤੀ ਹੈ,ਕਿ—ਸਿੱਖ ਸਾਖੀ-ਲੇਖਕਾਂ ਯਾ ਇਤਿਹਾਸ-ਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਭੀ, ਬੰਦੀ ਛੋੜ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਗੜ੍ਹ ਗੁਆਲੀਅਰ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰਿ ਪਧਾਰਨ ਦੀ ਸਪਸ਼ਟ ਤਾਰੀਖ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਸੰਮਤ ਜੋ ਦਿੱਤੇ ਹਨ; ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਜਿਹਾ ਕਿ—

੧-ਸੰਮਤ ੧੮੩੩ ਦੇ ਲਿਖੇ 'ਮਹਿਮਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਵਿੱਚਿ ਦਿੱਤੀਆਂ ਟੋਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਪ੍ਰੋਪਕਾਰੀ ਕਾਰਜ ਸੰਮਤ ਸੋਲਾਂ ਸੈ ਸਤਾਹਠ ਵਿੱਚ ਅਨੁਮਾਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

੨—ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ 'ਛਿੱਬਰ' ਨੇ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਛੱਤੀਹ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ 'ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮੇ' ਚਿ ਐਉਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ—

"ਸੰਮਤ ਸੋਲਾਂ ਸੈ ਸਤਾਹਟ ਜਬ ਗਏ।
ਕਰਿ ਬਿਆਹੁ ਲੰਮਾ ਖਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ,
ਸਾਹਿਬ ਗੰਗਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗਏ।
ਕਰਿ ਇਸਨਾਨ ਲੋਕ ਸਭ ਹੀ ਜਦ ਮੁੜੇ।

ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਓਥੋਂ ਹੀ ਦਿਲੀ ਨੂ ਟੁਰੇ ॥੬੭
... .
ਹੱਥੋਂ ਹੋਏ ਕੈਦ ਗੁਲੀਏਰ ਚੜ੍ਹਾਏ ॥ ੭੦
'ਨੂਰ ਜਹਾਂ' ਖਾਵਿੰਦ ਨੂ ਕਹਿਆ ਐਸੇ:—

ਇ: ਪ: ੨੪੮,

ਫਕੀਰ ਜਾਤ ਹੈ ਸਾਈਂ ਦੀ, ਸਾਂਈ ਜੈਸੇ !
ਤੱਦੀ ਨਾ ਕਰੀਏ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਕਹੇ ਕਹਾਏ।
ਫ਼ਕੀਰ ਦੀ ਮਾਰੀ ਕੋਈ ਨ ਹਟਾਏ !! ੭੧" (ਚਰਨ ਛੇਵਾਂ)

੩–ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬੱਾਦ, ਵਾਰੀ ਔਂਦੀ ਹੈ 'ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾ: ਛੇਵੀਂ' ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ-ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ' ਦੀ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਗ੍ਰੰਥ ਉੱਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਬਿੱਕ੍ਰਮੀ ਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਦਹੱਕੇ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਬਾਰੇ ਬਿਆਨ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਇੱਕੋ ਜੇਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਤਿੱਥਿ-ਸੰਮਤ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ।

੪–'ਤ੍ਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ', ਇਤਿਹਾਸਕ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਉਤਲੇ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮੋਤਬਿਰ ਗ੍ਰੰਥ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੜ੍ਹ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੱਤਿਕ ਸੰਮਤ ਸੋਲਾਂ ਸੈ ਤਿਹੱਤ੍ਰ ਵਿੱਚ ਤੇ ਬਾਹਰਿ ਪਧਾਰਨ ਵੈਸਾਖ ਸੰਮਤ ਸੋਲਾਂ ਸੈ ਚੁਹੱਤਰ ਵਿਖੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਅਰੁ ੭ ਵੈਸਾਖ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

੫–'ਮੈਕਾਲਿਫ਼' ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ, ਦੋ ਮਾਘ ਸੰਮਤ ਸੋਲਾਂ ਸੌ ਉਣਹੱਤ੍ਰ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ ਵਿਦੱਾ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਆਗਰੇ ਪਹੁੰਚਣ, ਗੜ੍ਹ ਗੁਆਲੀਅਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ਣ ਤੇ ਬੰਦ-ਖਲਾਸੀ ਦੀ ਕੋਈ ਤਾਰੀਖ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ।

੬–'ਗੁਰ ਸਾਗਰ ਰਤਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼'(ਜੇਬੀ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼), ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਵਿਚੋਂ ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁੜਾ (ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ) ਨਿਵਾਸੀ ਨੇ ਸਨ ੧੯੨੯ ਵਿਚ ਛਪਵਾਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ੧੧ ਵੈਸਾਖ ਸੋਲਾਂ ਸੈ ਚੁਹੱਤ੍ਰੇ, ਗੜ੍ਹ ਗੁਆਲੀਅਰ ਅੰਦਰਿ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਾਇਆ ਹੈ; ਤੇ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅੰਦਰ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬੱਾਦ ਬੰਦ-ਖਲਾਸ। ਸਪਸ਼ਟ ਤਾਰੀਖ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦੱਸੀ। ਅਟਾ ਸਟਾ ੧੮ ਹਾੜ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਅਨੁਮਾਨੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜੰਤਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ੧੮ ਹਾੜ ਨੂੰ ਪੁੰਨਿਆਂ ਥਿਤਿ ਤੇ ਬੁੱਧ ਵਾਰ ਸੀ।

ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਸਾਰੇ ਮਾਮਲੇ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਜਹਾਂਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਹੈ; ਤੇ ਉਸ ਮੌਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਆਗਰੇ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣਾ; ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਸਾਖੀ-ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਨਾਲੇ

ਇ: ਪ: ੨੪੯.

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਉਮਰਾਵ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਲਬੀ ਤੇ ਗੜ੍ਹ ਚੋਂ ਰਿਹਾਈ ਨਾਲ ਬੜਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਲਾਗਾ-ਦੇਗਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠਾ ਹੋਣਾ ਤੇ ਮੁਗ਼ਲ-ਰਾਜ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਣਾ ਨਿਹਾਯਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜਚੋਲ ਦੀ ਛਾਨਣੀ ਵਿਚ ਛਾਣੀਏਂ, ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਸਾਖੀ-ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਮਹਿਮਾਂ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਤੇ 'ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮੇ' ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਹੀ ਛਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ੯ ਅੱਸੂ ੧੬੭੦ ਤੋਂ ੧੦ ਮਾਘ ੧੬੭੫ ਤੱਕ ਪੰਜ ਸਾਲ ਤਾਂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਆਗਰੇ ਯਾ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਅੱਰਸੇ ਵਿਚ ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਭੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਹਾਜ਼ਰ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸਾਡੇ ਸਾਖੀ ਲੇਖਕ ਬਾਰ ਬਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹਾਂ, ਸੰਮਤ ਸੋਲਾਂ ਸੈ ਸਤਾਹਠ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਬਿਧੀਆਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ, ਜੇ ਅਸੀਂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਇਕਬਾਲੀ ਬਿਆਨ, 'ਦਬਿਸਤਾਨਿ ਮਜ਼ਾਹਬ' ਦੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ ਟੋਹਾਂ ਤੇ 'ਮਹਿਮਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਾਵਲੀ ਵਿਚ ਉਲੀਕੀਆਂ ਲੀਹਾਂ ਉਤੇ ਪੈਰੋ ਪੈਰ ਚਲਦੇ ਹਾਂ; ਤਾਂ 'ਛਿੱਬਰ' ਦਾ ਦਿਤਾ ਸੰਮਤ ਸੋਲਾਂ ਸੌ ਸਤਾਹਠ ਸਾਨੂੰ ਐਨ ਠਿਕਾਣੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।

ਜੇਠ ਸੁਦੀ ਚੌਥ (੧ ਹਾੜ) ਸੰਮਤ ਸੋਲਾਂ ਸੈ ਤ੍ਰੇਹਠ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇਸ ਸਾਕੇ ਤੋਂ ਬੱਾਦ ਭੀ ਦਸ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਲਾਹੌਰ ਰਿਹਾ। ਸੰਮਤ ਪੈਂਹਠ ਦੀ ਵੈਸਾਖੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰੋਂ ਕੂਚ ਕਰਕੇ ਕਾਬੁਲ ਵਲ ਟੁਰ ਗਿਆ। ਅਰੁ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਸੇ ਮੁਰਤਿਜ਼ਾ ਖਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਪੰਚਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਦਾ ਬਾਲ ਬੱਚਾ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ) ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਲੇ ਦੇ ਅੱਠ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਕਾਬੁਲ ਵੱਲ ਗੁਜ਼ਾਰ ਕੇ ਤੇਈਹ ਮੱਘਰ ਸੋਲਾਂ ਸੈ ਚੌਂਹਠ ਨੂੰ ਜਹਾਂਗੀਰ ਮੁੜਿ ਲਾਹੌਰ ਆ ਗਿਆ। ਪੌਣੇ ਕੁ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਫਿਰ ਏਥੇ ਟਿਕਿਆ, ਤੇ ਤੇਰਾਂ ਮਾਘ ਨੂੰ ਰਾਜਧਾਨੀ ਆਗਰੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਦਾਈਆ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ, ਲਾਹੌਰੋਂ ਟੁਰਿਆ। 'ਮਹਿਮਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਸਾਰੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਚੌਂਕੀ ਬੈਠੀ ਰਹੀ। ਯਾਨੀ ਲਾਹੌਰ ਮੁਰਤਿਜਾਂ ਖ਼ਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਰਹੇ। ਅਰੁ ਹੁਣ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਗਿਆ॥

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਮੇਤ ਅਠਾਈਹ ਫਗੁਣ ਸੋਲਾਂ ਸੈ

ਇ: ਪ: ੨੫੦.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਚੌਂਹਠ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ; ਤੇ ਸੋਲਾਂ ਚੇਤ੍ਰ ਨੂੰ ਆਗਰੇ ਅੱਪੜਿਆ। ਹੁਣ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪ ਤਾਂ ਕਿਲੇ ਅੰਦਰਿ ਜਾ ਟਿਕਿਆ; ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮੁਰਤਿਜ਼ਾ ਖ਼ਾਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਵਿੱਚ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ, ਕਿਲ੍ਹਿਓਂ ਬਾਹਰਿ ਰਹੇ। ਪਰ ਏਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਲੱਗੇ ਮੁਹਾਫਿਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਹੈਰਾਨੀ ਭਰੀਆਂ ਸ਼ਕਾਇਤਾਂ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨ-ਦੂਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲੂਤੀਆਂ ਸੁਣਕੇ, ਮੁਕਤਿ-ਭੁਗਤਿ ਦੇ ਦਾਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ, ਕੰਨਾਂ ਦੇ ਕੱਚੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ, ਗੜ੍ਹ ਗੁਆਲੀਅਰ ਵਿੱਚ ਬੰਦੀਵਾਨ ਬਣਾਕੇ ਰਖਣ ਲਈ, ਭੇਜ ਦਿਤਾ।

ਚੂੰਕਿ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦੀ ਦੀ ਮਿਆਦ 'ਦਬਿਸਤਾਨ ਮਜ਼ਾਹਬ' ਦੇ ਬਿਆਨ ਮੁਤਾਬਿਕ ਸਾੜੀ ਬਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਸੀ; ਅਰੁ ਸਾਰੇ ਸਾਖੀ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਰਫ ਚਾਲੀਹ ਦਿਨ। ਤੇ ਉਹ ਭੀ ਕੇਵਲ ਕਿਲੇ ਅੰਦਰ ਵਿਰਾਜ ਕੇ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸਾੜ੍ਹਸਤੀ ਟਾਲਣ ਵਾਸਤੇ, ਜਾਪ ਕਰਨਾ ਤੇ ਛਿਲਾ ਕੱਟਣਾ ਸੀ। ਕਿਲ੍ਹਿਓਂ ਬਾਹਰਲੀ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦੀ ਨੂੰ ਸਿਵਾਇ 'ਮਹਿਮਾ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਦੇ, ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਦਬਿਸਤਾਨਿ ਮਜ਼ਾਹਬ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ ਭੀ ਕਿਲੇ ਦੀ ਕੈਦ ਅਰੁ ਬਾਹਰਲੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਨਿਖੇੜਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਗੜ੍ਹ ਅੰਦਰਿ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਸਹੀ ਤਾਰੀਖ, ਲੱਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ; ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਐਪਰ ਮੇਰੀ ਰਾਇ ਵਿੱਚ ਸੰਮਤ ਦੀ ਗ਼ਲਤੀ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰੰਦਾਜ਼ ਕਰਕੇ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦੱਸੀ ਮਿਤੀ—ਗਿਆਰਾਂ ਵੈਸਾਖ—ਗੜ੍ਹ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਮੰਨ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਅਰੁ ਸੰਮਤ ਸੋਲਾਂ ਸੈ ਸਤਾਹਠ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਭਾ: ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ 'ਛਿੱਬਰ' ਦੇ ਆਖੇ ਮੰਨ ਲੈਣਾ, ਅਨੁਚਿੱਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।

ਗੜ੍ਹ ਗੁਆਲੀਅਰ ਵਿੱਚ ਅਨਿਸਚਤ ਸਮੇਂ ਲਈ ਕੈਦ ਕੀਤੇ ਬਵੰਜਾ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਬੰਦ-ਖਲਾਸੀ, ਕੋਈ ਮਾਮੂਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ, ਜਹਾਂਗੀਰ ਵਰਗਾ ਸੁਜੋਗ ਵਕਾਇਆ-ਨਿਵੀਸ ਅਪਣੇ ਜੀਵਨ ਸਮਾਚਾਰਾਂ-'ਤੋਜ਼ਕਿ ਜਹਾਂਗੀਰੀ'—ਵਿੱਚ ਨਾਂ ਕਰਦਾ। ਉਸ ਨੇ ਅਪਣੀ ਹਰ ਚੰਗੀ-ਮੰਦੀ ਕਰਤੂਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਬੜੀ ਖੁੱਲ੍ਹ-ਦਿਲੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਖ਼ਾਸ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਕੈਦੀ ਛੱਡਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਬੜਾ ਪੁਰਾਣਾਇ; ਤੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਚਲਿਆ ਔਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇੱਲਾਵਾ, ਜਦੋਂ ਕਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਿਸੇ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਦਾ ਮੁਆਇਨਾਂ ਕਰਨ ਜਾਂਦਾ,

---

ਇ: ਪ: ੨੫੧.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਸ ਮੌਕੇ ਭੀ ਦਾਰੋਗਾ ਜੇਲ ਯਾ ਵੱਡੇ ਉਮਰਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਸਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਪੁਰ ਕੈਦੀ ਛੱਡ ਦੇਂਦਾ ਸੀ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਭੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਸਮੀ-ਰਿਆਇਤਾਂ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅਪਣੀ 'ਤੋਜ਼ਕ' ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਬੰਦ-ਖਲਾਸ, ਲੋਕ-ਪਰਲੋਕ ਦੇ ਬੰਧਨ ਕੱਟਣ-ਹਾਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੱਤਿਆ-ਗ੍ਰਹਿ ਕਰਨ ਪੁਰ ਉਚੇਚੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਜਿਸ ਸੂਰਤਿ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਸਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ; ਜਹਾਂਗੀਰ ਵਰਗਾ ਮੁਤੱਸਬ ਤੇ ਨਿਰਦਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਉਸ ਦੇ ਵਕਾਰ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ-ਸਤਿਕਾਰ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਸੋ ਉਸਨੇ ਇਹ ਭੁੱਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ, ਸਿੱਧੀ ਅਪਣੇ ਹੀ ਸਿਰ ਲਈ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੰਜਵੇਂ ਰਾਜ-ਸੰਮਤ (ਸੰਮਤ ੧੬੬੭) ਵਿੱਚ ਲਿਖਦਾ ਇ:-

"ਏਦੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਸੁਲਤਾਨ ਹੁਸੈਨ ਮੀਰਜ਼ਾ 'ਸਫਵੀ' ਹਾਕਮ ਕੰਧਾਰ ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਦੀ ਧੀ ਦਾ ਨਾਤਾ, ਫਰਜ਼ੰਦ ਸੁਲਤਾਨ ਖ਼ੁੱਰਮ (ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ) ਨੂੰ ਕਰਵਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਦਿਨ-ਸਤਾਰਾਂ ਆਬਾਨ ਨੂੰ—ਚੂੰਕਿ ਸੰਜੋਗ-ਸਮਾਗਮ (ਜਸ਼ਨਿ-ਸ਼ਾਦੀ) ਸੀ; ਮੈਂ ਬਾਬਾ ਖ਼ੁੱਰਮ ਦੇ ਮਹੱਲ ਵਿੱਚ ਪਧਾਰਿਆ; ਤੇ ਰਾਤਿ ਓਥੇ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰੀ। ਅਕਸਰ ਉਮਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਾਮੇ-ਜੋੜੇ ਦੇ ਕੇ ਵਡਿਆਇਆ। ਅਰੁ ਹਾਜੀ ਮੀਰਕ ਵਰਗੇ ਕਈ ਬੰਦੀਵਾਨ, ਗੜ੍ਹ ਗੁਆਲੀਅਰ ਵਿਚੋਂ ਖਲਾਸ ਕੀਤੇ।।" (ਤੋਜ਼ਕਿ ਜਹਾਂਗੀਰੀ—ਪੰਨਾ ੮੮)

ਇਹੋ ਜੇਹੇ ਸੰਜੋਗ-ਸਮਾਗਮ ਹੋਰ ਭੀ ਬਥੇਰੇ ਹੋਏ ਸਨ; ਪਰ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਕਿਸੇ ਮੌਕੇ ਏਡੀ ਦਰਿਆ ਦਿਲੀ ਨਹੀਂ ਵਿਖਾਈ ਕਿ ਗੜ੍ਹ ਗੁਆਲੀਅਰ ਦੇ ਉਮਰ-ਕੈਦੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਚੇਚੇ ਛੱਡੇ ਹੋਣ। ਗੱਲ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹੋ ਸੀ, ਜੋ ਸਿੱਖ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੱਸੀ ਹੈ। ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਾਦੀ ਦੇ ਬਹਾਨੇ, ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਛੁਪਾਣ ਦਾ ਹੀਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਖ਼ੈਰ, ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ; ਇਸ ਸ਼ੁਭ-ਸਮਾਚਾਰ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡਾ ਮਨੋਰਥ ਲਭਾ ਦਿਤਾ ਹੈ।

ਇ: ਪ: ੨੫੨.

ਏਥੇ ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਭੀ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਕਿ ਇਹ ਨਾਤਾ ਉਸੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਜੱਫਰ (ਆਸਫ ਖਾਂ) ਦੀ ਧੀ, ਮੁਮਤਾਜ਼ ਬੇਗਮ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸਿੱਖ ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ; ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨਾਲ ਬਾਰ ਬਾਰ ਔਂਦਾ ਹੈ ਇਹ ਅਮੀਰ ਨੂਰਜਹਾਂ ਬੇਗਮ ਦਾ ਭਰਾ ਤੇ ਸੂਬਾ ਬਗਾਲ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਸੀ। ੨੦ ਭਾਦੋਂ ੧੬੬੫ ਨੂੰ ਇਹ ਸੱਦਿਆ ਹੋਇਆ ਆਗਰੇ ਪਹੁੰਚਾ; ਤੇ ਫਿਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਜ਼ੂਰ ਹੀ ਰੱਖ ਲਿਆ।

('ਤੋਜ਼ਕ'–ਪੰਨਾ ੭੧)

ਉਧਰ 'ਛਿੱਬਰ' ਭੀ ਨੂਰਜਹਾਂ ਬੇਗਮ ਦੀ ਸਫ਼ਾਰਸ਼ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੰਦ-ਖਲਾਸ ਹੋਈ ਦੱਸਦਾ ਇ । ਬੇਗਮ ਦੀ ਭਤੀਜੀ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਦੇ ਮੌਕੇ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਫਾਰਸ਼ ਦਾ ਅਉਸਰ ਭੀ ਚੰਗਾ ਢੁਕਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਪੱਕੀ ਰਾਇ ਹੈ, ਕਿ ਜਹਾਂਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਰਾਜ-ਸੰਮਤ ਵਿੱਚ,੧੭ ਆਬਾਨ (ਇਲਾਹੀ ਮਹੀਨੇ) ਨੂੰ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਬੰਦੀ ਛਡਾਣ ਦੀ ਸਹੀ ਤਾਰੀਖ, ਮੰਨ ਲੈਣਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਿਨ ਸੋਮਵਾਰ, ਸੰਮਤ ਸੋਲਾਂ ਸੌ ਸਤਾਹਠ ਦੇ ਕੱਤਿਕ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ੨੮ ਤਾਰੀਖ਼ ਤੇ ਮੱਘਰ ਵਦੀ ਅੱਠਵੀਂ ਥਿੱਤਿ ਸੀ। ਜੋ ੨੯ ਅਕਤੂਬਰ ਸੰਨ ੧੬੧੦ ਈ: ਵਿੱਚ ਪੈਂਦੀ ਹੈ॥

ਇਸ ਮਨੌਤੀ ਵਿੱਚ 'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼', ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮਾ', ਤੋਜ਼ਕਿ ਜਹਾਂਗੀਰੀ' ਤੇ 'ਦਬਿਸਤਾਨਿ ਮਜ਼ਾਹਬ' ਆਦਿ ਸਭ ਦੀ ਆਮਨਾ ਤੇ ਸਦਾਕ੍ਰਤ ਕਾਇਮ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਗੜ੍ਹ ਗੁਆਲੀਅਰ ਅੰਦਰਿ ਵਿਰਾਜਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸਿਰਫ ਛਿਲਾ ਕੱਟਣ ਤੱਕ ਮਹਦੂਦ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ; ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਸਤਾਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਲੰਮਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਇਹ ਥਿਤਿ-ਸੰਮਤ ਦਰੁਸਤ ਮੰਨ ਲੈਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ:-

ਗੜ੍ਹ ਪ੍ਰਵੇਸ਼–੧੧ ਵੈਸਾਖ ੧੬੬੭ ਬਿ:=੮ ਐਪ੍ਰਿਲ ੧੬੧੦, ਐਤਵਾਰ।

ਬੰਦ-ਖਲਾਸ–੨੮ ਕੱਤਿਕ ੧੬੬੭=੨੯ ਅਕਤੂਬਰ ੧੬੧੦, ਸੋਮਵਾਰ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੨੭–੭–੫੧

ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ
(ਰੀ. ਸ.)

ਇ: ਪ: ੨੫੩,

ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖੋ ਤੇ ਇਨਾਮ ਪਾਓ !

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਉਨਤੀ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰਖਦਿਆਂ ਪਟਿਆਲਾ ਤੇ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਰਿਆਸਤੀ ਯੂਨੀਅਨ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਧੀਆ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦੇਣੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੇ ਹਨ । ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਈ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਮੌਲਕ ਅਤੇ ਅਣਛਪੀਆਂ, ਖਰੜੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਨਾਮੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਕਮਾ ਪੰਜਾਬੀ ਛਾਪੇਗਾ ਅਤੇ ਮਹਿਕਮੇ ਦੀਆਂ ਬਾਕੀ ਪਰਕਾਸ਼ਨਾਂ ਵਾਂਙ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਰਾਇਲਟੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ।

ਖਰੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਕਾਪੀਆਂ ੧ ਸਤੰਬਰ, ੧੯੫੨ ਤਕ ਪੁੱਜ ਜਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ । ਹਰੇਕ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਕਤਾਬੀ-ਅਕਾਰ ਦੇ ੧੫੦ ਪੰਨੇ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ । ਇਨਾਮ, ਮਹਿਕਮੇ ਦੇ ਵਾਰਸਕ ਸਮਾਗਮ, ਪੰਜਾਬੀ ਦਰਬਾਰ ਸਮੇਂ ਵੰਡੇ ਜਾਣਗੇ । ਮਜ਼ਮੂਨਾ ਦੀ ਵੰਡ ਇਨਾਮ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਸਮੇਤ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ:–

੧–ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਵਿਕਾਸ਼	੫੦੦) ਰੁਪਏ
੨–ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਜਾਂ ਇਕਾਂਗੀ ਸੰਗ੍ਰਹ (ਮੌਲਕ)	੫੦੦) ,,
੩–ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਵਿਕਾਸ਼	੫੦੦) ,,
੪–ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਜਾਂ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹ (ਮੌਲਕ)	੫੦੦) ,,
੫–ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਤੇ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ਼	੫੦੦) ,,
੬–ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ ਤੇ ਪੜਚੋਲ	੫੦੦) ,,
੭–ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ ਤੇ ਪੜਚੋਲ	੫੦੦) ,,
੮–ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ ਤੇ ਪੜਚੋਲ	੫੦੦) ,;
੯–ਪੰਡਤ ਸ਼ਰਧਾ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ ਤੇ ਪੜਚੋਲ	੫੦੦) ,,
੧੦–ਕਵਿਤਾ (ਮੌਲਕ)	੫੦੦) ,,

(ਸਹੀ) ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ,
ਡਾਇਰੈਕਟਰ
ਮਹਿਕਮਾ ਪੰਜਾਬੀ, ਪਟਿਆਲਾ ।

ਇ: ਪ: ੨੫੪.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਰਲੋਕ ਪਿਆਨੇ

ਸਿੱਖ-ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸ਼ੋਕ-ਸਮਾਚਾਰ ਬੜੇ ਦੁਖ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ ਜਾਇਗਾ; ਕਿ 'ਸਿੱਖ ਹਿਸਟਰੀ ਸੋਸਾਇਟੀ' ਦੇ ਮਾਨਜੋਗ ਮੈਂਬਰ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, 'ਕਲਾਸਵਾਲੀਏ', ੯ ਫੱਗੁਣ ੪੮੩ ਗੁਰੂ (੨੦੦੮ ਬਿੱ:)=੨੦ ਫਰਵਰੀ ੧੯੫੨ ਬੁੱਧਵਾਰ ਸਵੇਰੇ, ਇਸ ਅਸਾਰ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਸਿਧਾਰ ਗਏ ਹਨ। ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਪਰਚਾਉਣੀ ਹਿੱਤ ਆਰੰਭ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਠ ਦਾ ਭੋਗ ੧੮ ਫੱਗੁਣ=੨੯ ਫਰਵਰੀ, ਸ਼ੁਕਰਵਾਰ ਪਾਇਆ ਗਿਆ। ਸਮਾਪਤੀ ਪੁਰ ਵਿਛੁੜੀ ਆਤਮਾਂ ਦੀ ਕਲਿਆਣ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਭਾਣਾ ਮਿੱਠਾ ਕਰਕੇ ਮਨਣ ਦਾ ਬਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਹਿੱਤ, ਜੁੜੀ ਸੰਗਤ ਵਲੋਂ ਸੱਚੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਗਈ।।

ਗਿਆਨੀ ਜੀ, ਜ਼ਿਲਾ ਸਿਆਲਕੋਟ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਗਰ ਕਲਾਸ-ਵਾਲਾ ਵਿੱਚ, ਸਰਦਾਰ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰਿ ਸਨ ੧੮੮੩ ਈ: (ਸੰਮਤ ੧੯੪੦ ਬਿ:) ਵਿੱਚ ਜਨਮੇ। ਸੁਰਤਿ ਸੰਭਾਲੀ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ ਮਾਪਿਆਂ ਨਾਲ ਰੁੱਸਕੇ, ਯਤੀਮਖਾਨੇ ਪੜ੍ਹਨੇ ਜਾ ਪਏ। ਓਥੇ ਹੀ ਗਿਆਨੀ ਤੱਕ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਸਿੱਖ ਰਜਮੈਂਟ ਨੰ: ੪੭ ਵਿੱਚ, ਆਪਣੇ ਚਾਚਾ ਜੀ ਦੀ ਥਾਂ, ਗ੍ਰੰਥੀ ਜਾ ਲੱਗੇ। ਚੋਖਾ ਚਿਰ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਅਤੇ ਇਸੇ ਮੌਕੇ ਆਪ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਸਾਧਾਰਨ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੌਖਿਆਂ ਸਮਝਣ ਜੋਗੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ (ਬੈਂਤਾਂ) ਵਿੱਚ ਉਲਥਾਇਆ; ਅਰੁ ਲਗਪਗ ਹਰਿਕ ਸਿੱਖ ਫੌਜੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਤਕ ਪੁਚਾਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਲੁਭਾਇਆ।।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੇ ਫੌਜੀ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਇਮ ਹੋ ਜਾਣ ਪੁਰ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰੰਥੀ ਦੀ ਉੱਚ ਪਦਵੀ ਤੇ ਨੀਯਤ ਹੋਏ। ਇਸ ਸੇਵਾ ਸਮੇਂ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਿਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਸੁਣੇ ਗਏ 'ਗੁਰਵਾਕ' ਦੀ ਕਥਾ ਸਵੇਰੇ; ਅਰੁ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ' ਦੀ ਸੰਝ ਸਮੇ, ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਪਾਸੋਂ ਮਾਇਆ ਇਕੱਠੀ ਕਰਕੇ, ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿੱਚ, ਸਾਹਿਬ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਮੁੜ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ, ਉਸੇ ਟਿੱਬੇ ਤੇ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਕਿਲਾ ਭੀ ਬਣਵਾਇਆ ॥

ਬੀਮਾਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭੀ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਕਮੇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅੰਦਰਿ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਕਥਾ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿੱਚ ਆਪ ਸਖ਼ਤ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਕਾਫੀ ਦਿਨ ਤਕਲੀਫ ਝੱਲ ਕੇ; ਅਰੋਗ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਐਪਰ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਹਾਲਾਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ, ਕਿ ਸੱਚੀ ਦਰਗਾਹ ਦਾ ਸੱਦਾ ਪੁੱਜ ਗਿਆ ॥ (ਸੰਪਾਦਿਕ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Catalogue of English Books

568. Abbas, K. A.—Blood and stones—Bombay, 1947.
1309. Abdul Ali, A. F. M.— Bengal and Madrass Papers, Vol, 1st. (1670-1688)—Calcutta, 1928.
1310. — Bengal and Madrass Paper Vol. 2nd. (1688-1757) —Culcutta, 1928.
1311. — Bengal and Madrass Papers Vol. 3rd. (1757-1795)—Culcutta, 1928.
1314. — Calender of Persian Correspondence, Vol. 5th. (1776-1780)—Culcutta, 1930.
1648. Abdullah, M. Sheikh.—Kashmir of Trial—Lahore, 1947.
830. A, Chota Sahib, Anon—India in the Melting pot: 1933.
376. Adams, W. H. D.—The Makers of British India—London.
268. Agarwal, A. N.—Public corporations—Allahbad, 1945.
87. A. Hindu.-The Mutinies of the People—Calcutta, 1905.
1127. Ahmad, Z. A.—British Rule in India (Some Economic and financial Aspects)—Allahabad, 1937.
1651. Ahmad, M. R.—Pakistan—Allahabad, 1948.
148. Ahwal-i-Adina Beg: (Mss)—London.
820. Aiyer. V. G.—The Chronology of Ancient India—Madrass, 1901.
1348. Akhbar- Punjab 10th March 1839 to 2nd december 1841. (Type copy), 1946.
1235. Ambedkar, B. R.Dr.—Untouchables—New Delhi, 1948.
522. Ameer Ali Syed.—A History of the Saracens—London, 1899.
396. Amin Ahamad, S.—The Black Hole of Calcutta—Patna, 1935.
2336. Amritsar: Our duty to India.
336. Anber Petter--Rise and Progress of British Power in India—London, 1837.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

515. Andreson, G.—The Development of An Indian Policy—London, 1921.

340. Anderson, G. & M. Subedar.—The Expansion of British India—London, 1918:

1060. Andrews, C. F.—The Challange of North West Frontier—London, 1937.

126. An Indian Mohumadan.—British India (Elizabeth & Reading)—London, 1926.

65-6. Anon:—Russias March Towards India, 2 Vols—London, 1894.

794. A Plan for the Milittary Siezure and Occupation of the Temple and city of the Mecca. (Type Copy), 1858.

1. Archer, J. C.—The Sikhs in relation to Hindus, Moslems, Christians, and Ahmadiyyas—Princeton, 1946.

828. Argyll, Duke.—The Afghan Question, 1841-1878—London 1879.

556. Armitage John.—France In Bondage—Delhi.

71. Ashe, W.—Personal Records, (Kandhar Campaign)—London, 1881.

22. Ashraf, K. Mohd.—Life and conditions of the People of Hindustan, 1200-1550—Calcutta, 1935.

1252. Author, Donald Bridgwater.—Author! Author!—London, 1945.

2035. Baden-Powell, R.—Indian Memories—London,

394. Baden-Powell, B. H.—A short account of the land Revenu and Tenures in British India—Oxford, 1907.

401. Basu. B. D.—The coysolidation of the Christian Power in India—Calcutta, 1927.

651. Bailey Saunders.—The Life and Letters of James Mecpherson—London, 1894.

98. Baird, J. G. A. (Ed).—Private Letters Marquess of Delhousie—London, 1911.

1249-51. Baker, Ray Stannard.—Woodrow Wilson (Life and Letters), Vols, 3-5—Newyork.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

2332. Bakhshish Singh.—Anglo-Punjabi Dictionary—Amritsar. 1950.

567. Balfour, B.—The History of Lord Lytton's Indian Administration—London. 1899.

2282. Bali, A. N.—Now It Can be told—Jullundur. 1949.

348-9. Balkrishna.—Shivaji the Great—Bombay, 1932.

189-95. Ball.—History of Indian Mutiny, 7 Vols—London.

2033. Ball, C.—The History of Indian Mutiny, Vol 1st—London,

2034. — The History of Indian Mutiny, Vol 2nd--London.

1133. Balwant Singh.—The Army of Maharaja Ranjit Singh—Lahore. 1945.

1787. Bamford, P. G, L. Col.—The Sikh Regiment (1846-1946).

288. Banerjee, I. B.—Evolution of the Khalsa-Calcutta. 1936.

1164. — Evolution of the khalsa, Vol. 2nd—Calcutta, 1947.

1163. Banerjee, A, C.—Peshwa madhav Rao—Calcutta, 1943.

1383. — A Chepter in the History of Sikh Militarism. (Type Copy).

378. Banerjee, S. N.—A Nation in making—London, 1925.

75. Barker, Sir G. P.—Letters from Persia and India, (1857-59)—London, 1915.

1741. Barthwal and Datta, P.—Report of the Search for Hindi Manuscripts—Benaras, 1939.

704. Barua, B. M.—Asoka and his Inscriptions. Parts 2—Culcutta, 1946.

41. Barua, G. C. (Ed).—Ahom Buranji—Calcutta, 1930.

397. Basu, B. D.—The Ruin of Indian Trade and Industries—Calcutta, 1935.

125. Beal, S.—Life of Hiuen-Tsiang—London, 1911.

96. Bell, E.(Major).—Letter to Sir James Davidson Gordon—London, 1882.

79. — Retrospects and prospects of Indian Policy—London, 1858.

717. Beni parshad.—History of Jahangir—Alahabad, 1940.

ਡਿ: ਪੰ: ੨੬੭ ?

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

693. Beni parshad.—Qanun-i-Humayuni—Calcutta, 1940.
368. Beotra. B. R.—The two Indias—Calcutta.
523. Bernier (Francois).—Travels in the Mogul Empire. A. D. 1656-68—London, 1891.
407. Beven, E.— Thoughts on Indian Discontents—London 1929,
2052-4. Beveridge, H.—History of India, 3 Vols—London, 1867.
573-4. Bhag Singh, Adv.—Report on Situation in Kashmir (Type Copies), 1948,
1881. Bhagat Singh.—Guru Nank of Talwandi—Lahore, 1945.
152. Bhagat Lakshman Singh.—Sikh Martyrs—Madras, 1924.
32. Bhuyan, S. K. (Ed.)—Tungkhungia Buranji—Gauhati, 1933
33. — Department of Historical & Antiquarian Studies Bulletin No. 2—Gauhati, 1934
38. — Dept: of Historical & Anti: Studies Bulletin, No. 3—Gauhati. 1936
43. — Assam Buranji, (S. Mahanta)—Gauhati, 1945
306. — Lachhit Barphukan and his times—Gauhati, 1947.
307. — Annals of Delhi Badshahat—Gauhati, 1947.
92. Biddulph, J.—Stringer Lawrence—London. 1901.
163. Binns, H. B,—Life of Abraham Lincoln—London. 1927.
24. Birdwood, F.M.—Khaki and Gown, (An-Auto-biography) —London, 1924.
354. Birdwood, G.—Report on the old Recordes of the India office—London, 1891.
1659. Bishan Singh, Giani.—Principal Wathen and Khalsa College, Amritsar.
585. Blunt, W. S.—India Under Ripon—London, 1909.
628. — India Under Ripon—London, 1909.
162. Bolton King.—Life of Mazzini—London, 1912.
354. Bolton, G.—The Tragedy of Gandhi—London, 1934.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

636-7. Bond, E. A.—Speeches of the Trial of warren Hastings, Vols, 1st, 2nd—London, 1859-60.

804. — Speeches of the Trial of warren Hastings, Vol. 3rd—London, 1860.

36-37. Borah, M. L. (Translater).—Baharistan-i-Ghaybif—Gauhati, 1936,

122-3. — Baharistan-i-Ghaybi—Gauhati—1936.

1061. Bose, S. C.—The Indian Struggle—Calcutta, 1946.

1757. Bourk. W. M.—Half way to Freedom—New York, 1949.

355. Bowring. L.—Eastern Experiences—London, 1871.

1756. Boyle, J. A.—Practical Dictionary of the Persian Language—London, 1949.

102. Broad foot, W. (Major),—the Career of Major George Broadfoot. C. B.—London, 1888.

641. Broone, A.—History of Bengal Army—Calcutta, 1850.

20. Brown, C. J.—Coins of India—Calcutta, 1922.

155. Brown, W. M.—Swastika—New York.

814. Browne, S, S.—Journal of the General Sir Sam Browne—London, 1937.

374. Buchan, J.—Lord Minto A Memoir—London, 1934.

350. Buck, Ed. J.—Simla Past and Present.—Bombay, 1925.

634-5. Burk, Edmund.—Warren Hastings, 2 Vols.—London, 1895.

578. Burn, A. R.—Alexander The great and the Hellenistic Empire—London, 1947.

1753. Burt, M.—Lean Brown Men—London, 1942.

829. Bury, G. W.—Pan-Islam—London, 1919.

406. Bute, Marchioness.—The private Journal of Margquess of Hastings—Allahabad, 1907,

824. Butler, Harourt.—India Insistent—London, 1931.

399. Cadogan, E.—The India we Saw—London, 1933.

1994. — The India we Saw—London, 1933.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

69. Campbell, D, (Sir)—Records of Clan Campbell—London, 1925.

377. Campbell George—Modren India, A sketch of the system of civil Government—London, 1852.

649-50. Campbell, Sir, C. E.—Field Marshal Sir Henry Wilson, 2 Vols—London, 1927.

810. Campbell, W.—My India Journal.

2046. — My India Journal.

25. Carthill, A. L.—Last Dominion—London, 1942.

510. Carl Johannes Fuehs.—The Trade policy of Great Britain and Her colonies—London, 1905.

1347. Chandrashekharan,—Bulletin of the Government Oriental Manuscripts Library Madras, Vol 1st No. 2—Madras, 1949.

1591. Charless, M.—A History of British India—London 1854.

1632. Chattarjee, N. L.—Verelst's Rule in India—Allahabad, 1939.

85. Chaudhry, J. K.—Gate Keepers of India—Lahore, 1932.

338. Chesney, G.—Indian Polity—London, 1894.

141. Chirol, V.—Middle Eastern Question—London, 1903.

816· Chirol, C.—India—London, 1926.

332. Colchester, Lord.—Indian Administration of Lord Ellenborough—London, 1874.

623. — History of India Administiation of Lord Ellenborough—London, 1874.

642. Cole, D. H.-Imperial Military Geography—London, 1938.

351. Compton, H. —A Particular Account of the European Military Adventures of Hindustan—London, 1892.

304-5. Conolly Arthur.—Journey to the North of India etc. 2 Vols.—London, 1838.

652. Cooper, T.—A New Biographical Dictionary—London, 1873.

653. — A New Biographical Dictionary Supplement—London.

ਰਿ: ਪੰ: ੨੭੦.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

1693. Coronation Darbar—Delhi, 1911-2.
107. Craddock, R. (Sir).—Dilemma in India—London, 1929.
12. Crooke, W.—North Western Provinces of India—London, 1897.
372. — Nothern India—London, 1907.
153. Cunnigham, J. D.—History of the Sikhs—Calcutta, 1848.
1428-9. Cust, R. N.—Linguistic and Oriental Essays, 6th & 7th Series—London, 1901-4.
1873. Daljit Singh Raja Sir.—Guru Nanak—Lahore, 1943.
53. Daly, H.—General Sir Henry, D. Daly, (Memories)—London, 1905,
1676. Darbara Singh Prof:—The Punjab Tragedy, (1947)—Amritsar, 1949.
415. Das Tarak, N.—India in world Politics—Calcutta.
19. Datta, K.—Aliverdi and his Times—Calcutta, 1939.
269. Datta, K. K.—Introduction to Bihar—Patna, 1946.
1384. Daurand Henry.—The Second Sikh War—(Type copy).
358. Davis, C.—The Problem of the North West Frontier—London, 1932.
220. Daya Nand Savami,—The Life of Truth, (Satyartha Prakasha)—Allahabad.
695-7. De, B. N. (Translater) Tabaqat-i-Akbari, 3 Vols.—Calcutta, 1913-36-39.
1660. Deol Helmi.—Our fight for freedom—Ludhiana, 1949.
708. De Montmorency.—The India States and Indian Federation—London, 1942.
13. Descriptive Catalogue of MSS. (Govt, Library)—Poona 1936.
509. Devid Somervell.—A Histery of England—London 1932.
417. Dickinson John.—Government of India under a Bureaucracy—Allahabad, 1905.
97. Digby, W.—Condemned unheard, (Maharaja Kashmir)—London, 1890.

ਇਃ ਪੰ: ੨੭੧.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

74. Diver, M.—Kabul and Kandhar—London, 1935.
76. — Hero of Herat—London, 1912,
1320. Dodwel. H.—Sepoy Recruitment in the old Madras Army—Calcutta, 1922.
2011-13. Dow, A. (Translater).—The History of Hindustan, 3 Vols.—London, 1812.
2014-17, — Asiatic Researches, Vols, 2nd, 7th, 8th, 9th —London, 1799-1809.
2029. Downing, C.—A History of the Indian Wars—London, 1924.
707. Dubais and Beauchamp.—Hindu manners, Customs and Ceremonies.—Oxford, 1943.
533. Duke, Joshua.—Kashmir and Jammu—Calcutta, 1903.
110. Dumbell, P.—Loyal India, (A survey 1858-1928)—London, 1930.
586. Dunlop, J. K.—The Development of the British Army, (1899-1914)—London, 1938.
1058. Dunlop, John, M. D.—Mooltan, A series of Sketches, Durring and after the Siege—London, 1849.
623-4. Durand, H. M.—The Life of Sir Henry Marion Durand 2 Voles—London, 1883.
2037. Durand, A,—The Making of A frontier—London, 1899.
146. Eden, E.—Up the country, Vols, 1st, 2nd,—London, 1866.
427. Eden Miss.—Portraits of the People and Princes of India—Lonnon, 1844.
48-9. Edwardes, H. B.—A year on the Punjab Frontier (1848-49) 2 Vols—London, 1851.
57-8. Edwardes, Mrs.—Sir Herbert B. Edwardes, 2 Vols. —London, 1886.
431-2. Egerton.—Journal of a Winters Tour in India, 2 Vols. —London, 1852.
553. Elton-Lord—Ramsay Macdonald.—London, 1942.

ਫ਼ਿ: ਪੰ: ੨੭੨.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

1590. Evans Bell, Major.--The Annexation of the Punjab and M. Daleep Singh,--London, 1882.

1426. Farhatullah Khan and A. Arshad.--West Pakistan in Maps,--Lahore, 1948.

339. Farquhar, J. N.--Modern Religious Movments in India—London, 1924,

514. Fathallah Antaki.—India as I Saw it—Cairo.

1165. Fazalullah, S. M.—Bulletin of the Government Oriental Manuscripts Library Madras, Vol. I, No. I—Madras, 1948.

644. Foch, M.—The Principles of War—London, 1918.

89–91, Forrest, G. W. (Ed).—Letter's, Dispatches & other State Papers, (1857–58) 3 Vols—Calcutta, 1893–1902.

388. — The Administration of the Marquis of Lansdowne--Calcutta, 1894.

1340–2. — Selections from the Letters...Bombay Secretriate, 3 Vols—Bombay, 1887–1905.

1343. — Index to the Selections from the Letters...Bombay Secretriate—Bombay, 1899.

404. Foster, Wm.—The Embassy of Sir. Thomas Roe to India. London, 1926.

405. — Early Travels in India. (1583–1619)—London, 1921.

566. Francklin, W.—History of the Reign of Shah Alum—Allahabad, 1934.

135. Fraser, L.—India Under Curzon and After--London, 1912.

316–7. Fredun beg Mizak.—The "Chachnamah"--History of Sind, 2 Vols—Krarchi, 1900–2.

15. Frontier and Overseas Expeditions from India—Calcutta, 1910.

811. Frotter, L. J.—The Life of John Nicholson—London, 1904.

812. — The Bayard of India—London, 1925.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

1995. Fuller, B.—Studies of Indian Life and Sentiment—London, 1917.

337, Gait, Ed.—A History of Assam—Calcutta, 1926.

164. Ganda Singh Prof:—Banda Singh Bahadur—Amritsar, 1935.

165-6. — Maharaja Ranjit Singh—Amritsar, 1939.

167- — History of Shahidgang Lahore—Amritsar, 1935.

168. — Nank Panthis, (Original in Per)—Madras.

1243. — Some correspondence of Maharaja Daleep Singh. 1949.

1356. — Some correspondence of Maharaja Daleep Singh. 1949.

1751. — A History of Khalsa College Amritsar—Amritsar, 1949.

2378. — The Indian Historical Records Commission 14th Sesston—Amritsar, 1937.

787. Gandhi, M. K.—Delhi Diary—Ahemadabad, 1948.

1392. — To the Protagonists of Pakistan—Karachi, 1947.

552. Ganther, F.—Revolution in India—New York, 1945.

517. Garrett, H. L. O. & Kohli, S. R.—The History of India, part 2nd.—Calcutta, 1926.

6-9. Gazetteer of India. (The Indian Empire)—Oxford, 1909.

11. Gazetteer of India,—(Punjab, Provincial. 1888-9)—Calcutta.

1244. Ghose, Nagendra Nath.—The Aryan Trail in Iran and India—Calcutta, 1937.

1245, Ghoshal, U. N.—The Agrarian System in Ancient India. Calcutta, 1930.

630. Giani, K. S.—Indian Independence Movement in E. Asia. Lahore, 1947.

1996. Gleig, G. R.—Sales Brigade in afghanistan—Lahore, 1879

. 386. G. N, Singh,— Indian States and British India—Banares, 1930.

1599-1600. Griffin Lepel, H.—Chiefs and families of Note in

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

the Punjab, 2 Vols—Lahore, 1940.

158, Griffin, L.—Law of inheritance to Chifships—Lahore, 1869.

502. Griffiths, P. J.—The British in India—London, 1946.

1331. Groseclose, Elgin.—Introduction to Iran—New Yark, 1947.

1762. Guleri, J. Sharma.—Report on the Search for Hindi Manuscripts—Benares, 1931.

233, Gupta, S. N.—Catalogue of Paintings. (In the Central Museum Lahore)—Calcutta, 1922.

788–9. Gupta, H. R.—History of the Sikhs, 2 Vols—Lahore, 1944.

402. Gupta, K. P. S.—Speeches of the Marquis of Ripon—Calcutta, 1883.

1212. Gurbachan Singh & Lal Singh Giani,—The Idea of the Sikh State—Lahore, 1946.

2490. Gurbachan Singh,"Talib"—Muslim League attack on Sikhs and Hindus...Amritsar, 1950.

2030. Gwynn, J. T.—Indian Politics—London, 1924.

82. Gwasha Lal (Pt).—Short History of Kashmir—Srinagar, 1929.

83. — Kashmir past and present—Srinagar, 1946.

78. Habib, M.—Hazrat Amir Khusrau of Delhi—Bombay, 1927.

80. — Sultan Mahmud of Ghazni—Bombay, 1927.

44. Hamilton, F.—An Account of Assam—Gauhati, 1940.

418. Hamilton, I.—Gallipoli Diary—London, 1920.

1332. Hamzavi, A. H.—Persia and the Powers—New Yark.

2455. Harbans Singh,"Doabia"—Doabia's Election manual Vol 1st—Simla, 1951.

1655. Hardinge, Lord.—My Indian Years, 1910–1916—London, 1948.

310. Harlan Josiah.—Central Asia—London, 1939.

809. Hatch, W. J.—The Land Pirates of India—London, 1928.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

518. Havell, E. B.—A Short History of India—London, 1924.
86. Hay, I.—Great Wall of India—London, 1933.
1054. Hemant, T. P.—East Punjab in Crisis—Delhi, 1948.
645. Henderson, G. F. R.—The Science of War—London, 1908.
1321-4. Hill, S. C.—Press List-Indian Records office. (1755-1779)—Calcutta, 1900.
94-5. His Son (Ed)—Memoir of John Lord Feignmouth 2 Vols—London, 1843.
643. History of the 50th Infantry Brigade—London, 1919.
806. Hodges William.—Travels in India During 1780-3.—London, 1794.
134. Hodivala, S. H.—Studies in Parsi History—Bombay, 1920.
61. Hodson, W. S. R.—Twelve year's soldier's Life in India—London, 1859.
1059. Holdich, T. Colonel.—The Gates of India—London, 1910,
1990. Holkar, yashwant Rao.—Speeches of H. H. M. Yashwant Rao Holker—Indore, 1943.
77. Holmes, T. R.—Sir Charles Napier—Cambridge,1925.
154. Honigberger, J. M.—Thirty five years in the East—Calcutta, 1905.
346. Hooper, J. S. M.—The Bible in India—London, 1938.
84. Horniman, B. G.—Amritsar and our duty to India—London, 1920.
403. Hovell Thurlow, T. J.—The India under company and crown—Allahabad, 1925.
591. Hoyland, J. S.—History as Direction—London, 1930.
1253. — History as Direction—London, 1930.
1055. Hughes.—Dictionary of Islam—London, 1935.
2380. Hukam Singh, M. P. (India)—Sikh Case—Amritsar, 1950.
827. Hull, W. I.—Indian Political Crisis—London, 1930.
99-100. Hunter, W. W.—Life of the Earl of Mayo—London, 1876.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

808. Hunter, W. W.—A Brief History of the Indian People—Oxford ,1892.

818. — The Indian Empire--London, 1886.

2005. — (Ed),--Wyllie's Essys on the External Policy of India--London, 1875.

712. Hutchinson, L.—The Empire of the Nababs—London, 1937.

160. Hutton, J. H.—Memories of the Asiatic Society of Bengal London, 1929.

1652. Hyder, S.—Progress of Pakistan—Lahore, 1947.

3. Imperial Gazetteer of India. (Series)—Calcutt, 1908.

4. Imperial Gazetteer of India. (Pnnjab)—Calcutta, 1908.

114. India And the Durbar—London, 1911.

1147. Indian. N. Congress.—Resolution Passed at 51st Session-Allahabad, 1938.

1315-8. Indian History Records Commission Proceedings (1919-20 & 1924-5), Vols: I, II, & VI, VII—Calcutta, 1920-5.

341. Innes, M.—The Sepoy Revolt.—London, 1897.

532, Iqbal Ali Shah.—Afghanistan of the Afghans—London, 1928.

706. Irvine, W. (Translater).—A Pepys of Mogal India (Storia Do Mogor-by N. Manucci)—London, 1913.

343. Iyar, C. S. Ranga.—India in Peace or War ?—London, 1930.

588. Jackson, D.—India's Army—London, 1940.

1388. Jadhav, G. M.—The Defence of India—Baroda, 1941.

231. Jaffar, S. M.—Mugal Empire—Peshawar, 1936.

232. — Mediaeval India undar Muslim Kings—Peshwar 1940.

555. Japan Pacific Association.—Japan problems. (In Picture)-Shezuoka.

1644- Jauher (Author), Slewart, C. (Trans:)—Private Memoirs of Moghal Empror Humayun—London, 1832..

ਜਿ: ਪੰ: ੨੭੭.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

529. Jhaveri, V. K.—Freedom's Battle—Bombay.
215. Jijyasu, M. R.—Arya Smaj and Its Detractors—Dyanandabad, 1967 Vik.
579. Jog, N. G.—Churchill's Blind Spot:—Bomboy, 1944.
1137. Jogindera Singh, Sir.—Sikhism, Today and Tomorrow—Lahore, 1945.
646. Johnston, W. H.—Ludendorff (The Tragedy of A specialist)—London, 1932.
144–5. Journal and Proceedings of the Asiatic Society Bengal.—Calcutta, 1933.
1389. Journal of the Royal. A. Society Bengal (Letters)Vol. XIV Calcutta, 1948.
1390. — (Science)—Calcutta, 1948.
710. Kabir, H,—Our Heritage—Bombay. 1947.
531. Karoka, D. F.—Freedom Must Not Stink–Lahore, 1947.
612–3. Kartar Singh, Prof.–The Fate of Sikh Shrine in Pakistan Lahore, 1947.
1874. — Guru Nanak Dev–Amritsar, 1937.
1880. — Rekindling of The Sikh Heart–Lahore, 1945.
398. Kasturi, N.—History of the British occupation of India–Calcutta.
116. Kaye, J. W.—Administration of East India Company—London, 1853.
359–60- — Life and correspondence of Sir John Malcolm—London, 1856.
602–3. — History of War in Afghanistan, Vol, 1st & 3rd–London, 1857–8.
621–2. — History of War in Afghanistan, Vols, 1st, 2nd–London, 1851.
2039–40 — Lives of Indian Officers, 2 Vols–London, 1867.
2043–4. — Sir John Malcolm (Life and correspondence) 2 Vols—London, 1856.
103. Keene, H. G.–A servant of John Company–London, 1897.
2031. Kendall. P.—India and the British—London, 1931.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

1997. Keppel, A.-Gun-Running and the Indian, N. W. Frontier. London, 1911.

610. Khalsa Review, (May to December. 1930)-Lahore, 1930.

1797. Khosla, K. R.—King George V, and Princes of India—Lahore, 1937.

267. Kibe, M. V. Sardar.—The Mondlik Paper and the Family Indore, 1946.

373. Kincaid, D,—British Social Life in India-London, 1938.

2007-9. Kincaid, C. A. & Parasnis.—A History of the Maratha People, 3 Vols—London, 1918-25.

68. Knollys, H.—General Sir Hope Grant. (B)-London, 1894.

655. Krishna Swami, A.-Constituent Assembly of India Draft. New Delhi, 1948.

702. Krishna L. R.—Punjabi Sufi Poets—Calcutta, 1938.

309. Lajpat Rai.—Young India—London, 1917.

1114. Latif. Mohd. Syad.-History of the Punjab-Calcutta, 1891.

225, Laurd Captain C. E.-The Paramars of Dhar-Bombay, 1908.

88. Laurie, W. F. B.—Distinguished Anglo-Indians—London, 1875.

117. Lee, Warner. W. (Sir)—Native States of India—London, 1910.

1135. Lenin—Agra.

1750. Lepel Griffin, H.—The Law of Inheritance to Chiefships. (Type Copy)—1869.

1050. Liddle Hart.—A History of World war 1914-8-London.

311. Lockhart. L.—Nadir Shah—London, 1938.

23. Loehlin, C. H.—Sikhs and Their Book—Lucknow, 1946.

428. Login.-Sir John Login and Daleep Singh-London, 1890.

1998. Login, E. D.—Lady Login's Recullections-London, 1916.

1086. Longman's History of India—Bombay, 1945.

2045. Loti Pierre (Trans:)-India—London, 1928.

344. Lovett Verney.—A History of the Indian Nationalist Movement—London, 1920.

1999. Low, S.—A Vision of India—London, 1910.

ਫਿ: ਪੰ: ੨੭੯.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

412. Ludlow, J. M.—British India, Its Races, Its History—Cambridge, 1858.

328-9. Lyall, Sir, A. C.-Asiatic Studies, 2 Vols-London, 1899.

284-6 Macauliffe, M. A.—The Sikh religion, Its Guru etc, 3 Vols —Oxford, 1909.

604-5. — The Sikh Religion, Vols 1st, 3rd-Oxford, 1909.

793. — How the Sikhs became A militent people—(Type copy) 1905.

375. Macdonald, R.—The Government of India—London.

51-2. Macgregor, Lady (Ed).—Sir Charles Met-Calfe Macgregor, 2 Vols—London, 1888.

587. Mackenzie, C.—Gallipoli Memories—London, 1930.

647-8. Mackunnin, D. H.—Military Service and Adventures in the Far East, 2 Vols—London, 1850.

104. Mucmunn, G.—Indian Mutiny in Perspective--London, 1931.

367. — The Under World of India—London.

369. — Behinds The Scenes in Many War-London, 1930.

387. — Vigenttes From Indian Wars—London.

113. Macpherson, W. C, (Ed).—Soldiering in India (1764-1787) —London, 1928.

1678. Mahajen, G. M.-Circumstances leading to the Annexation of the Punjab—Allahabad, 1949.

1427. Mahmud, Brelvi.—Our Pakistan—Lahore, 1949.

5. Majumdar, R. C.—An advanced Hisrory of India-London, 1943.

283. — And Altekar, A. S.—A new History of Indian people, The Vakataka-Gupta Age, Vol 6th-Lahore, 1946.

709. Majumdar, B. N.—Races and Culture of India-Allahabad.

1671-2. Malik, K. S. Major.—4th Anniversary Celebrations of the National Employment Service in E. P.-Simla, 1949.

373. Malleson, G. B.—The Indian Mutiny of 1857—London.

118. — Decisive Battles of India-London, 1914.

ਫਿ: ਪੰ: ੨੮੦.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

1992-3. Manucci Niceolao (Ed). Irvine, w. (Trans.)—Storia Do Mogor, (1653–1708), Vol, II, IV–London, 1908.

2074. Map, No: 41, F & B.(Mandvi, Baroda State). Calcutta, 1948.

2075. — 41. J, (Rajkot, Baroda & State of W. India)—Calcutta, 1881.

2076. — 41. K. & L. (Diu, Baroda & States of W. India)-Calcutta, 1942.

2077. — 41. M. (Radhan Pur, Baroda, Bombay..)-Calcutta 1948.

2078. — 41. N. (Dhrangdhra, Baroda, Bombay.)-Calcutta, 1947.

2079. — 41. O. (Amreli. Baroda, Bombay)-Calcutta, 1947.

2080. — 41. P. (Jafarabah, Baroda, Diu...)-Calcutt, 1947.

2081. — 44. L. (Ratangarh, Rajputana)-Callcutta, 1943

2082. — 44. N. (Ludhiana-Punjab.P. States)-Calcutta,1943

2083. — 44. O. (Hissar-Punjab, P. States, Rajputana)-Calcutta.

2084. — 44. P. (Loharu, Punjab, P. States, Rajputana)-Calcutta, 1944.

2085. — 45. B. (Shergarh, Rajputana)-Calcutta, 1937.

2086. — 45. C. (Pachbhadra, Jodhpur & Sirohi State)-Calcutta, 1938.

2087. — 45. D. (Abu, Mehsana, Jodh Pur & Sirohi State)-Calcutta, 1948.

2088. — 45, E.,(Nagaur, Jodh Pur & Bikaner)-Calcutta, 1948.

2089. — 45. F. (Jodh Pur State)-Calcutta, 1947.

2090. — 45. G. (Ajmer, Merwara, Jodh Pur, Sirohi, Udai-Pur)-Calcutta, 1947.

2091. — 45. I. (Sujan Garh, Bikaner, Jai Pur, Jodh Pur)-Calcutta.

2092. — 45. J. (Ajmer, Merwara, Kishangarh, Jai Pur, Jodh Pur, Udai Pur)-Calcutta, 1947.

ਦ੍ਰਿ: ਪੰ: ੨੮੧.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

2093. Map ,No. 45. K. (Shah Pura, Ajmer, Merwara, C, India)-Calcutta.

2094. — 45. L. (Chitor, Indor State & Malwa Agency)-Calcutta.

2095. — 45. M. (Sikar, Patiala State, Jai Pur & Jodh Pur State)-Calcutta, 1947.

2096. — 45. N. (Jai Pur, Ajmer, Merwara, Bundi, Tank, Lawa)-Calcutta, 1947.

2097. — 45. O. (Kotah, Ajmer, C. India States)-Calcutta.

2098. — 45. P. (Mandesor, Indor State, Gwalior etc)-Calcutta, 1943.

2099. — 46. A. (Ahmadabad, Baroda, Bombay, Etc)-Calcutta, 1947.

2100. — 46. B. (Cambay, Baroda, Bombay etc)-Calcutta, 1947.

2101. — 46. C. (Surat, Baroda, Bombay, Gujrat, States)-Calcutta, 1947.

2102. — 46. D. (Daman, Baroda, Bombay, Gujrat, States) Calcutta, 1947.

2103. — 46. E. (Dungar Pur, Baroda, Bombay, Rajputana) 1905.

2104. — 46. F. (Baroda, Bombay & Gujrat States)Calcutta 1947.

2105. — 46. G. (Rajpipila, Baroda, & Gujrat States)-Calcutta, 1947.

2106. — 46. H. (Bansda, Baroda & Gujrat States)-Calcutta, 1947.

2107. — 46. I. (Banswara, Bombay, C. India State)-Calcutta, 1943.

2108. — 46. J. (Jhabua, Bombay, C, India States)-Calcutta, 1919.

2109. — 46. K. (E & W. Khandesh, Rewa Kantha Agency etc.)-Calcutta, 1913.

ਫਿ: ਪੰ: ੨੮੨.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

2110. Map, No. 46. M. (Ujain–C. India, Gwalior & Rajputana)–Calcutta, 1943.

2111. — 46. N. (Indore, C. India, Gwalior & Berar)–Calcutta.

2112. — 46. P. (Ajanta, Bombay, Berar & Hydrabad)–Calcutta, 1915.

2113. — 47. A. (Thana, Bombay & Gujrat States)–Calcutta.

2114. — 47. B & F. (Poona & Bombay, Deccan States)–Calcutta.

2115. — 47. G. (Mahabaleshwar, Janjira, Stara etc)–Calcutta, 1917.

2116. — 47. H. (Ratnagiri, Kohla Pur, Savantvadi)–Calcutta, 1917.

2117. — 47. I. (Ahmadnagar, Bomboy & Hydrabad)–Calcutta.

2118. — 47. J. (Baramati, Bombay, D. States, Hadrabad)–Calcutta.

2119. — 47. K. (Phaltan, Bombay & Kohla Pur State etc.) Calcutta, 1918.

2120. — 47. L. (Kohla Pur, Bombay & Deccen States)–Calcutta, 1947.

2121. — 47. M. (Aurangabad, Berar, Hyderabad)–Calcutta, 1941.

2122. — 47, N. (Bhir, Bombay and Hyderabad)–Calcutta, 1931.

2123, — 47. O. (Shola Pnr, Bombay, D. States, Hyderabad) Calcutta, 1948.

1124. — 47. P. (Bija Pur, Bombay, D. States & Hyderabad)–Calcutta, 1947.

2125. — 48. E. (Goa, Bombay & Deccen States)–Calcutta, 1947

2126. — 48. I. (Balgaum, Bombay, Deccen States & Goa)–Calcutta, 1941.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

2127. Map, No. 48. K. (Udipi, Bombay, Madras & Mysore)-Calcutta, 1915.

2128. — 48. L. (Mangalore, Madras)-Calcutla, 1920.

2129. — 48. M. (Dharwar, Bombay, D. States & Madras)-Calcutta, 1934.

2130. — 48. N. (Ranibennur, Bombay, D. Deccen, Madras & Mysore)-Calcutta, 1934.

2131. — 48. O. (Shimoga, Madras & Mysore)-Calcutta, 1934.

2132. — 48. P. (Mercara, Coorg, Madras & Mysore)-Calcutta, 1924.

2133. — 49. M. (Calicut, Coorg, Madras & Mahe)-Calcutta, 1941.

2134. — 49. N. (Ponnani, Madras)-Calcutta, 1949.

2135. — 53. A. (Mandi, Punjab,& Punjab States)-Calcutta 1947.

2136. — 53. B. (Ambala, Punjab & Punjab States)-Calcutta, 1946.

2137. — 53. C. (Karnal-Punjab & Punjab States)-Calcutta

2138. — 53. D. (Rohtak-Punjab & Punjab States, Delhi & Rajputana)-Calcutta.

2139. — 53. E. (Simla-Punjab, Punjab States, & U. P.) Calcutta, 1943.

2140. — 53. F. (Nahan, Punjab, Punjab States & U. P.) Calcutta, 1946.

2141. — 53. G. (Saharan Pur-U. P., Punjab & Punjab States)-Calcutta, 1947.

2142. — 53. H. (Dehli, Punjab, U. P.)-Calcutta, 1942.

2143. — 53. J. (Dehra Dun-U. P. & Punjab States)-Calcutta, 1947.

2144. — 53. K. (Bijnor, U. P.)-Calcutta, 1924.

2145. — 53. L. (Moradabad, U. P. & Ram Pur State etc.)-Calcutta, 1943.

.ਜਿ: ਪੰ: ੨੮੪.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

2146. Map, No. 53. O. (Nainital–U. P. & Ram Pur State etc.)–Calcutta, 1946.

2147. — 54. A. (Alwar, Rajputana & P. States)–Calcutta, 1947.

2148. — 54. B. (Daosa, Rajputana, Gwalior)–Calcutta, 1943.

2149. — 54. C. (Sawai Madho Pur, Rajputana & Gwalior), 1930.

2050. — 54. D. (Jhalawar, Rajputana & C. India)-Calcutta

2051. — 54. E. (Muttra-U. P., Rajputana & Punjab)–Calcutta, 1948.

2052. — 54. F. (Dhol Pur, U. P., Rajputana & Gwalior)–Calcutta.

2053. — 54. G. (Shivpuri, Gwalior, Narwar & Kotah etc)–Calcutta, 1930.

2054, — 54. H (Guna, Bhopal Agency, Narwar & Tonk State)–Calcutta, 1947.

2155. — 54. J. (Gwalior, C. India, U. P. & Rajputana)–Calcutta, 1947.

2156. — 54. K. (Jhansi, C. India, U. P. & Gwalior)–1931.

2157. — 54. M. (Shahjahan Pur–U. P.)–Calcutta.

2158. — 54. N. (Etawah–U. P., Gwalior & C. India)–Calcutta, 1940.

2159. — 54. O. (Nowgong, U. P. & C. India)–Calcutta, 1935.

2160. — 53. P. (Breilly, Ram Pur & Benares Agency)–Calcutta, 1939.

2194. — 55. A. (Sarang Pur–C. I, & Gwalior)–Calcutta, 1947.

2195. — 55. B. (Dewas, C. I., C, P. & Gwalior)–Calcutta, 1925.

2196. — 55. C. (Khandwa, Bombay, C. I., C. P., & Berar)–Calcutta, 1947.

ਲਿ: ਪੰ: ੨੮੫.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

2197. Map, No. 55. D. (Buldana–Bombay, C. P., Berar & Hyderabad)–Calcutta, 1941.

2198. — 55. E. (Bhopal, C. I., Gwalior & Rajputana)–Calcutta, 1932.

2199. — 55. F. (Hoshangabad–C. I., & C. P.)–Calcutta, 1925.

2200. — 55. G. (Betul–C. I., C. P. & Berar)–Calcutta, 1947.

2201. — 55. I- (Saugor–C. I., C. P. & Gwalior)–Calcutta, 1922.

2202. — 55. J. (Pachmarhi–C. I. & C. P.)–Calcutta, 1922.

2203. — 55. K. (Katol–Berar & C. P.)–Calcutta, 1947.

2204. — 55. L. (Wardha–C. P. & Berar)–Calcutta, 1948.

2205. — 56. A. (Parbhani–C. P., Berar & Hyderabad)–Calcutta, 1948.

2206. — 56. B. (Osmanabad–Bombay & Hyderabad)–Calcutta, 1940.

2207. — 56. E. (Nander, C. P., Berar & Hyderabad)–Calcutta.

2208. — 56. F. (Deglur, Hyderabad)–Calcutta, 1922.

2209. — 56. I. (Adilabad–Berar & Hyderabad)–Calcutta, 1932.

2210. — 56. J. (Nizamabad–Hyderabad)–Calcutta, 1942.

2211. — 57. A. (Bellary-Bombay, Hyderabad, Madras & Mysore)–Calcutta, 1939.

2212, — 57. B. (Chitaldrug–Madras & Mysore)–Calcutta, 1933.

2213. — 57. C. (Hassan–Madras & Mysore)–Calcutta, 1948.

2214. — 57. D. (Mysore, Coorg, Madras & Mysore)–Calcutta, 1930.

2215. — 57. E. (Adoni, Hyderabad & Madras)–Calcutta, 1932.

ਕਿਤ: ਪੰ: ੨੮੯.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

2216. Map No. 57. F. (Ananta Pur–Madras & Mysore)–Calcutta, 1931.

2217. — 57. G. (Tumkur–Madras & Mysore)–Calcutta, 2929.

2218. — 57. H. (Bangalore–Madras & Mysore)–Calcutta, 1923.

2219. — 57. I. (Karnool–Hyderabad & Madras)–Calcutta, 1928.

2220. — 57. J. (Cuddapah–Madras)–Calcutta, 1928.

2221. — 57. K. (Kolar–Madras & Mysore)–Calcutta, 1928.

2222. — 57. L. (Kolar Gold Fields–Madras & Mysore)–1923.

2223. — 57. M. (Kandu Kur–Madras)–Calcutta, 1927.

2224. — 57. N. Nellore–Madras)–Calcutta, 1924.

2225. — 57. O. (Chittoor–Madras)–Calcutta, 1924.

2226. — 57. P. (Vellore–Madras & Pondicherry)–Calcutta, 1924.

2227. — 58. A. (Ootacamund, Coorg, Madras & Mysore)–Calcutta, 1922.

2228. — 58. B. (Coimbatore–Madras)–Calcutta, 1922.

2229. — 58. C. (Cochin, Madras)–Calcutta, 1922.

2230. — 58. D. (Trivandrum–Malabar Distt. & Travancore)–Calcutta, 1922.

2231. — 58. E. (Erode–Madras & Mysore)–Calcutta, 1930.

2232. — 58. F. (Dindigul–Madras)–Calcutta, 1932.

2233 — 58. G. (Srivilliputtur–Madras & Travancore State Calcutta, 1928.

2234 — 58. H. (Tinnevelly–Madras & Travancore State)–Calcutta, 1926.

2235. — 58. I. (Salem–Madras)–Calcutta, 1934.

2236. — 58, J. (Trichinopoly–Madras)–Calcutta, 1947.

2237. — 58. K. (Madura–Madras)–Calcutta, 1928.

2238. — 58. L. (Tuticorin–Tinnevelly Distt. Madras)–1924.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

2239. Map No 58. M. (Pondicherry, Karikal & Madras)-1934.
2240. — 58. N, (Karikal-Madras)-Calcutta, 1934.
2241. — 58. O. (Rameswaram-Madras & Ceylon)-1940.
2242. — 63. A. (Sita Pur-U. P.)-Calcutta, 1921.
2243. — 63. B. (Lucknow-U. P. & C. P;)-Calcutta, 1943.
2244. — 63. C. (Banda-U. P. & Bundelkhand)-Calcutta, 1943.
2245. — 63. D. (Panna-U. P., C. P, C. I & Berar)-Calcutta 1947.
2246. — 63. F. (Rae Bareli, U. P.)-Calcutta, 1943.
2247. — 63. G. (Allahabad-U. P. & C. I.)-Calcutta, 1934.
2248. — 63. H. (Rewa-C. I. & U. P.)-Calcutta. 1947.
2249. — 63. J. (Fyzabad-U. P.)-Calcutta, 1921.
2250. — 63. K. (Mirzapur-U. P.)-Colcutta. 1933.
2251. — 63. L. (Sihawal-C. I. & U. P.) Calcutta, 1947.
2252. — 63. N. (Gorakh Pur, U. P. & Bihar)-Calcutta, 1948.
2253. — 63. O. (Benares-U. P., Rampur & Bihar)-Calcutta, 1946.
2254. — 63. P. (Robertsganj-Bihar & U. P.)-Calcutta, 1946.
2255. — 64. A. (Murwara-C. I., C. P. & Berar)-Calcutta, 1918.
2256. — 64. B. (Mandla-C. P., Berar, & E. S.)-Calcutta, 1947.
2257. — 64. C. (Bala Ghat, C. P., Berar & E. S.)-Calcutta 1943.
2258. — 64. D. (Garh Chiroli-C. P. & Berar)-Calcutta, 1947.
2259. — 64. E. (Sohag Pur, C. I., C. P. & Berar)-Calcutta, 1947.
2260. — 64. F. (Kawardha-C. I., C. P. & Berar)-Calcutta, 1944.

ਇ੍ਹ: ਪੰ: ੨੮੮.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

2261. Map, No. 64. G. (Rai Pur–C. P., Berar & E. S.)–Calcutta, 1939.

2262. — 64. H. (Dhamtari–C. P., Berar, E. S, & Orissa)–Calcutta, 1942.

2263. — 64. I. (Sonhat–C. P., C. I., Berar & U. P.)–Calcutta, 1942.

2264. — 64. J. (Bilas Pur–C. P., Berar & U. P.)–Calcutta, 1944.

2265. — 64. K. (Mahasamund–C. P., Bihar, E. S. & Orissa) Calcutta, 1940.

2266. — 64. L. (Bindra Nawagarh–Bihar and E. S.)–Calcutta, 1942.

2267. — 64. M. (Ambika Pur–Bihar, E. S. & U. P.)–Calcutta, 1947.

2268. — 64. N. (Dharmjay Garh–C. P., Berar & E. S.)–Calcutta, 1947.

2269. — 64. O. (Sambal Pur–C. P. Berar, E. S. & Orissa)–Calcutta, 1940.

2270. — 64. P. (Son Pur-Bihar, Orissa & Madras)–Calcutta 1915.

2271. — 72. C. (Chapra–Bihar & U. P.)–Calcutta, 1948.

2272. — 72. D. (Daltonganj–Bihar)–Calcutta, 1939.

2273. — 72. G. (Patna–Bihar)–Calcutta, 1944.

2274. — 72. H. (Gaya–Bihar)–Calcutta, 1944.

2275. — 72. K. (Bhagal Pur–Bihar)–Calcutta, 1940,

2276. — 72. L. (Giridih–Bihar)–Calcutta, 1942.

2277. — 73. A. (Lohardaga-Bihar, Orissa & E. S.)–Calcutta 1934.

2278. — 73. B. (Jashpur Nagar–Bihar, Orissa & C. P.)–Calcutta, 1944.

2279. — 73. C. (Deogarh–E. S. & Orissa)–Calcutta, 1939.

2280. — 73. D. (Baudh–E. S. & Orissa)–Calcutta, 1239.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

2286. Map, No. 73. F. (Chaibasa-Bihar & Orissa)-Dehra Dun, 1923.

2287. — 73. G. (Keonjhar Garh-Cuttak & Singh Bhum, Distt)-Dehra Dun, 1930.

2288. — 73. H. (Cuttak-Orissa & E. States)-Dehra Dun. 1937.

2289. — 73. I. (Purulia-W. Bengal & Bihar)-Dehra Dun, 1948.

2290. — 73. J. (Jamshed Pur-W. Bengal & Orissa)-Dehra Dun, 1932.

2291· — 73. K. (Balas Pur-Orissa & E. States)-Dehra-Dun, 1948.

2292. — 73. M. (Burdwan-W. Bengal & E. States)-Dehra Dun, 1948.

2293. — 73. N. (Midna Pur-Bengal & E. State)-Dehra Dun, 1937.

2294. — 73. O. (Contai-Bengal, E. States & Orissa)-Dehra Dun, 1948.

2295. — 74. A. (Berham Pur-Madras, Orissa & E. States)-Dehra Dun, 1942.

2296. — 74. B. (Parlakimidi-Madras & Orissa)-Dehra Dun 1948.

2297. — 74. E. (Puri-Orissa & E. States)-Dehra Dun, 1948.

2298. — 73. L. & P. & 74. I. (Kendrapara-Orissa, Bihar & E. States)-1934.

2299. — 83. F. (Gola Ghat-Assam)-Dehra Dun, 1930.

2300. — 83. G. (Haflong-Assam)-Dehra Dun, 1923.

2301. — 83. I. (Dibrugarh-Assam)-Dehra Dun, 1928.

1992-3. Manucei, N., Irvine, W. (Trans;)-Storia Do Mogor, Vols II & IV—London, 1908.

516. Margaret, M. Urquhart-Women of Bengal—Calcutta, 1926.

392. Markham, C. R.-Major James Rennell—London, 1901.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

409-11. Marshman, J. C.-History of India, 3 Vols—London 1871.

128-33, Martin, R. M.—Our Indian Empire, 6 Vols—London.

318-25. — The Indian Empire, 8 Vols—London.

1462. Masani, M.—Our India—Calcutta, 1944.

608-9. Masson, C.—Beluchistan, Afghanistan and Punjab, Vols, I & III—London, 1842.

67. Maud, D —Honoria Lawrence—London, 1936.

1631. Mehta, Asoka.—The Great Rebellion—Bombay, 1946.

1649. — The Great Rebellion—Bombay, 1946.

1653. Mehtar, M. A.-Whys of the Great Indian Conflict-Lahore, 1947.

2018-26. Mill, J. and Wilson, H. H.—The History of British India, 10 Vols—London, 1858.

112. Minto, Countess, M.—India, Minto and Morley (1905—1910)—London, 1934.

817. Minturn, R. B.—New Yark to Delhi—New Yark, 1859.

54. Mitford, R. C. W.—To Cabul with the Cavalry Brigade—London, 1881.

333-4. Mitra, R. L.—Indo-Aryans, 2 Vals—London, 1881.

1326.. Mitra, J. M—Press List of Mutiny Papers 1857,—Calcutta, 1921.

124. Mohan Singh—History of Punjab Literature, (1100—1932)—Lahore, 1932.

631. Mohan Singh, General.—Leaves from my Diary-Lahore, 1946.

1752. Mohd Ali—Progressive Afghanistan—Lahore, 1933.

111. Montagu, E. S.—An Indian Diary—London, 1930.

825. Moreland, W. H. and Chatterjee, A. C.—A Short History of India—London, 1936.

131. More, Sir Thomas—Utopia—London, 1910.

64. Morison, J. L.—Lawrence of Luknow—London, 1934.

400. Morison, T.—Imperial Rule in India—London, 1899.

253. Mota, H. N.—The verdict of History—Allahabad, 1945.

ਫਿ: ਪੰ: ੨੯੧.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

530. Munshi, K. M—.Akhand Hindustan—Bombay, 1942.
21. Mukerji, D. P.—On Indian History—Bombay, 1945.
252. — On India History (A study in Method)—Bombay, 1945.
1630. — On Indian History (A study in Method)-Bombay 1945.
1236. Mukerji, S.—Muslim Politics and Troubles Over India—Calcutta, 1947.
654. Nanda, J.—Punjab Uprooted—Bombay, 1948.
786. — Punjab Uprooted—Bombay, 1948.
1674. Nafis, A.—The Basis of Pakistan—Calcutta, 1947.
63. Napier, Sir William.—History of General Sir Chorless Napier's Administration of Scinde—London, 1851.
626-7. Napier, W. E. P.—The Conquest of Scinde (Sindh)—London, 1844-5.
580. Narang, Sir, G. C.—Real Hinduism—Lahore, 1947.
1872. — Transformation of Sikhism—Lahore, 1946.
826. Nayce.—England, India, and Afghanistan-London, 1902.
1463. Nehru, J. L.—Speeches and Writings—Allahabad, 1929.
2036. Nevill, H, L.—Campaigns on the N. W. Frontier-London 1912.
701. Nevinson, H. W.—The Dardanelles Campaign—London, 1920.
72. Newall, D. J. F.—Highlands of India-London, 1882.
2337. Newell, H. A-Lahore (Capital of Punjab)-Bombay, 1921.
1247. Newton, A. P.—The Principles of Training for Historical Investigators—Calcutta, 1929.
711. Nuir, R.—The making of British India—Manchester, 1923.
169. Nur Mohd, Qazi.—Jangnamah—Amritsar, 1936.
391. O'Donnell, C. J.—The Causes of Present Discountents in India—London, 1908.
342. O' Dwyer, M.—India as I know it (1885-1925)—London, 1925.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

607. O.Dwyer-India as I know it (1885-1925)-London, 1926.
46. Oliven, E. E,—Across the Border—London, 1890.
312. Oppert, G.—On the weapons, army organization and political maxims of ancient Hindus—Madras, 1880.
589. Osten, M.—Fuhrers Must Fall—London.
16. Oswell, G. D.—Sketches of Rulers of India (Mutiny and After)—Oxford, 1908.
17. — Sketches of Rulers of India (Governers-General and Dupleix)—Oxford, 1908.
119. Owan, J. C.—Brahmans, Theisists and Muslims of India-London, 1907.
120. — Mystics, Ascetics and Saints of India—London, 1903.
584. Palmer, H. P.—Joseph Wolf—London, 1935.
62. Panikar, K. M.—Gulab Singh (Founder of Kashmir)—London, 1930.
700. Pathak, R. C.—Bhargava's Standard Dictionary-Benares, 1947.
807. Parkinson, J. C.—The Ocean Telegraph to India—London, 1870.
2047-9. Pearce, R. R.—Memories and Correspondence of R. M. Wellesley 3 Vols.—London, 1846.
277. Photogrophs of the Family of Maharaja Dalip Singh.
278. Photogrophs of the visit of Princess Bamba at Khalsa College Amritsar-1946.
539. Photos of Letters About and By Maharaja Daleep Singh. 15 Copies.
93. Pillai, G. P.—Representative Indians—London, 1902.
1393. Pithawalla, M. B.—An Introduction to Pakistan-Karachi, 1948.
1246. Pradhan, Sita Nath.—Chronology of Ancient India—Calcutta, 1927.
505-6. Proceeding of the Asiatic Society of Bengal-Calcutta, 1881-98.

ਫਿ: ਪੰ: ੨੮੩.

1214. Punjab Notes and Queries (Type copy)
1878. Puran Singh,Prof.-The Book of ten Masters-Lahore,1920.
218. Puri, Brij Nath.—India as described by early Greek Writers—Allahabad, 1939.
81. Raghavan, G. S.—Warning of Kashmir-Allahabad, 1931.
55. Raikes, C.—North Western Provinces of India—London, 1852.
511. Rait, R. S.—British History—London.
222. Rajindra Prasad.—India Divided—Bombay, 1946.
679-81. Ranking, G. (Translater).— Muntekhabu-T-Tawarikh 3 Vols—Calcutta, 1895-1924.
821. Ras, D. Madhava.—The India, Round Table Conference and After—London, 1932.
1128. Ratan Singh, Prof.—The Revolt of the Sikh Youths—Lahore, 1943.
335. Rawlinson, H. G. (Ed)—The last battle of Panipat—Bombay, 1926.
353. — Memoir of Nana Farnavis—London, 1927.
534. — A concise History of the Indian people—Oxford, 1938.
565. Rees, L. E. R.—Siege of Lucknow—London, 1858.
813. Rennell, James.—Memoir of a Map of Hidoostan-London, 1783.
503. Reynolds, R.—White Sahibs in India—London, 1946
121. Risley, H. (Sir)—People of India—Calcutta, 1908.
2041. Roberts, F.—Letters Written during the Indian Mutiny-London, 1924.
73. Robertson, G. S.—Chitral—Landon, 1905.
59-60. Roberts, Lord.—Forty one years in India, 2 Vols.—London, 1897.
1044. Radha Krishnan, S.—Gautma the Budha-Bombay, 1946.
421. Rodgers, C. J.—Coins of the Sikhs--(Type copy).
508. Rodwell, J. M. Rev.—The Koran—London, 1943.

ਫਿ: ਪੰ:੨੯੪.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

1645. Rogers, A. (Translater)—Memoirs of Jahangir—London, 1909.

419. Rolland, R.—The Life of Vivekananda—Calcutta, 1947.

420. — The Life of Rama Krishana—Calcutta, 1947.

361-3. Ross, C.—Correspondence of Charles First Marquis Cornwallis, 3 Vols–Landon, 1859.

1312. Ross, E. Denison.—Clandar of Persian Correspondence, Vol. 1st. (1759–1767)—Calcutta, 1911.

1330. — Jahangir and Jesuits—London, 1930.

10. Routledge, J.—English Rule and Native opinion in India—London, 1878.

18. Roychoudhury, M. L.—Din-i-Ilahi (Religion of Akbar)–Calcutta, 1941.

1136. Sadhu Swarup Singh.—The Sikhs Demand.-Their Home Land—Lahore, 1946.

606. Sadruddin, M.—Saifuddaulah and His Times—Lahore, 1930.

2450. — Saifuddaulah and His Times–Lahore, 1930.

47. Sale, Ladu.—Disasters in Afghanistan—London, 1843.

766. Saletore, R. N.—Life in the Gupta age—Bombay, 1943.

1816. Sandhu, A. S.—Genral Hari Singh Nalwa—Lahore, 1935.

366. Sanyal, R. G.—Reminiscences and anecdotes of Great men of India Val. 2nd—Calcutta, 1895.

221. Sarda, Har Bilas.—Life of Dayanand Saraswati—Ajmer, 1946.

266. Sarkar, B. K.—The Sociology of Races, Culture & Human progress—Calcutta, 1939.

703. Sardesai, G. S.—New History of the Marathas, Vol. 1st—Bombay, 1946.

705. — Poona Affairs, Vol. 7th—Bombay, 1940.

713. — The Main Currents of Maratha History–Bombay, 1933.

1237-9. — Mew History of Marathas, 3 Vols, (1600–1848)–Bombay, 1946–8.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

1257. Sarfaraz, A. K.—A Description Catalogue of the Arabic, Persian and Urdu Manuscipts—Bombay, 1935.

1875. Sarup Singh, B. A. (Ed).—Birth of Khalsa-Lahore, 1941.

270. Sastri, K. A. N.—Presidential Address (Indian History Congress)—Patna, 1946.

395. Sastry, K. R. R.—Indian States—Allahabad, 1941.

371. Sastry, K. N. V.—The Munro System of Statesmanship in India—Mysore. 1939.

656. Savarkar, V. D.—War of Independence of India, 1857—Bombay.

1950. Sawaran Singh, B. A.—The Divine Master-Lahore, 1904.

416. Scott and Hastings.—India Tracts. (1) A Short Review of the Transaction in Bengal. (2) A Narrative of Transaction at Benares—Calcutta, 1905.

389. Selection from States Papers of the G. General of India, Lord Cornwallis, Vol. I—Oxford, 1926.

390. — Vol. II—Oxford, 1926.

422. Selection from Delhi Yethil, M. Raj Karn. Manuscript.

287. Sen, D. C.—Chattanya and His Companions—Calcutta, 1917.

2333. Sen, S. N.—D. V. Potdar Commemoration Volume—Poona, 1950.

1673. Sen, S. P.—The French in India—Calcutta. 1947.

315. Serjeant, R. B.—Arabic, Persian and Hindustani, MSS Hand-List—London, 1942.

501. Seton—Memoir of Elexander Seton—London, 1882.

1313. Seton-Karr, W. S. (Ed).—A Calendar of Indian State Papers. (1774-5)—Calcutta, 1864.

357. Shafaat Ahmad Khan.—Scources for the History of British India in the Seventeenth Century—London, 1926.

1650. Shah, K. T.—Why Pakistan ? And why Not ?—Bombay.

56, Shand, A. I.—General John Jacob—London, 1900.

ਫਿ: ਪੰ: ੨੯੬

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

714-16. Sharma, S. R.—Mughal Empire in India, 3 Vols.—Bombay, 1945-7.

765. — The Religious Policy of the Mughal Emperors-Oxford, 1940.

230. Sharma, V. N.-Glimpses of Mandu—Dehra Dun, 1945.

564. Shastri, K. A. N.—Indian History Congress 1946 (Presidetial Add:)—Madras, 1946.

1877. Sher Singh, M. A. (Giani)—Philosophy of Sikhism—Lahore, 1944.

1335. Sherring, M. A.—The History of Protestant Missions in India—London, 1884.

551. Sherwani, M. H. R. Khan.—Hadrat Abu Baker—Lahore, 1947.

207. Shiva Charan.—Life of Gautma Budh—Lucknow, 1902.

289. Sinha, N. K.—Ranjit Singh—Calcutta, 1945.

1334. Sirdar Ali Khan, Syed.—The Earl of Reading—London, 1924.

1248. Sita Ram, Lala.—Selection from Hindi Literature, Book IV—Calcutta, 1924.

1754. Skeen, A. (Sir).—Passing it on (Short Talks on tribal Fighting on the N. W. F.—London, 1934.

137-8. Sleeman, W. H. (Sir).—Rambles and Recollections two Vols.—London, 1893.

326-7. — Rambles and Recollection, 2 Vols.—London, 1893.

513. Smith, G. B.—Queen Victoria—London, 1887.

521. — Outlines of British History—London, 1922.

1799. — Outlines of British History—London, 1922.

101. Smith, G.—Twelve Indian Statesmen—London, 1897.

2000. Smith, H.—Sir Harry Smith (Autobiography)—London, 1903.

383-4. Smith, R. B.—Life of Lord Lawrence—London, 1883.

1338-9. — Life of Lord Lawrence—London, 1885.

ਵਿ: ਪੰ: ੨੯੭.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

512. Smith, V. A.—India in the Mohammadan Period—Oxford, 1934.

2001. Smiles, S.—Josiah Wedgwood—Landon, 1905.

143. Some Aspects of Hyderabad (Deccan)-Hyderabad, 1941.

1735. Spear, P.—India, Pakistan and the West—London, 1949.

139. Steel, F. A.—Tales of the Punjab—London, 1894.

150. — From the five rivers—London, 1897.

140. Steinbach, Lt. Col.—The Punjab—London, 1846.

1254. Stein, L.—Zionism—London, 1932.

698. Stephen, I.—Among the Sikhs—Calcutta, 1948.

792. Stephen, M. I.—The Brief History of Statesman—New Delhi, 1947.

14. Stray Leaves, Diary of an Indian Officer (Gateway of the Taj)—London, 1865.

1056-7. Stocqueler, J. H.—Pilgrimage (Through Khuzistan and Persia) India to England, 2 Vols.—London, 1832.

50. Sykes, P.—Sir Mortimer Durand—London, 1926.

1333. — Sir Mortimer Durand—London, 1926.

151. Teja Singh, Prof.—Gurdwara Reform Movement-Lahore, 1922.

1879. — Sikhism—Lahore, 1938.

165-6. — and Ganda Singh.—Maharaja Ranjit Singh—Amritsar, 1939.

2192. — — A Short History of the Sikhs. Vol. I—Calcutta, 1950.

572. Temple, R. C.—Coins of the Modren Native Chiefs of the Punjab.—Type Copy, 1947.

629. — Photos of Coin of the Modren Native Chiefs of Punjab. —Amritsar, 1943.

2178. — Photos of Coins of the Modern Native Chiefs of Punjab—Amritsar, 1948.

385. — India in 1880—London, 1881.

1870. The Constitution of India—Delhi, 1949.

ਇ: ਪੰ: ੨੯੮.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

1444. The Darbar (1928-40)—Amritsar.
590. The Division of the Punjab—Lahore, 1947.
581-2. The Earl of Oxford and Asquith.-Memories and Reflections, 2 Vols. (1852-1927)-London, 1928.
1585-7. The Imperial Gezetteer of India, Vols VIII, IX, X—London, 1908.
537. The Indian Society.—Indian arts and letters, Vol 9th, No. 1.—London, 1935.
538. — Indian arts and letters, Vol. 17th,—London, 1934.
790-1. The Indian Archives (January, April, 1947)-New Delhi.
1062. — (July 1947)—New Delhi.
1265. — (October, 1947)—New Delhi.
560. The King Emperor.—This War.—Lahore.
1669-70. The Memorandom Regarding Gurdwaras left in Pakistan—Amritsar, 1949.
1046-9. The Proceedings of The Indian History Congress 1943-6.—Allahabad, 1944-7.
545-50. The Sikh-Memorandum to P. B. Commission-Amritsar, 1947.
393. The Story of Indian Mutiny—(1857-58).
1663. The Struggle for Freedom of Religious Worship in Jaito-Amritsar, 1924.
1240. The Times of India Annual—1949.
381-2. The Wellesley Paper, 2 Vols.—London, 1914.
70. Thomas, L.—Beyond Khyber Pass—London.
2050-1. Thomason.—Selections from the Records of Government, 2 Vols—Calcutta, 1856.
414. —(Ed)-The other side of the medal—London, 1925.
352. Thorburn, W. M.—The Great game-A plea for a British Imperial Policy—London, 1875.
156-7. Thornton.—History of the Punjab (Sikhs), 2 Vols.—London, 1846.

ਫਿ: ਪੰ: ੨੯੯.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

2006. Thornton, A. & Ernest.—Leaves From An Afghan Scrap Book.—London, 1910.
2. Tika Ram.—Sir Chhotu Ram—Lahore.
149. Tottenham, E. L.—Highnesses of Hindostan—London, 1934.
5.9. Tout, T. F.—An Advanced History of Great Britain—London, 1937.
408. Trevelyan, George.—Cawapore—London, 1910.
108-9. Trotter, J.—India Under Victoria (1836-80), 2 Vols—London, 1886.
805. Trumpp Ernest.—Adi Granth—London, 1877.
2191. — Adi Granth (Translated in Punjabi)—New Delhi, 1950.
2176. Truth About Nobha—Amritsar, 1923.
379. Tucker, H. St. G.—Memorial of Indian Government—London, 1853.
413. Tylor Meallows.—A student's manual of the History of India—London, 1896.
1255. Underhill, Francis —Saint Peter—London, 1937.
638-40. Victoria, Queen.—The Letters of the Queen Vietoria. 3 Vols.—London, 1908.
159. Villiers Stuart, J. P.—Letters of once Punjab Frontier Force officer—London, 1925.
356. Voltaire (Bedi Freda).—Fragments on India—Lahore, 1937.
1256. Wallace, Henry, A.—Statesmanship and Religion—London, 1934.
45. Warburton, R.—Eighteen years in the Khyber—London, 1900.
1800. Waryam Singh.—History of India. (Mughal Period)—Lahore, 1933.
313-4. Watters, T.—On Yuan Chwang's Travels in India, 2 Vols.—London, 1904-5.

ਵਿ: ਪੰ: ੩੦੦.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

26. Weech, W. N. (Ed).—History of the World—London:
520. Wells, H. G.—A Short History of World—London, 1937.
2010. Wellesley, M.—History of the Maratha War—London, 1804.
365. Wheeler, J. T.—Early Records of British India—London, 1877.
815. — A Short History of India—London, 1894.
611. Whitehead, R. B.—Catalogue of Coins in the Punjab Museum, Lahore, Vol. 3rd.—Oxford, 1934.
1045. White Paper on Hyderabad—Deihi, 1948.
795. White Paper on Indian States—New Delhi, 1948.
2032. Whitworth, G. C.—An Anglo Indian Dictionary—London, 1885.
554. Why the fighting in Shanghai ?—Japan, 1937.
2042. Williams, M.—Modern India and The Indians—London, 1879.
105-6. Willson, B —Ledger and Sword, (Merchents of England Trading to the East Indies), 2 Vols.—London, 1903.
1319. Wilson, C. R.—Old Fort William and the Black Hole—Calcutta, 1904.
2002-3. — Old Fort William in Bengal, 2 Vols.—London, 1906.
1325. — Press List of Bengal & Madras Papers, (1746-1785)—Calcutta, 1902.
2375-6. — The early Annals of the English in Bengal. 2 Vols.—London, 1895-1900.
142. Willson, Sir. A. T.—A Bibliography of Persia—Oxford, 1930.
136. Wilkins, C.—Glossary of Oriental Terms—Oxford, 1813.
380. Wolf Joseph.—Narrative of a Mission to Bokhara—London, 1845.
1344. — Narrative of a Misson to Bokhara—London. 1846.
632-3. Wolf, L.—Life of the 1st Marquees of Ripon. 2 Vols.—London, 1921.

ਕਿ: ਪੰ: ੩੦੧.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

2004. Wollaston, A, N.—The Sword of Islam—London. 1905.
536. — Sadis Scroll of Wisdom—London, 1906.
347. Woodyatt, N.—Under Ten Viceroys—London, 1922.
115. Woolacott, J. E.—Indian on Trial—London, 1929.
229. Yazdani, G.—Mandu, The City of joy—Oxford, 1929.
504. Yeasts Brown, F.—Martial India—London, 1945.
2038. Younghusband, F.—Dawn in India—London, 1930.
364.} 2028.} Younghasband, G. J. & F. E.—The Relief of Chitral (two Copies)—London, 1895.
2027. Younghusband, G. J.—The Story of the Guides-London, 1908.
544. Zulfiqar Ali Khan.—Sher Shah Suri—Lahore, 1925.

FRANCH-BOOK

429. Gaebele, y. Robert.—Une Parisienne Aux Indes Au XVII E Siecle—Pondichery, 1937.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

B-1556

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ: ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ 'ਅਮੋਲ' ਐਡੀਟਰ, ਪ੍ਰਿੰਟਰ ਤੇ ਪਬਲਿਸ਼ਰ ਨੇ ਸਿੱਖ ਹਿਸਟਰੀ ਸੋਸਾਇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਲਈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈਸ (ਰਾਮਸਰ ਰੋਡ) ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਛਪਵਾ ਕੇ ਦਫ਼ਤ੍ਰ ਸਿੱਖ ਹਿਸਟਰੀ ਸੋਸਾਇਟੀ (ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਨਿਵਾਸ, ਹਾਲ ਨੰ: ੪) ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org